

DEMOKRASİ VE HUKUK ÜZERİNE

Sedat ÇAL*

Özet:

Demokrasi, üzerinde çok tartışmalar yaşanan, gerek hukuk ve gerek diğer sosyal bilim alanlarında belirleyici (kurucu) nitelikte bir kavramdır. Bu çalışmada, demokrasi ve hukuk bağlamında bir irdelemeye gidilmesi öngörülmektedir. Bunu yaparken, demokrasi kavramının ayrıntılı teknik analizine olabildiğince az gidilmekte ve daha ziyade başlıca temel özelliklerine değinilmektedir. Çalışmanın temel hareket noktası ise, demokrasi kavramının anayasa ve özellikle idare hukuku alanlarındaki pek çok tartışmanın meşruluk kazandırıcı aracı olarak kullanılması ve kanımızca yetersiz derinlikteki algılamalardan kaynaklanan sorunların varlığı düşüncesi olmuştur. Temeli oluşturan kavramın gerektiği gibi kavranılmaması, kuşkusuz, güncel yaşamda karşılaşılan pek çok kamusal işlem ve eylemin anayasa ve idare hukuku öğretisi ile yargı uygulamalarında hatalı biçimde olumlanmasına yol açmaktadır. Daha da önemlisi, bu durum böylece toplumda, bireysel özgürlükler üzerindeki kısıtlayıcı olumsuz sonuçlarıyla belirlemektedir, özellikle de ekonomik alanlarda.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Siyasal Katılım, Demokrasi Eksikliği, Temsili Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü.

On Democracy and Law

Abstract:

Democracy is a highly contested concept which appears to be a determinant (constituent) figure in both law and other social sciences. This study envisages to have an inquiry in the context of democracy and law.

Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir.

* Dr., Kıdemli Uzman - Yatırımlar Direktörlüğü, Enerji Şartı Sekreteryası (Senior Expert - Investment Directorate, Energy Charter Secretariat), Brüksel.

While doing so and to the extent possible, attention is paid more on the basic features of the concept of democracy rather than dealing with its technical and detailed analysis. The basic argument that has motivated this study is the understanding that democracy as a concept is used as the source of legitimization through many legal discussions in constitutional and administrative law fields as well as in juridical applications, and thereby paving the way to problems based on inadequate and unjustifiable perceptions. And when such a founding concept is not perceived or posited correctly this inevitably leads the constitutional and administrative law doctrine as well as the courts to mistakenly legitimize and approve many administrative or public acts encountered in daily life. More importantly, it appears to be severely undermining individual freedoms and liberties particularly in the field of economic activities within the society.

Key Words: Democracy, Political Participation, Democratic Deficit, Representative Democracy , Supremacy of Law.

“Bilgisizlikle yetinmek, demokrasiyi yadsımaktır, onu bir hayaletle dönüştürmektir.”¹

“İnsanlar birbirleri için dünyaya gelmişlerdir. Bu nedenle onları eğit ya da katlan onlara.”²

Giriş

Bu çalışmada, demokrasi ile hukuk arasındaki etkileşimler üzerinde bir analize gitmeye çalışılacaktır. Hukuk öğretisinde ve özellikle kamu hukukunun siyasal alanlarla ister istemez kesiştiği –giderek yoğun bir ilişkiye girmek zorunda kaldığı- anayasa hukuku ile idare hukuku alanlarında analitik olmaktan uzak kalarak sentetik niteliğiyle öne çıkan değerlendirmelere gidildiği yönündeki olası kuşkular, çalışma konusunu ele almaya yöneltten başlıca neden olarak gösterilebilir.

Kuramsal temelde daha çok ‘saf hukuk’ anlayışıyla yahut pozitif hukuk kavrayışıyla³ gerekçelendirilebilecek olan bu yaklaşım, daha da ötesinde böylesi bir yaklaşımın benimsenmediği anlayışlarda dahi ciddi bir sorunla yüzyüze gelmektedir: Hukukun dayandığı temeli, özellikle de çağdaş toplumlarda demokrasi olarak betimlenen kavramı ya görmezden gelmek, ya da onu gerektiği yahut lâyük olduğu şekilde kuşatan bir algıdan uzak kalabilmek.

Öte yandan, sadece demokrasi kavramının hukukla kesişimi bağlamında üzerine kitaplar yazmayı gerektiren bir hacim sorunuyla karşılaşılması doğaldır. Dolayısıyla, çalışma temel parametrelere –kuşkusuz, aynı hacim sorunu nedeniyle bu alanlara ilişkin kaynaklara değinme bağlamında tüketici bir niteliği amaçlamadan- değinerek, orada sınırlı tutmayı öngörüyor. Bununla beraber, demokrasi kavramının gerektiği

¹ Maalouf, Amin; Civisi Çıkmış Dünya, (Çev. Orçun Türkay), 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2009, s. 145.

² Aurelius, Marcus; Düşünceler, (Çev. Şadan Karadeniz), 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2009, s. 119.

³ Değinilen kavramlara ilişkin bir değerlendirme ve ayrıntılı bilgi için bkz. Çal, Sedat; İdare Hukukunda Bilimsel Yaklaşım Sorunu -I, TBBD, Y. 23, Sy. 92, 2011, s. 183-209.

biçimde algılanabilmesi amacıyla güncel yaşamda gözlemlenen sorunlara veya uygulamalara atıf yapılmaktadır. Nihayet, bununla da yetinilmeyip, düşünceler aktarılırken okuyucunun konuları rahat biçimde algılamaya gidebilmesi için akıcı, “teknik irdelene yönteminin ‘kuru’ biçemi”nden uzak kalmaya çalışan bir yöntem de ayrıca benimsenmektedir.

Giderek değinmek gerekirse, demokrasi ve hukuk üzerine bir çalışmada vesayet konusuna değinmek son derece gerekli ve yararlı olacaktır. Bununla birlikte, işbu çalışmanın hacmini artırmamayı teminen anılan konuyu ayrı bir çalışma içerisinde münhasıran değerlendirmeyi uygun bulduk; zira, vesayet konusu kapsamlı bir değerlendirmeyle ancak irdelenebilir kanısındayız. Dolayısıyla, anılan kavrama burada çok sınırlı biçimde yer vermekteyiz. Nihayet, işbu satırların yazıldığı dönemle eş zamanlı olarak anılan çalışmayı da tamamlamak üzere olduğumuzu belirtmek isteriz.

Elinizdeki çalışmanın, konu olarak “demokrasi” kavramına yer verilmesi itibariyle anayasa hukuku alanına ait bulunduğu yönünde olası bir algılamaya gidilebilmesi mümkündür. Bununla beraber, öncelikle vurgulamak gerekirse, yazının temel hareket noktası daha çok idare hukuku bağlamındaki gereksinimlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle idare hukuku öğretisinde, idarenin eylem ve işlemlerine karşı gerek yargının yerindelik denetimi kısıtları⁴ ve gerek ekonomik alanda ziyadesiyle beliren ‘keyfîlik’ niteliği karşısında, keyfiyeti demokrasi kavramı etrafında olumlamaya eğilimli görüşler –ilerleyen bölümlerde değinildiği üzere- yeterince çok

⁴ Çağlar’a göre, “(b)ir hukuk normunun anlamını kimin tesbit edeceği sorusu, her zaman, siyasi bir sorundur. İdare hukukunda yerindelik takdiri ve yasallık denetimi bu soruya getirilen bir çözümdür ve yerindelik kavramı, idarenin takdir yetkisinin bir doğrulaması sayılmıştır” (Çağlar, Bakır; Anayasa’nın Hukuku ve Anayasa’nın Yargıcı Yenilenen Anayasa Kavramı Üzerine Düşünceler, AYD, C. 8, 1991, s. 43). “Ancak bu takdir yetkisi bütünü ile yargı denetimi dışında değildir ve yargıç normların muhtevasını yorumlama yetkisini kullanarak denetimini yoğunlaştırıp eksiltebilir” (bkz. Rolland’dan aktaran: İbid., s. 44). “İdari işlemlerde takdir yetkisi, nesnel (objektif) ölçüler içinde yasal amaca ve kamu hizmeti gereklerine uygun biçimde kullanılabilir” (Azrak, A. Ülkü; İdari Yargı Denetiminin Sınırı Olarak İdarenin Takdir Yetkisi, İHİD (Vakur Versan’a Armağan Özel Sayısı), Y. 6, Sy. 1-3, 1985, s. 20). Yine, takdir yetkisinin kamu yararından oluşan “iç” ve ilgili yasa hükmünün açıkça belirlediği durumlarda bu kapsamdan doğan bir “dış” sınırının bulunduğu belirtilmektedir; ayrıca, Hans Huber’deki gibi “takdir kudretini, pek mâsum bir görünüşe sahip olduğu halde, sonunda Truvaların yenilgisini hazırlayan tahta ata” benzeten yaklaşımlar da görülüyor (bkz. Azrak, Ülkü; Yargı ve İdare – İki Fonksiyonun Karşılaştırılması Üzerine Bir Teorik Deneme, (Ayrı Bastı), İÜHFİM, C. XXXIV, Sy. 1-4, 1969, s. 18 ve aynı yerde 18 no.lu dipnot).

sayıdadır.⁵ İşte, çalışmada demokrasi kavramının etrafında yoğunlaşan irdelemelerin başlıca amacı, anılan olumlamanın yersizliği üzerinde bir denemeye gitme çabası olarak algılanırsa, bunda isabet olacaktır kanısındayız.

I. Kavramsal Arka Plan

Hemen neredeyse tüm genel hukuk kitaplarında çoğunlukla insanın toplumsal bir varlık olduğu ifadesiyle söze başlandığı görülür; zira, “*münferit ve mücerret insanın hukuk ilminde yeri yoktur.*”⁶ Bu yönde, insanın “*sosyal hayvan*”, yani “*zoon politikon*”⁷ olduğu anlayışının ilk kez Aristo tarafından ileri sürüldüğü savlanır.⁸

⁵ Çalışmamızda demokrasi kavramına yönelik olarak “*nosyon*” temelinde bir anlayışın ortaya konulmasına özen gösterilmesi, başlıca amaçlar arasındadır. Buna neden dolayı yönelindiğine değinmeden önce, bir anekdota yer verelim. İsaiah Berlin’in aktardığına göre, Yirminci yüzyılın henüz başlarında J. A. Smith’in felsefe derslerine giren Harold Macmillan, Smith’in öğrencilere şöyle seslendiğini belirtmekteydi: “*Beyler, hepiniz farklı kariyerlere sahip olacaksınız: bazılarınız avukat olacak, bazılarınız asker, bazılarınız doktor veya mühendis, , bazılarınız memur, bazılarınız toprak sahibi veya siyasetçi olacak. Hemencecik söyleyeyim ki bu derslerde size anlatacağım hiçbir şey, yeteneklerinizi kullanmaya teşebbüs edeceğiniz bu alanların hiçbirinde, size en ufak bir fayda sağlamayacaktır. Fakat size bir şey vaat edebilirim: Eğer bu dersi sonuna kadar takip ederseniz, birisinin ne zaman zirvalamaya başladığını hemen anlayabileceksiniz.*” Berlin devam ediyor: “*Bu düşüncede doğruluk payı var. Felsefenin faydalarından biri, eğer doğru öğretilirse, siyasi retorik, kötü söylemler, dalavere, hile, açık olmayan sözler, duygusal şantaj ve her türlü aldatma ve sahtekârlığı fark etme yeteneğini insana kazandırmasıdır. Felsefe eleştirel yeteneği büyük oranda keskinleştirir*” (bkz. Berlin, İsaiah; İsaiah Berlin’le Konuşmalar, (Söyleşi: Ramin Jahanbegloo; Çev. Zeynel Kılınç), YKY, İstanbul, 2009, s. 45). İşte, “*nosyon*” temelinde hareket etmeye çalışılmasının ardında, “*demokrasi*” kavramına dayalı olarak genelde kamu hukuku ve özelde anayasa ile idare hukuku alanında uygulama ile akademiya karşılaşılan irdelemelerin ne zaman –Berlin’in ifadesiyle- “*zirvalamaya*” başladığını anlayabilme yetisini kazanmaya yönelik bir çaba yatmaktadır. Öte yandan, Berlin’in değindiği “*felsefe eğitiminin her türlü aldatmaya engel olan*” yapısına atfen, siyasal iktidarların felsefe eğitimini ortaöğretim müfredatından kaldırma yanlısı eylem yahut yaklaşımlarının arkasında yatan belli belirsiz niyetlere gönderme de yapılabilir.

⁶ Özyörük, Mukbil; Hukuka Giriş, AÜHF Yayını, Ankara, 1959, s. 5.

⁷ Anılan terimin “*siyasal hayvan* (“*animal politique*”) olarak da aktarıldığı görülmekle beraber, buradaki “*politikon*” kelimesinin “*siyaset*” anlamında değil, eski Yunan’daki “*polis*” teriminin içerdiği “*şehir/kent*” anlamından türediği, böylece topluluk kavramına işaret etmekle “*sosyal/toplumsal*” anlamında belirlediği vurgulanmaktadır (bkz. ibid., s. 5, 1 no.lu dipnot).

⁸ Bkz. ibid., s. 5.

Buna karşın, özellikle çağdaş demokrasilerde yaşayanların büyük çoğunluğunun siyasal etkinliklerle pek az ilgilendikleri; bundan dolayı, davranışlarını faydacı bir hesap mekanizması çerçevesinde belirleyen bir “*homo civicus*”dan söz edilmesi gerektiği de ayrıca ileri sürülen savlar arasındadır. Buna göre, “... *dürtüleri, ihtiyaçları ve istekleri (çıkarları) önüne siyasal gelişmelerin yarattığı engeller çıkmazsa homo civicus politika ile ilgilenmez.*”⁹

İnsan topluluklarının siyasal topluluk halinde ortaya çıkabilmeleri bakımından bir kurallar dizgesi (anayasa) üzerinde anlaşarak üstün bir buyurucu güce, yani iktidara vücut vermeleri gerekir.¹⁰ İbni Haldun’un anlatımıyla, “(h)er topluluğun bir düzenleyici, yasaklayıcı ‘otorite’ye ihtiyacı vardır.”¹¹ Toplumsal yaşamın gerektirdiği düzen ve bu düzenin içerisinde oluşturulan kurallara uymayı sağlamak üzere¹² “toplum adına güç kullanma” keyfiyeti, inanç¹³ veya güç (şiddet) kaynaklı iktidar kullanımı

⁹ Mumcuoğlu, Maksut; Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, AÜHF Yayını, Ankara, 1982, s. 35. Yazar, devamla şöyle diyor: “*Homo civicus, menfaatlerine yönelik bir tehdit belirlediğinde, dolaysız biçimde bu tehditi kaldırmak üzere politika ile ilgilenir, engel veya tehdit kalkar kalkmaz tekrar kendi özel alanına döner*” (ibid; keza, bkz. Dahl’dan aktaran: Krouse, Richard W.; Polyarchy & Participation: The Changing Democratic Theory of Robert Dahl, Polity, Vol. 14, Sy. 3, 1982, s. 448, 449. Dahl’a göre, insan doğası gereği *homo politicus* değildir, sadece bu yönde bir potansiyel taşır ama gerçekte sadece kimi bireylerde *homo politicus* özelliği görülür, ki bu da esasen “*elitist bir istisnadır*” (ibid, s. 449). Krouse, burada Dahl’ın anılan iki kavram arasındaki farkı açıklamaya girişmediği ve sözelimi sosyoekonomik etkenlerin bireylerin *homo civicus* olmasında ezici bir rol oynadığına ilişkin bizzat kendi deneysel bulgularını analiz etmekten uzak durduğu yolunda eleştiri getirmektedir (bkz. ibid)).

Sonuç olarak, burada değinilen keyfiyet, geniş kitlelerin siyasetle ilgisinin “saiki ve derecesi” ile ülkemizdeki olası izdüşümleri bağlamında oldukça önem taşıyor denilebilir.

¹⁰ Mumcuoğlu, Maksut H.; Kendine Özgü Bir Siyasal Topluluk - Antik Çağ Polis’i, AÜHF Yayını, Ankara, 2001, s. 41.

¹¹ Hassan, Ümit; İbn Haldun – Metodu ve Siyaset Teorisi, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982, s. 214; keza, aynı yönde bkz. s. 257. İbni Haldun’un son dönem Osmanlı zihniyetini ve politikalarını derinden etkilediği savlanmaktadır (bkz. Deringil, Selim; İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 36).

¹² Özyörük, Hukuka Giriş, op. cit., s. 8, 9.

¹³ Sözelimi, “(g)erek Rus, gerek Osmanlı örneklerinde, halkla doğrudan bir kutsallık bağı oluşturmak yoluyla, siyasal partiler ve parlamentolar gibi elverişsiz araçlardan uzak durabilme umudu besleniyordu” (bkz. Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), op. cit., s. 32). Giderek siyasal erkin kaynağı olarak

yöntemlerinden süzülerek, nihayet “*ikna*” odaklı temsili demokrasi kavramına bürünebilmiş¹⁴ ve günümüzde pek çok siyasal topluluğun içinde şekillendiği bir kavram olarak öne çıkmıştır.

Esasen, “(d)evletin üstün zecrî otoritesinin, hiçbir toplumda kayıtsız, şartsız, keyfe göre işlediği, uygulandığı ileri sürülemez; bu, aslında, her çeşit otorite için doğru bir yargıdır.”¹⁵ Üstelik, insanlık tarihinin uzun soluklu serüveninde biraz daha geriye gidildiğinde, “*vatandaş*”ların siyasal iktidar erkinin kullanımına (yönetime) doğrudan katılımını¹⁶ içeren “*site devleti*

monarşiyi meşrulaştırma bağlamında Tanrı'nın Adem'i yarattığı anda ona “*monark*” erkini bağışladığı, “*babanın oğlu üzerindeki haklar*” şeklinde Adem'den başlayarak insan nesli üzerinde “*babalık hakkı*”nın ‘*monark*’a ait olduğu savlanıyordu (anılan yaklaşım ve eleştirisi için bkz. Locke, John; Hükümet Üzerine Birinci İnceleme – Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı, (Çev. Fahri Bakırcı), Kırilangıç Yayınevi, Ankara, 2007, s. 5. vd.). Anılan “*baba*” figürünü başka kaynaklarda da gözlemlemek mümkündür; sözgelimi, Blackstone da aynı şekilde siyasal iktidarın ekonomi de dahil toplum düzenini sağlayan kurallar koyma hakkını “*milletin babası*” olma keyfiyetiyle açıklamaya çalışmaktaydı (bkz. Dubber, Markus Dirk; “*The Power to Govern Men and Things*”: Patriarchal Origins of the Police Power in American Law, BLR, Vol. 52, Sy. 4, 2004, s. 111). O kadar ki, ABD’deki kimi kolonilerde toplum düzeninin daha en başta aile ortamı içerisindeki otorite üzerinden kurgulanması nedeniyle, aile kurmaktan uzak kalmayı tercih eden bekarların ya evlenmeleri ya da koloniyi terketmeleri yönünde kurallar konulmaktaydı (bkz. *ibid.*, s. 113). Nihayet, Türk toplumlarının Orta Asya’daki yaşayışında egemenlik erkinin Gök Tanrı’dan geldiği ve böylece Kağan’ın Tanrısal bir misyonunun bulunduğu anlayışı yer etmişti (bkz. Pamir, Aybars; Türkler’in Geleneksel Dini Şamanizm’in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku’na Etkisi, AÜHFD, C. 52, Sy. 4, 2003, s. 176

¹⁴ Bu bağlamda demokrasi kavramının tarihsel gelişim sürecine ve arka planındaki düşünsel evrime ilişkin olarak keyfiyeti topluca ve kısa biçimde –giderek isabetle- irdeleyen bir çalışmaya bakılabilir (bkz. Karamuk, Gümeç; Modern Demokrasi’nin Batıdaki Düşünce Temellerine Genel Bir Bakış, HÜEFD, Sy. 1, 1986, s. 38-53.

¹⁵ Ortaylı, İlber; Son İmparatorluk Osmanlı (Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek 2), Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 2. Gerek Eski Çağ stoizminin belirlediği devirde ve gerek Orta Çağ sonlarına doğru bütün insanların hükümdarlar da dahil olmak üzere ilâhî kanuna tâbi oldukları ve yönetenlerin buna aykırı hareketleri durumunda direnme hakkının doğacağı anlayışının –yeterince etkili olamamakla beraber- ileri sürüldüğü görülüyor (bkz. Tuncay, Aydın H.; Danıştayın Yargısal Yönü, içinde *Yüzyıl Boyunca Danıştay*, İkinci Baskı, Danıştay Yayını, Ankara, 1986, s. 6).

¹⁶ Mumcuoğlu, H. Maksut; Antik Demokrasinin Kuruluş Süreci, AÜHF Yayını, Ankara, 2001, s. 19, 20. Bu durum, kuşkusuz, toplumu oluşturan nüfusun sayıca azlığından ve iklim gibi diğer koşulların elverişliliğinden kaynaklanıyordu (bkz. *ibid.*). “... (*D)ödrudan demokrasî adányı verdiðimiz bu yönetim þeklinin ancak Atina gibi küçük ve basit bir þehir devleti için söz konusu olabileceði; yönetimin özel bilgi ve yetenekleri gerektirecek kadar karmaþık ve çok vakit alan bir iþ haline geldiði devletlerde, doğrudan demokrasinin*

*demokrasisi*¹⁷ dahi bu Antik Çağlarda hüküm sürebilmiştir.¹⁸ Şu halde, tarihin karanlıklarından günümüze doğru bir yolculuğa çıkıldığında, iktidarın kullanımına yönelik olarak bireylere söz hakkı tanımak bağlamında oldukça çelişkili olduğu savlanabilecek bir seyir gözlenir. Öğretiden bir ifadeyle;

“(d)evlet kudretinin sınırlanması problemi çok eskidir ve idare edenlerin haiz oldukları kudreti, idare edilenlerin en az zararına kullanmak durumunda bırakılmaları murad edilmiştir. İdare edenlerin iktidarlarını kötüye kullanmalarını önlemek çabasında insanlık, Konfüçyüs’den¹⁹ bugüne,

gerçekleştirilmesinin beklenemeyeceği açıktır” (Arasly, Oya; *Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekilliği Adaylığı*, AÜHF Yayını, Ankara, 1972, s. 9).

¹⁷ Antik Çağ’daki Yunan polis devleti örneklerinden daha önceki dönemlerde dahi kent devletlerine rastlandığı gibi (ilk kez İ.Ö. 2800-2350 yıllarında Sümer uygarlığında görülmüştür), sonrasında da Venedik veya Floransa gibi kent devletleri bulunmaktadır (bkz. Mumcuoğlu, *Kendine Özgü Bir Siyasal Topluluk - Antik Çağ Polis’i*, op. cit., s. 32). Bununla birlikte, bunların Antik Çağ site devletlerinden “özde” ayrıştırılması gerektiği savlanmaktadır. Buna göre, “Ortaçağ kentlerinin kuruluş ve örgütlenmelerinde askeri amaçlar değil, akılcı ekonomik çıkarlar öncelik taşımıştır. Ortaçağ kentinde merkezi siyasal rolü oynayanlar, kentli girişimciler ile küçük kapitalist zanaatçılar, dolayısıyla onların loncalarıydı.” Antik Çağ’da köylülük toplumsal yaşamın her alanında belirleyici iken ve köylülerin çıkarları öncellenirken, diğerinde ise demokrasinin taşıyıcı ögesi olarak loncalar öne çıkmaktadır (Weber’den aktaran: İbid., s. 34, 35). Giderek, “*Polis*” teriminin günümüzdeki devlet anlamında olmadığı da özellikle vurgulanmaktadır (bkz. ibid., s. 88; keza, bkz. Cartledge, Paul; *Greek Political Thought: the Historical Context*, içinde *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* (Eds. Christopher Rowe / Malcolm Schofield), CUP, 2000, s. 17, 18).

Öte yandan, klasik Yunan ve daha genel olarak bu çağ felsefesinde devlet mutlak bir güçtür ve kişi hayatının bütün aşamalarında üstün bir nezaretçi, kamunun tek temsilcisi ve hâkimi olarak yer aldığı görülür (bkz. Tuncay, *Danıştayın Yargısal Yönü*, op. cit., s. 6).

¹⁸ Davis, James C.; *İnsanın Hikayesi*, (Çev. Barış Bıçakçı), TİBKY, 11. Baskı, İstanbul, 2007, s. 55. Buna karşın Mumcuoğlu ise, Antik Çağ’da Yunanlıların, “*yurtaşlar topluluğu*”nun dışında, toplumun üzerinde yer alan bir iktidar/otorite veya yaptırım gücüne sahip bir devlet düşüncesine kesinlikle yabancı olduklarını belirtiyor (bkz. Mumcuoğlu, *Kendine Özgü Bir Siyasal Topluluk - Antik Çağ Polis’i*, op. cit., s. 88, 92). Görüleceği üzere, Mumcuoğlu’nun bu ifadesi hemen yukarıdaki dipnotun son paragrafındaki alıntıyla çelişiyor gibidir.

Nihayet, Antik Çağ’da demokrasi uygulaması “*yekpâre*” bir düzlem içerisinde görülmemekte ve Atina polis devletine mahsus kalmaktadır. Zira, hemen aynı dönemdeki diğer site devletlerinin büyük kısmı oligarşik, küçük bir kısmı da aristokratik rejimlerle yönetiliyordu (bkz. Mumcuoğlu; *Antik Demokrasinin Kuruluş Süreci*, op. cit., s. 3).

¹⁹ Burada Konfüçyüs’e atfen Bertrant Russel’in aktardığı bir söyleneceye yer vermek yerinde olacaktır. Buna göre, bir ırmak kıyısında vahşi bir kaplanın saldırısına uğrayarak eşini ve çocuğunu yitiren bir kadına neden hâlâ aynı yerde yaşamaya devam ettiği sorulduğunda, kederli kadının yanıtı şöyle olmuştur: “*Başka yerde baskıcı hükümet var*”. Konfüçyüs’ün

*itidal ve hayırhahlıktan tutun da, Demokrasiye kadar birçok çareyi denemiştir.*²⁰

Toplumsal yaşamın gerektirdiği düzen, yanı sıra doğal olarak bir düzenin gerektirdiği kurallar silsilesini de ifade etmekte ve böylece hukuk kavramı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, iktidarlar da sonuç olarak bir kurallar dizisine gereksinim duymuştur; en mutlakiyetçi olanından daha özgürlükçü olanlarına²¹ değin sıralanan bir dizgi içerisinde. İşte, siyasal erkin veya başka deyişle “*iktidar gücü*” kullanımının ne tür bir şekillenmeye bağlı kılınacağı hususu, siyasal sistemleri ortaya çıkarmaktadır. Esasen, iktidar sosyal bir olgudur ve bu sosyal olguyu siyasal ilişkiler yaratmaktadır.²²

Egemenlik ve böylece kural koyma (hukuku belirleme) hakkı kimde olacaktır; dahası, bu erk nasıl kullanılacaktır?²³ Bu soruya yanıt için tarihe

verdiği ders şudur: “*Çocuklarım, şunu daima aklınızda tutun; baskıcı hükümet vahşi bir kaplandan daha korkunçtur*” (Russel’dan aktaran: Zabunoğlu, Yahya; Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak) Devlet Kudretinin Sınırlandırılması, AÜHF Yayını, Ankara, 1963, s. III).

²⁰ İbid., s. 172.

²¹ Felsefe alanından yükselen aykırı bir yaklaşıma göreyse, özgür birey ve bireysel özgürlük kavramları, aslında iktidar istencinin (iradesinin) baştan çıkarmasının bir sonucu ve deyimlenmesi olarak ortaya çıkmaktadır; ‘*özneleştirme*’, işte bu nedenle ve egemen tahakkümü kurgusuna gidebilmek amacıyla oluşturulmuştur (bkz. Turan, Müslüm; Özne ve İktidar, ESD, C. 6, Sy. 22, 2007, s. 286). Sözelimi, Althusser’e göre “(t)abiiyet altına alınmaları yoluyla ve tabiiyet altına alınmaları için vardır ancak özneler...” (Althusser’den aktaran: İbid). Yine, Nietzsche’ye göre, “*cezalandırılmak ve suçlanabilmek içindir özgür olmanın öngörülmesi*” (bkz. ibid.). Kuşkusuz, bu bağlamda özgürlüklerin mi sorumluluğu getirdiği, yoksa sorumluluk yükleyebilmek için mi özgürlüklerin kurgulandığı sorgulaması bir ‘*fasit daire*’ tartışmasına neden olabilecektir.

²² Zabunoğlu, Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak) Devlet Kudretinin Sınırlandırılması, op. cit., s. 160.

²³ Burada “*kurucu iktidar*” değil; “*kurulmuş iktidar*” anlamında, egemenliğin oluşturulmuş bir hukuk kurgusu içerisinde algılanması bakımından egemenliğin nasıl kullanılacağı hususu kastedilmektedir (anılan terimler hakkında bkz. Gözler, Kemal; Kurucu İktidar, Ekin Kitabevi, Bursa, 1998, s. 13-17). Ögün ise, kurucu iktidara yönelik tesbitlerinde önemli bir hususun altını çiziyor: “*Kurucu yasa* (yazar burada Anayasayı kastediyor) *politik toplumun kendi kendisini inşa etmesidir. Bu basit olarak malzemelerin bir araya getirilmesiyle başarılabilecek bir iş değildir. Kurucu unsurlardan her birinin kendisinin mutlak güç olmadığını sindirmesi işlerin önünün açıldığının göstergesidir*” (bkz. Ögün, Süleyman Seyfi; Politika ve Kültür, Dora Yayınları, Bursa, 2010, s. 195). Ülkemizde gözlenen uygulamalar ise bu yolun açılmasına daha hayli zaman olduğunu düşündürmeye elverişli görünüyor. Öte yandan, “*orjinal anayasacılık*” adıyla beliren –ve anayasanın sabit, orjinal bir anlamı bulunduğu varsayımına dayanan (bkz. Smith, Peter J.; The

bakıldığında, egemenliğin kavram olarak önce ilahi güçlere atfedildiği ve bu meyanda ayrıca geleneklere de dayandırılarak “*nizam-ı alem için hükümdarların koyduğu ‘siyâset-i sultânî ve yasag-i pâdişâhî’ nizamı*”nın²⁴ ayrıca yer aldığı bir sistemin kullanıldığı²⁵, bilahare “*laik*”²⁶ bir yaklaşımla demokratik temelli milli egemenlik ve halk egemenliği anlayışına geçiş yapılmak suretiyle egemenliğin halka indirildiği bir süreçten geçildiği gözlenir.²⁷

Marshall Court and the Originalist’s Dilemma, MLR, Vol. 90, 2006, s. 613)- kurama göre, “*kurucu anayasal siyaset*” ile “*normal siyaset*” arasında keskin bir ayrım bulunur (bkz. Webber, Grégoire C. N.; What is an Original Constitution?, LSE Working Papers No. 19/2009, s. 19). Giderek bu durum çoğunluk karşıtı da sayılmaz; zira, anayasada yer verilmiş bulunan önceki yükümlülükler dayanır (bkz. Ackerman’dan aktaran: İbid.). ‘*Orjinal anayasacılık*’ yaklaşımında, belirli alanların seçilerek buralarda değişimin önlenmesi ve siyasal tartışmalar ile güncel (sıradan) siyasetten bunların irak tutulmasının başlıca temel amaç olduğu vurgulanmaktadır (bkz. ibid., s. 11). Anayasanın sessiz kaldığı durumlarda ise demokratik etkinliğin önünde bir engel bulunmaz ve demokratik etkinlik serbestçe yoluna devam edebilir; bu tür alanlarda artık (türev) yasa koyucunun insafına kalınan bir keyfiyet gözlenir. Böylece denilebilir ki, bu anlayışa göre demokratik etkinlik orjinal anayasanın gölgesinde yaşama alanı bulur. Dahası, bu anlayışa göre, yargının anayasa dışı bir kaynaktan (sözelimi, uluslararası hukuksal enstrümanlardan) ilkeler çıkarması gibi hususlar, demokrasi ile orjinal anayasa arasında daha en baştaki kuruluş döneminde kurgulanan düzeni bertaraf etme anlamına gelecektir (bkz. ibid., s. 19-21). Smith ise, Marshall dönemi Amerikan Yüksek Mahkemesi kararlarına bakıldığında, orjinalist anlayışın yargıçların kendi normatif düşüncelerini devreye sokmalarına pek de engel olmadığını gösterdiği kanısındadır (bkz. Smith, The Marshall Court and the Originalist’s Dilemma, op. cit., s. 674, 675).

²⁴ İbare, Fatih döneminin idare adamı ve tarihçisi Tursun Beğ’e aittir (bkz. İncalcık, Halil; Örfî – Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları, AÜSBFD, C. 13, Sy. 2, 1958, s. 103).

²⁵ Bkz. ibid.; keza, bkz. Güriz, Adnan; Türkiye’de Hukuki Pozitivizm, AYD, C. 8, 1991, s. 148, 149. Bu son kaynağa göre, Osmanlı devletinin “*iradeci pozitivist*” özelliği, Cumhuriyet döneminde “*normatif pozitivist*” niteliğe dönüşmüştür ve teokratik toplum düzeni yerine laik toplum düzeni geçerli kılınmıştır (bkz. ibid., s. 163).

²⁶ Dikkat çeken bir görüşe göre, laiklik dinsel alanla dünyevi alanın birbirinden uzak tutulması değil, güçlerin birleştirilmesidir (Akal’dan aktaran: Saygılı, Abdurrahman; Modern Devlet’in Çıplak Sureti, AÜHFD, C. 59, Sy. 1, 2010, s. 72). Çalışmamızın konusu “*laiklik*” olmadığından dolayı ayrıntılara girememekle beraber, ülkemizde yaşanan kimi temel sorunlara yaklaşımların daha sağlıklı olabilmesi bakımından bir başka dikkat çekici görüşe daha yer vereceğiz. Bu ilginç yoruma göre, ruhban sınıfının eksikliği günümüzde Müslüman toplumlarında görülen “*başboşluğun*” engellenmesi olanağını bertaraf etmiş olması bakımından olumsuz bir işlev olarak da değerlendirilebilir (bkz. Maalouf, Çivisi Çıkmış Dünya, op. cit., s. 159).

²⁷ Gülsoy, Mehmet Tevfik; Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri ve Mesruluğu, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 22.

Bir görüşe göre de, en genel biçimiyle demokrasi, Eski Çağ'a ait bir yönetim şeklidir ve antropologların belirttiklerine bakılarak avcı-toplayıcı atalarımızın kendilerini rızaya dayalı önderlik yoluyla yönettikleri yaklaşımına itibar edilirse²⁸, demokrasinin insanlar tarafından uygulanan ilk yönetim şekli olduğu savlanabilir. Ancak, yerleşik toplum yapısına geçildiğinde kabile despotizmi egemen olmuştur ve yazılı tarihin başlangıcına varıldığında, karşımıza kendini demokrasi yerine “doğal çözüm” olarak monarşi ve aristokrasiye, despotizm ve oligarşiye bırakmış bir düzen çıkmaktadır.²⁹

Nihayet, demokrasinin zor yetişen nadide bir çiçek olarak betimlenmesi mümkündür karsındayız. Tarihsel sürece bakıldığında, günümüzün işler demokrasilerinin uzun ve sancılı dönemlerden sonra ancak etkin ve özgürlükçü çağcıl demokrasiye ulaşabildiği gözlenebilir. Örneğin, İngiltere’de üç asır öncesinde demokrasinin izlerine ancak oligarşik bir düzlemde rastlanıyor ve sözgelimi *Magna Carta* monarşik erkin ancak baronlara karşı sınırlandırılması bağlamında ortaya çıkıyordu. Keza, başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde sadece birkaç eyalette liberal eğilimler geçerliyken, diğerlerinde dinsel otokrasi hüküm sürüyordu.

Dolayısıyla, demokrasi idealine ancak özenli ve kararlı bir yaklaşımla ulaşılabileceğini akıldan uzak tutmamakta yarar vardır. Yine, unutmamak gerekir ki, arzulanan demokrasiye erişildiği kanısı oluştuğunda, işler daha da karmaşıklaşabilir. Zira, diyalektik bakıştan hareket edildiğinde, “... demokrasi kendisi kalamaz, diyalektik olarak evrilir, kendi kendisini aşırılaştırır: önce anarşizme, daha sonra da tiranlığa dönüşür.”³⁰ Nitekim,

²⁸ Bu noktada ironik bir alıntıya değinmek istiyoruz. Buna göre, avcı/toplayıcı atalarımız yerine ülkemiz bakımından demokrasinin köklerini daha yakın bir dönemde görmek mümkün sayılabilir. Rivayete göre, Orta Asya’da bir kervan üzerine “çapavul yapmak” (yağmalamak) üzere akşam bir köşede buluştuklarında o “sefer” için aralarından birini “serdar” seçen gruba seyyah sormaktadır: “Neden aranızdan birini sürekli lideriniz olarak seçmiyorsunuz?” Yanıt, şöyle gelmiştir: “Hepimiz eşitiz; onun benden, benim şundan ne ayrıcalığım var, ki bir kişiyi daimi lider seçelim? Biz her baskında birini seçeriz, ‘o seferlik’ baş olsun diye, o kadar!” (bkz. Mehmet Emin Efendi; İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 45). İroniyle ifade edilirse, toplumsal kültürümüzdeki “sırayla toplumu yağmalamacı demokrasi” kavrayışının tarihsel izdüşümlerini aralayabilme olanağı da böylece doğmuş görünüyor.

²⁹ Bkz. Dahl, Robert A.; Demokrasi ve Eleştirileri, (Çev. Levent Köker), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 295.

³⁰ Ögün, Politika ve Kültür, op. cit., s. 260.

demokratik rejimlerde özgürlüklerin –sistemin doğal işleyişi durumunda dahi- yok edilebileceği hususu, Madison’ın ifadesinde şöyle belirtilmektedir: “İnsanlık tarihinde halk özgürlüğünün kısılması, öyle sanıyorum ki şiddetli ve ani darbelerle değil iktidardakilerin adım adım ve sessizce yaptıkları tecavüzlerle gerçekleşmiştir.”³¹

Şu halde, her daim bu ‘*nadide çiçeği*’ yaşatabilmek için kararlılık içinde, yakından bir ilgi ve ‘*ihitimam*’ gereği bulunmaktadır. Yalnız, bir noktaya değinmek gerekirse, demokrasi kavramının tarihsel serüveninde her daim aynı anlam bütünü içerisinde kavranmayabildiği de açıktır. Sözelimi, Antik Çağların demokrasi anlayışındaki demokratik meclislerin siyasal gücü neredeyse sınırsızdı ve böyle bir meclis, ilke olarak herşeyi düzenleme yetkisine sahipti; bu durumun günümüzdeki bireysel özgürlük alanlarına müdahale karşıtı yaklaşımıyla bağdaşmadığı ise açıktır.³²

Yine, bu meyanda demokrasinin toplumda derin ayrılıkların belirmediği bir yapı içerisinde ancak işlevsel olabileceğine ayrıca değinilmesi, doğaldır ki yarar sağlayacaktır.³³ Nitekim, ABD Anayasasının anayasal değişikliklere gidilebilmesini son derece zorlaştırmış bir kurgu içermesinin nedeni olarak, kuruluş dönemlerinde eyalet kimliğinin “*Amerikan vatandaşı*” kimliğinden önce gelmesi yönündeki toplumsal algıdan kaynaklandığına değinilmektedir.³⁴ Bu itibarla, özellikle ülkemiz bakımından yakın dönemin toplumsal gelişmeleri bağlamında anılan hususu akılda tutmanın yerinde olacağı kuşkusuz savlanabilir.

³¹ Savaş’tan aktaran: Nişancı, Murat; Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerginliğin Ekonomik Nedenleri, AÜEHFD, C. 5, Sy. 1-4, 2001, s. 588.

³² “Anılan dönemlerde vatandaşların eşlerini nasıl seçtiklerinden, çocuklarını nasıl eğittiklerine veya masalarında ne tür çanak çömlek kullandıklarına varıncaya kadar bütün “özel” faaliyetleri, ilke olarak, sıkı kamusal tetkik ve denetime tabi tutulabilirdi – nitekim pek çok kez tutuluyordu da” (Geuss, Raymond; Kamusal Şeyler, Özel Şeyler, (Çev. Gülayşe Koçak), YKY, İstanbul, 2007, s. 23).

³³ Bkz. Hardin, Russell; Liberalism, Constitutionalism, and Democracy, Chinese Public Affairs Quarterly, Vol. 1, Sy. 4, 2005, s. 256.

³⁴ Buna göre, anayasal değişiklik kurgusu kendisini öncelikle “*New Yorklu*” yahut “*Kaliforniyalı*” addeden bir halk nedeniyle ‘*katı anayasa*’ şeklinde öngörülmüştü (bkz. Ackerman, Bruce; The Living Constitution, HLR, Vol. 120, Sy. 7, 2007, s. 1743).

II. İktidar ve Demokrasi

Öncelikle değinmek gerekirse, demokrasi teriminin farklı şekillerde algılandığı görülür ve tanımlanmasında güçlük çekilir.³⁵ Sözelimi, Laski'ye göre;

“(h) içbir demokrasi tanımı kavramın çağrıştırdığı geniş tarihi yeterli biçimde içeremez. Bazılarına göre demokrasi bir hükümet biçimi iken, diğerlerine göre bir sosyal yaşam biçimidir. İnsanlar demokrasinin özünü seçmenin niteliğinde, hükümetle halk arasındaki ilişkide, vatandaşlar arasında geniş ekonomik farklılıkların yokluğunda, doğum veya servet, ırk veya mezhebe dayalı ayrıcalıkların tanınmamasında bulmaktadır. Kaçınılmaz biçimde demokrasinin özü zamana ve yere göre değişikliğe uğramıştır. Bazı yönetici sınıf üyelerine göre demokrasi olarak adlandırılan rejim, o ülkenin daha fakir vatandaşlarına göre ise dar ve savunulamaz bir oligarşidir. Yaşamın her alanında demokrasinin uygulanabilme olasılığı vardır ve evrensel genellemelere izin vermeyen özel sorunlar yaratır.”³⁶

Aynı bağlamdaki bir diğer görüşe göre de;

“(d) demokrasi kuramı çoğu kez muğlak bir dil, üstü kapalı varsayımlar ve metafizik önermelerin gereksiz karmaşıklığı yüzünden karanlıkta kalmış gibidir. Yine çoğu kez, teori dünyası ile pratik dünyanın farklı yörüngelerde dolaşmalarına izin verilmiştir.”³⁷

Burada değinilen “belirsizlik” dikkat çekici olmakla beraber, en azından ideal bir siyasal yapı olarak demokrasi ile yönetim biçimi olarak demokrasi ayırımına gidilebilir. Bunlardan birincisi, iradelerin birleştirilmesi amacına yönelir ve böylece kendi içinde bir ‘değer’ taşırken, ikincisi belli ortak amaçlara ulaşma aracıdır ve dolayısıyla da amacına ulaştığı ölçüde ancak değer kazanır.³⁸

Yine, öğretilen bir başka görüşe göre;

³⁵ Bkz. Turhan, Mehmet; *Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere*, AYD, C. 8, 1991, s. 403, 404. Yazara göre, tanımlanmasında sorunlar doğsa dahi, demokrasi kavramı her yöne çekilebilecek bir belirsizlikten de uzaktır; çağımızın demokrasi anlayışı özgürlükçü demokrasidir (bkz. ibid., s. 405).

³⁶ Laski'den aktaran: İbid..

³⁷ Roland Pennock'tan aktaran: Köker, Levent; *İki Farklı Siyaset*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s. 56.

³⁸ Bkz. Villoro, Luis; *Which Democracy?, içinde Democracy: Its Principles and Achievement*, Inter-Parliamentary Union, Cenevre, 1998, s. 95.

“(d)emokrasinin iki adı, *Sivil Toplum Devlet münasebetleri biçimi* olarak demokrasi ve *Siyasi yapılanma biçimi* olarak demokrasidir ve demokrasi, sadece bir iktidar verme tekniği değil ama, aynı zamanda bir iktidar kullanma tekniğidir ve köklerinde, her zaman, mikro-sosyal münasebetler ağı vardır.”³⁹

Yine, Dworkin’e göre demokrasi, temel argümanlarını insanların eşitliği ve özgürlüğü nosyonunda bulan bir sistemdir.⁴⁰ Yazar, yukarıdaki paragrafta değinilen hususa benzer şekilde bir yaklaşım sergileyerek, demokrasinin yansız ve bağımlı yorumları biçiminde ikili bir ayrıma yer vermektedir. Buna göre, demokrasinin yansız yorumu bir siyasal yöntemin demokratikliğini o yöntemin özelliklerine bakarak değerlendirmeyi öngörür ve bu meyanda sadece siyasal gücün eşit biçimde dağıtılıp dağıtılmadığıyla ilgilenir; üretmeyi vaad ettiği şeylerin sonuçlarına karşı kayıtsızdır ve böylece bir tür “*girdi testi*” olarak belirir. Buna karşın, demokrasinin bağımlı yorumunda ise bir tür “*çıktı testi*”nden söz edilebilir. Burada demokrasi artık doğru sonuçların üretilmesinde kullanılan araçlar dizisi olarak algılanmaktadır, ki Dworkin’in benimsediği de budur.⁴¹

“*Bir süredir ... siyaset piyasasında değeri düşmüş bir para gibi dolaşmakta*”⁴² olduğu söylenen demokrasi, yönetim biçimlerinden birisidir. Bir görüşe göre, demokrasi “*durağan*” bir kavram olarak algılanmamalıdır; aksine, demokrasiyi en içselleştirmiş devletlerde dahi kavramın yeni gelişmeler karşısında sürekli test edildiği görülür. Bu bağlamda, demokrasinin ‘*bireysel tercihlerin aritmetik toplamı*’ olmayıp⁴³, farklı bireylerin verilen bir karardan nasıl etkilendiği üzerinde durulmayı

³⁹ Çağlar, Bakır; *Anayasa Mahkemesi Kararlarında “Demokrasi”*, AYD, C. 7, 1990, s. 57.

⁴⁰ Torun, Yıldırım; *Ronald Dworkin’in Hukuk ve Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik ve Özgürlük Sorunu*, Savaş Yayinevi, Ankara, 2008, s. 125.

⁴¹ Bkz. ibid, s. 127-129.

⁴² Schmitter, Philippe C. / Karl, Terry Lynn; *Demokrasi Nedir... Ne Değildir*, (Çev. Levent Gönenç), içinde *Demokrasinin Küresel Yükselişi* (Der. Larry Diamond / Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 67.

⁴³ Öğretide değinildiği üzere, kimi görüş sahiplerine göre “(ç)ok farklı saiklerle harekete geçen bireylerin tercihleri toplanamaz” (bkz. Erdoğan, Mustafa; *Anayasal Demokrasi*, 8. Tıpkı Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s. 236). Bu görüşü önemsiyoruz ve üzerinde durulmasında yarar görüyoruz. Özellikle, her seçimden sonra “*seçmen şunu, bir de üstüne bunu söyledi*” türünden değerlendirmelere gidildiği anımsanacak olursa, bu yoldaki yorumlarla bireylerin tercihlerinin toplanması şeklinde yaygın ve giderek fahiş yanlışlıklara imza atıldığı açıktır kanısındayız.

gerektiren bir kavrayışı içerdiği savlanmaktadır. Buna göre, demokrasi süreci tamamlanmış değildir ve son noktasına varmaktan çok uzaktır; dolayısıyla, sonsuz bir süreç şeklinde algılanabilir.⁴⁴

Nitekim, en gelişmiş demokrasi düzeni algılamasına bağlı kılınan Norveç için yapılan bir ayrıntılı değerlendirmenin sonucunda elde edilen bulgular, “*sakin bir okumayla ekonomik ve sosyal bakımdan düzgün işleyen bir ülke*” görünümünün ardında ciddi sorunların yattığını ortaya koymuştur. Bu da, “*her şeyden önce gerçek hayattaki demokrasilerin en iyi halde bile ne kadar eksik ve kusurlu olduğunu göstermektedir.*”⁴⁵ Nitekim, Kuçuradi’nin ifadesiyle belirtirsek;

“(d)emokrasi üzerinde sistematik olarak kafa yormuş ilk düşünür olan Platon’a göre demokrasi, en az iyi olan siyasi düzendir; çünkü demokrasinin bir sapması olan **okhlokrasiye** (kitlenin egemenliğine) kolayca dönüşebilir, böylece de en kötü siyasi düzen olan tiranlığa (zorbalığa⁴⁶) götürebilir. Aristoteles için demokrasi, en iyi siyasi düzen saydığı **politeianın** bir sapmasıdır: demokrasi yoksulların çıkarlarını, yani yurttaşların yalnızca bir kısmını korur; diğer sapkın kamu düzeni biçimleri gibi o da, ortak yararı korumaz.”⁴⁷

Diğer taraftan, demokrasiyi sadece seçim sistemlerine yahut erkler ayrılığına bağlı olarak değerlendirmenin yüzeysel sayılabileceği yönünde dikkat çekici saptamalar da yapılmaktadır.⁴⁸ Buna göre, yasama ve yürütme

⁴⁴ Bkz. Archibugi, Daniele; Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review, EJIR, Vol. 10, Sy. 3, 2004, s. 439.

⁴⁵ Bkz. Ringen, Stein; Demokrasi Neye Yarar?. Özgürlük ve Ahlaki Yönetim Üzerine, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul, 2010, s. 368, 369.

⁴⁶ “Çoğunlukçu demokrasi anlayışında muhalefet engellenebilir, köstaklenebilir veya ezilebilir. Bu durumda da “çoğunluğun zorbalığı”ndan bahsedilir. Şu halde çoğunluğun sınırlandırılması, demokrasinin işlemesi için zorunludur... Demokrasi, salt çoğunluğun iktidarını sağlamaktan ziyade çoğunluk ile azınlığın uzlaşmasını sağlayan bir sistemdir” (bkz. Yavuz, Bülent; Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları, GÜHFD, C. 13, Sy. 1-2, 2009, s. 299).

⁴⁷ Kuçuradi, İoanna; Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları, HÜEFD, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998, s. 21.

⁴⁸ Öğretiden bir görüşteki ifadeyle, kuvvetler ayrılığı kadar yaşamsal derecede önemli olan diğer boyut, “yetkileri belli ve sınırlı hükümet (“limited government”)” kavramı dolayısıyla öne çıkan “karşılıklı denge ve denet” ilkesidir (bkz. Güran, Sait; Anayasa’nın Kuvvetler Ayrılığı İlkesine ve Yönetim Yargı İlişkilerine Bakış Açısında Değişiklik, AYD, C. 11, 1994, s. 193, 194.

erklerinin ayrılığı parlamenter rejimlerde geçerli olmadığı gibi⁴⁹, ayrıca sözgelimi Britanya’da yargının yasama organından resmen ayrı olmadığı dönemler gibi örnekler bulunur⁵⁰; ancak, bu durum anılan ülkede demokrasinin bulunmadığını savlamaya elvermez.⁵¹

⁴⁹ Öğretiden aynı yoldaki bir diğer görüşte de, klasik kuvvetler ayrılığı kuramının siyasal partilerin ortaya çıkmasıyla bozulduğu ve yürütme organının iktidardaki çoğunluk partisinin bir kolu haline geldiği belirtilmektedir. “Üstelik bu parti parlamentoda da çoğunluğa sahip olan partidir. Dolayısıyla parlamenter hükümet sisteminin bu şekilde kuvvetlerin birbirinden ayrıldığı söylemek son derece güçtür” (bkz. Yavuz, Bülent; Parlamenter Hükümet Sisteminde ve 1982 Anayasası’nda Başbakan, Asil Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 48). Yine, benzer şekilde, sözgelimi İngiltere bakımından bir değiniye göre de, bu ülkede ‘hükümet’, gerçekte “*Avam Kamarası’nun bir komitesi*” şeklinde belirir (bkz. Waldron, Jeremy; Legislating With Integrity, FLR, Vol. 72, Sy. 2, 2003, s. 389). Keza, “*seçilenlerin seçenler zararına olmak üzere aşırı bir şekilde popülist uygulamalara yönelmeleri, kuvvetler ayrımının sayıflaması sonucu parlamento ile hükümetin aynileşmesi sorunları, bugün demokrasilerin yozlaştığı şeklinde değerlendirilmektedir*” (bkz. Nişancı, Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerginliğin Ekonomik Nedenleri, op. cit., s. 585).

Giderek yasama yürütme ayrılığının daha etkin biçimde gerçekleştirilebildiği savlanabilecek olan ABD’deki erkler ayrılığı düzeni bakımından dahi bu bağlamda sorunlu bir yapıdan söz edilebileceği belirtilmekte ve buna yönelik olarak etkin bir erkler ayrılığı dizgesinin yaşama geçirilebilmesini teminen yasama-yürütme-yargı organları itibarıyla aranılacak bir dengenin ötesinde, siyasal rekabetin çağdaş demokrasilerdeki kurumları olan siyasal partilerin üzerinden kurgu değişikliklerine gidilmesine ağırlık verilmesi gerektiği hususu savunulmaktadır (bkz. Levinson, Daryl J. / Pildes, Richard H.; Seperation of Parties, Not Powers, HLR, Vol. 119, Sy. 8, 2006, s. 2312, 2313, 2385, 2386).

⁵⁰ İngiliz Parlamentosu, kralın otoritesine baştan daha bağımlı bir mahkeme iken, daha sonraları ulus temsilciliğine dönüşen bir gelişim seyri izlemiştir (bkz. Karamuk, Modern Demokrasi’nin Batıdaki Düşünce Temellerine Genel Bir Bakış, op. cit., s. 38). Öte yandan, ülkemizde de 1921 Anayasası’nın tam bir erkler birliği şeklinde belirlediği, yargı yetkisini de Meclis’e ait sayan bir anlayışla ve İstiklal Mahkemeleri üzerinden yargının dahi Meclis bünyesinden oluşturulabildiği ayrıca vurgulanabilir; ancak, “*güçler birliği ve meclis hükümeti ilkelerinin pratikte hayli sınırlı kaldığı söylenebilir*” (bkz. Tanör, Bülent; Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, 16. Baskı, YKY, İstanbul, 2007, s. 258-263; keza, bkz. Hakyemez, Yusuf Şevki; Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, AÜHFD, C. 52, Sy. 4, 2003, s. 82).

⁵¹ Bu noktada Eroğul dikkat çekici tesbitlerde bulunuyor. Buna göre, “(ö)rneğin, *sırf her ikisi de monarşidir diye her bir ‘monarşi’yi kendi özgül toplumsal çerçevesine oturtmadan, İngiliz ve Fas rejimlerini karşılaştırmaya kalkışmak tümüyle anlamsızdır.*” Bu tür durumlarda aynı sözcüklerin dahi ayrı anlamlar yüklediklerini vurgulayan Eroğul, bu olgunun çarpıcı bir kanıtı olarak ‘demokrasi’ teriminin yazgısına işaret ediyor ve Eski Yunan ve Roma’da ‘demokrasi’ nedeniyle o zamana değin köylülerce yürütülen işlerin kölelere yaptırılmaya başlandığını, böylece ‘demokrasi’nin kölelere ek yük bindirmekle

Keza, İran (ve giderek Mısır, Tunus, Pakistan ve Filistin⁵²) örneğinde görüldüğü üzere makul ölçüde serbest ve adil seçimlerin yapılması, yahut ekonomik gücün siyasal güce ezici biçimde baskın olduğu bir ülkede adil seçimlerin gerçekleşmesi, seçim tanımına göre demokrasi sayılmayı gerektirse dahi, iktidar tanımına göre aksi yönde zorunluluk belirir. Böylece, denilebilir ki “... *demokratik bir biçimde yönetilen krallıklar olduğu gibi, seçimle başa gelen bir oligarşi tarafından yönetilen devletler de var dünyamızda.*”⁵³ Dahası, bir ülkenin demokratik olması için seçimlerin zorunlu bir öge şeklinde görülemeyeceği de savlanmaktadır.⁵⁴

Sonuç olarak bu anlayışta, demokrasiyi bir prosedürden ya da yöntemden çok bir iktidar yapısı olarak tanımlama öne çıkmaktadır; buna göre de “*yurttaşların kolektif kararlar üzerindeki nihai denetimi sağlam biçimde kurumuş bir tarzda ellerinde tuttukları bir siyasal yapı demokratiktir.*”⁵⁵ Benzer analogiyi içeren bir diğer yaklaşıma göre de, demokrasi, liderlerin seçimine veya karar vermeye yönelik bir yöntem tekniği değildir ve keza hukuksal veya siyasal bir gerçeklik olarak da algılanmamak gerekir. Demokrasi, bir toplumsal durumdur ve burada siyasal dünya, kendisini dışında kalanlara uyduran, sadece ‘*bir parça*’yı oluşturur.⁵⁶

sömürgeci bir rejim sıfatına büründüğünü anımsatıyor (bkz. Eroğul, Cem; *Devlet Nedir?*, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.181). Bu bağlamda, özellikle ülkemizde yaygın uygulamasına devam edilemediği gözlenen ihalesiz kamu işleri çerçevesinde, keyfiyetin kamu adına gereğinden yüksek bedeller ödenmesine yol açmasından ötürü aradaki farkı oluşturan tutarın halktan zorla vergi olarak toplanması dolayısıyla halkı angaryaya zorlama, belki sömürme yahut köleleştirme anlamına gelebileceği yönünde bir değerlendirme için bkz. Çal, Sedat; *Halkbilim, Ekonomi ve Hukuk Üçgeninde Bir Gezinti...*, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, Sy. 51-52, 2008, s. 188.

⁵² Bkz. D’Aspremont, Jean; *Legitimacy of Governments in the Age of Democracy*, ILP, Vol. 38, 2006, s. 913. Yazara göre, pek çok ülke bakımından, seçimlere gidilmiş olması keyfiyetine rastlanırken, aynı zamanda demokrasinin özünü oluşturan temel öğelerin sürekli biçimde ihlal edilmesi gerçeği de hemen beraberinde gözlemlenebilmektedir (bkz. *ibid.*, s. 915, 916).

⁵³ Kuçuradi, *Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları*, op. cit., s. 23.

⁵⁴ Bkz. Ringen, *Demokrasi Neye Yarar?*, *Özgürlük ve Ahlakî Yönetim Üzerine*, op. cit., s. 47-55.

⁵⁵ Bkz. *ibid.*.

⁵⁶ Bkz. Molas, Isidre; *Alexis de Tocqueville: The Traditionalist Roots of Democracy*, Universitat Autònoma de Barcelona, Working Paper No. 9, Barcelona, 1990, s. 6.

Öte yandan, konuya halk egemenliği kavramı bağlamında bakıldığında, Rawls'dan bir alıntıya yer verebiliriz. Buna göre;

*“Anayasal demokrasiyle bağlantılı siyasal kurumların halk egemenliği düşüncesiyle ne denli uyumlu olduğu sorulabilir; ki halk egemenliğini serbest, açık ve geniş ölçekli tartışmaların yer ettiği seçimler sonrasında beliren çoğunlukçu iktidar gibi bir olguyla ilintilendirirsek, o zaman burada en azından açık bir zorlukla karşılaşılır.”*⁵⁷

Zira, “... çoğunlukçu demokrasi anlayışında kuvvetler ayrılığı ilkesine, Anayasanın üstünlüğüne ve anayasa yargısına yer yoktur... Demokrasinin çoğunluğun sınırsız yönetme hakkı olduğu anlayışı benimsendiği zaman, çoğunluğun iradesini sınırsız biçimde azınlığa zorla kabul ettirmesini de kabul etmek gerekecektir. Ancak bu durumda demokrasi ile ulaşılmak istenen amaçtan uzaklaşmış olunacaktır. Çoğunluğun sınırsız iktidarı demokrasiyi de ortadan kaldırabilir. Çünkü, demokrasinin işleyişinde çoğunluk ve azınlığın zaman içerisinde yer değiştirebilmesi gerekir. Oysa, çoğunluğa sınırsız iktidar verildiği takdirde, her zaman iktidarda kalmayı sağlayabilmek için demokrasi sürecini durdurabilme iktidarı da verilmiş olacaktır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışında muhalefet engellenebilir, kösteklenebilir veya ezilebilir.”⁵⁸

Benzer bir görüşe göre de;

*“... eğer bir görüş iktidarı bütünüyle ele geçirirse, onları karşıtlarını iktidardan dışlayabilmek için kuralları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan alıkoyacak pek fazla bir şey yoktur... Çoğunlukçu bir yapıda iktidar ve muhalefet partilerinin konumlarının seçim döngüsü içerisinde düzenli bir biçimde yer değiştireceğinin bir garantisi bulunmamaktadır.”*⁵⁹

⁵⁷ Bkz. Rawls, John; Political Liberalism: Reply to Habermas, The Journal of Philosophy, Vol. 92, Sy. 3, 1995, s. 180.

⁵⁸ Yavuz, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları, op. cit., s. 289, 290.

⁵⁹ Uluşahin, Nur; Liberal Demokrasinin Çıkması: Çatışma Karşısında Barış İçin Azınlık-Çoğunluk İlişkisini Yeniden Düzenleme Gereği, AYD, C. 24, 2007, s. 623. Anılan yazıda, azınlık-çoğunluk ilişkisi bağlamında pek çok Batı ülkesinin aksine ülkemizde “*derin çizgilerle bölünmüş bir toplum*” bulunduğu savlanmaktadır (bkz. ibid., s. 635). Ancak, yazarın hangi bilimsel ölçütlere dayanarak bu yargıya vardığına anılan çalışmada tesadüf edemiyoruz ve bu itibarla varılan yargının isabet derecesini kuşkulu bulduğumuzu belirtmek istiyoruz. Kanımızca, derin çizgilerle bölünmüş bir toplum, ülke içerisindeki toplumsal hareketliliğin (sosyal mobilizasyonun) asgaride kaldığı, giderek ülkedeki toplumsal kesitlerin –Belçika örneğindeki gibi- birbirinden zihniyet yapısı ve yaşam tarzı

Nihayet, çoğunlukçu anlayışın demokrasiyle bağdaşmayacağı hususunda daha en başlarda Amerikan demokrasisinde keskin vurguların yapıldığı ve daha o dönemde keyfiyetin ne denli zararlar getirebileceğine ısrarla değinildiği gözlemlenmektedir. Sözelimi, Akhil'in "*çağının çok ötesinde bir adam*" diye işaret ettiği Madison'un çoğunlukçuluğa karşı derin endişeler içerisinde olduğu açıktır. Keza, o dönemlerde Massachusetts temsilcisi olan Gerry, "*etrafta gözlemlediğimiz şeytanlar, aşırı demokrasiden ileri gelmektedir*" demektedir.⁶⁰

Giderek demokrasiye eleştirel bakışların gözlemlendiğini ayrıca vurgulamak gerekir. Sözelimi, çağdaş felsefenin önemli isimlerinden birisi sıfatıyla "*demokrasiyi anlam bakımından sorgulamadıkça insanlık olarak bir yere varamayız. Günümüzde demokrasi adına yapılanlar hiçbir yerde gerçek demokrasi değil*" diyen Nancy'ye göre, demokrasinin yepyeni bir hümanizma temelinde yeniden keşfedilmesi gerekliliği bulunmaktadır.⁶¹ Bu

yahut yaşayış itibarıyla keskin biçimde ayrıldığı ve daha önemlisi bu kesitler arasında geçişkenliğin görülmediği bir yapı şeklinde beliren bir toplum olsa gerektir (Belçika'daki toplumsal/siyasal yapının ne tür bir "*kırılğan demokrasi*" örneği yarattığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Kontacı, Ersoy; Demokrasi Tartışmalarında Sınır Aşan Bir Kavramlaştırma Denemesi: "Kırılğan Demokrasiler" ve Belçika Örneği, AÜHFD, C. 59, Sy. 3, 2010, s. 467-492). Bu meyanda, Belçika'daki toplumsal yapıdan zihniyet parçalanmasına olası bir örnek bağlamında değinirsek; sözelimi, Belçika'da medya sektöründe dahi iki ayrı toplum yapısının düşünüş tarzındaki farklılıktan dolayı Valonları "*baştan çıkarıcı ("seducing")*", Flamanları ise "*ikna edici ("convincing")*" reklam spotlarının kurgulanması gerektiğine değinilmektedir (bkz. Drew, James; Flemish and French Media: Another Dividing Line?, Together Magazine, No. 7, Brüksel, Mart-Nisan 2008, s. 46, 47). Bu özelliklerin ülkemiz bağlamında ne denli gözlenebildiği ise herhalde en azından hayli kuşkulu sayılabilecektir. Giderek, "*hak temelli özgürlükler*" yaklaşımı çerçevesindeki önerileri "*serbest vezinde*" cüretle ortaya koymadan önce, Belçika gibi örneklerin bu yaklaşımlar çerçevesinde ne gibi deneyimleri ortaya koyduğunu öncelikle iyi biçimde irdelemek ve bunların "*birleştirici mi, ayrıştırıcı mı*" sonuçlar doğurduğunu evveliyetle belirlemek gerekir. Aksi durumda, yeterli bilimsel yaklaşımın sergilenmediği çalışmalarla karşılaşılması gibi ciddi sorunları içeren eksiklikler doğabilecektir. Giderek bir görüşteki alıntıyı olası bir endişe bağlamında dile getirmekte yarar olabilir. Buna göre, "*(b)ir ulusu, etnik kökenlerine göre "ulusçuk"lara bölmek, tarihsel açıdan "ilericilik" olamaz, yeniden "feodal bölünme"ye başka bir biçim altında dönmek anlamına gelir ki bunun adı "gericilik"tir*" (Kışlalı, Ahmet Taner; Atatürk ve Cumhuriyet, HÜEFD, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998, s. 8).

⁶⁰ Bkz. Barnett, Randy E.; Kurt Lash's Majoritarian Difficulty, Georgetown Law Faculty Working Papers, Ocak 2008, s. 6 (<http://ssrn.com/abstract=1079104>).

⁶¹ Bkz. Yüzak, Özlem; 'Gerçek Demokrasi' kimsede yok, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 2010, s. 6.

bağlamdaki ilave bir değiniye göre de, “*demokrasi biçim, kurum, sosyal ve politik rejim olmaktan öte, ilkin bir ‘ruh’ tur.*”⁶²

Yine, eleştirel bakışa bir diğer örnek bağlamında, Hobbes’a göre “... *yönetimde pay sahibi olmak anlamında demokrasi toplumsal bölünmeye yol açarak toplumsal refah arayışında bir felakete neden olmaktadır.*”⁶³ Giderek Hobbes’un “*çoğunluğun yönetimi*” anlamında demokrasinin tam bir felakete ve kaosa dönüştüğü yolundaki görüşünü de zikrederim.⁶⁴ Keza, bir görüşte değinildiği üzere, “(a)zınlıklar çoğu zaman, çoğunluk için değerli bir uyarıcı, maya, mayalanma kaynağıdır.”⁶⁵

Nihayet, demokrasinin bir kültür sorunu olduğu ve kimi kültürlerde işlerlik kazanmasının güç olabileceği, sözgelimi Kuzeybatı ve belki Orta Avrupa ülkeleri ile bunlardan türeyen ABD gibi göçmen kolonileri için uygun olduğu savlanmaktadır. Bu bağlamda örneğin Müslüman veya Konfüçyüsyen halkların oluşturduğu coğrafyada demokratlaşmaya karşı güçlü engellerin bulunduğu değinilmektedir. Bu minvalde, kuramsal olarak İslamiyetle demokrasinin uyusabilirliği ne olursa olsun, uygulamada bunların bir arada mevcut bulunmadığı (Türkiye⁶⁶ ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile bir dereceye kadar Pakistan ayrık tutulursa) da ileri

⁶² Nancy’den aktaran: Çelebi, Volkan; ‘Bizimle gelecek arasında bir Jean-Luc Nancy...’, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 2010, s. 6.

⁶³ Bkz. Furtun, Ayşe; Thomas Hobbes ve Doğa Kanunları, Asil Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 27.

⁶⁴ Bkz. ibid., s. 33.

⁶⁵ Berlin, İsaiah Berlin’le Konuşmalar, op. cit., s. 96.

⁶⁶ Sözgelimi, bir çalışmaya göre, kırsal kesimde kadınların siyasal yaşama katılımlarının ciddi sorunlar gözlenebilmektedir; o kadar ki, siyasal parti adlarını dahi bilmemektedir ve siyasal tercihlerinde eşlerinin düşünceleri doğrultusunda oy kullanmaktadırlar (bkz. Arıkan, Gülay; Kırsal Kesimde Kadın Olmak, HÜEFD, C. 5, Sy. 2, 1988, s. 9). Yine, bu bağlamda Kuçuradiye kulak verelim: “*Kanımca, bugün demokrasinin yalnızca bir yönetim biçimi –olusturucu biriminin yurttaşın olduğu devlette kamusal olanı yönetme biçimi- olarak anlaşılması uygun olur. Ne var ki, bu ‘yurttaş’ da biçimsel olarak değil, Aristoteles’in anladığı anlamda, yani “sivil toplumun yönetimine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılma gücüne sahip kişi” olarak anlaşılmalı.*” Kuçuradi devamla ayrıca şu hususu da vurguluyor: “*Demokrasi böyle yurttaşları varsayıyorsa, “demokratikleştirme” de böyle yurttaşlar yetiştirmek demek olur*” (bkz. Kuçuradi, Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları, op. cit., s.23, 26).

sürülmektedir.⁶⁷ Bir görüşe göre, “(d)emokrasi ... özellikle eğitilmiş bir nüfusa, önemli bir orta sınıfa ve demokratik bir kültüre sahip olmayan yoksul ülkelerde sürdürülmesi kolay bir hükümet şekli değildir.”⁶⁸ Aynı yolda bir diğer görüşe göre de, demokrasi öncelikle demokratik kuruluşların varlığını gereksinir ve fakat daha da öncelikle demokratik bir toplum isterine dayanır.⁶⁹

Giderek benzeri bir görüşün Oktay tarafından yetkin biçimde ortaya konulduğu savlanabilir. Buna göre, ‘askeri kışlanın muhafız bölüğü’ derecesinde disiplinli bir ‘müttehid’ yapı içeren, bireysel özgürlüğün ve bilincin yer bulamadığı bir toplumsal yapıda demokrasinin ne derece işlerlik kazanacağı hususu, toplumumuzun önemli açmazlarından birisidir.⁷⁰ Ne var ki, ülkemizdeki demokrasi kurgusunu ve uygulamalarını tartışan akademiya çevrelerinde, nedense bu hususa yeterince dikkat edilmeksizin akademik iddialı savlara girişme cesaretinin pek ziyade gösterilmekte olduğu söylenebilir.

Yine de, kültürlerin durağan değil değişken nitelikte oldukları ve İspanya’da gözlemlenebildiği üzere özellikle ekonomideki gelişmelerle birlikte kültürün de yeni biçimlere bürünebildiği savlanabilir.⁷¹ Ekonomik

⁶⁷ Bkz. Huntington, Samuel P.; Demokrasinin Üçüncü Dalgası, (Çev. Ergun Özbudun), içinde Demokrasinin Küresel Yükselişi (Der. Larry Diamond / Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 41-47.

⁶⁸ Plattner, Marc F.; Demokrasi Anı, (Çev. Ergun Özbudun), içinde Demokrasinin Küresel Yükselişi (Der. Larry Diamond / Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 61.

⁶⁹ Molas, Alexis de Tocqueville: The Traditionalist Roots of Democracy, op. cit., s. 10.

⁷⁰ Bkz. Oktay, Cemil; Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği, AYD, C. 1, 1984, s. 215, 216. Yazara göre, hukuk devleti ve yargı bağımsızlığının ülkemizde bir türlü yer edinememiş olmasının arka planında siyasal geleneğimizin –ve ‘müttehid’ insanların oluşturduğu cemaat niteliği ile toplum çıkarının bireye öncellendiği siyasal, toplumsal ve ekonomik yönleri bulunan ümmet anlayışının-yattığı söylenebilir (bkz. ibid, s. 231-235). Bir diğer görüşte ise, “müttehid” bireylerin oluşturduğu toplumsal yapılar bağlamında çarpıcı bir değiniye gidilmektedir; buna göre: “Açık yüreklilikle ve cesaretle söylemek gerekiyor: Dün milleti paylaşmak için (tabii İslam adına ve o insanları kurtarmak için!) yapılan örtülü mücadele bugün devleti(n zenginliğini) paylaşmak üzere (yine İslam adına ve hem insanları, hem memleketi kurtarmak için!) verilen örtülü bir savaşa dönüşmüş durumdadır” (bkz. Şimşek, Şaban; Allah bu memleketi cemaatçilikten korusun!... Amin. (1), Yeni Akit Gazetesi, 7 Kasım, 2010).

⁷¹ Bkz. Huntington, Demokrasinin Üçüncü Dalgası, op. cit., s. 48-51.

gelişmeyle beraber bu savın toplumsal yapımızda ne derece gözlemlenebileceği ise, kuşkusuz, tartışmalı olsa gerektir.

Tarihsel sürece bakıldığında, demokrasinin Antik Çağ döneminde Atina'da belirdiği söylenebilir.⁷² Kuşkusuz, burada görülenin bugünkü anlayıştan çok daha uzak koşullar içerisinde bir demokrasi olduğunu ayrıca vurgulamak gerekir; zira, anılan dönemde toplumun sadece küçük bir kısmı oy kullanma hakkına sahipti.⁷³ Bununla birlikte, öğretinin genelinin Antik Çağ Yunan kentlerini '*oligarşik*' nitelikte sayma eğilimi görülmesine ve kimi azınlık görüşlerde tam aksine demokrasi şeklinde nitelendirmeye gidilmesine karşın, durumun aslında görüldüğünden daha karmaşık nitelikte iç-etkileşimler içeren bir yapıyı işaret ettiği belirtilmektedir.⁷⁴

Demokrasi uygulaması Antik Çağ'dan sonra yaklaşık ikibin yıllık uzun bir suskunluk döneminden geçmiş ve bu süreçte demokrasiye yönelik girişimlere ender rastlanmıştır⁷⁵ (ki bu uzun dönemdeki bir zaman aralığında

⁷² Her ne kadar demokrasinin beşiği olarak çoğunlukla Atina demokrasisi gösterilse de, aksi görüşler de bulunur ve akla yatkındır. Buna göre, Atina'nın demokrasiyi "*icad*" etmesinden yüzyıllar önce bazı Mezapotamya kent-devletlerinde ve Asya'nın kimi kesimlerinde halkın müzakere ve uzlaşma yoluyla karar alma sürecine katılımı sözkonusudur (bkz. ibid. s. 47).

⁷³ Buna göre, "... *antik demokraside özgür yurttaşlar kitlesi, katılmada şans eşitliğini de sağlayan dolaysız bir yönetim uygulayabiliyordu, ama bu hakka işte sadece "yurttaş" sayılanlar sahipti. Atina, Kleisthenes reformlarıyla bile eşitlik ilkesine dayanan demokrasiye erişemediği gibi, buranın demokratik devlet yönetiminin doruğuna ulaştığı Perikles çağında dahi kadın, çocuk, yabancı ve köle olmayan kişi "halkın" bir parçası sayılıyordu*" (bkz. Karamuk, Modern Demokrasi'nin Batıdaki Düşünce Temellerine Genel Bir Bakış, op. cit., s. 39 (alıntılanan kaynaktaki atıflara burada yer verilmemiştir)).

⁷⁴ Bkz. Zuiderhoek, Arjan; On the Political Sociology of the Imperial Greek City, The Imperial Greek City, Greek, Roman, and Byzantine Studies, C. 48, 2008, s. 418. Yazar, bu meyanda sözelimi Roma döneminde İzmir'de kent'in hazine işlerine bakan görevlinin kent konseyince değil ve fakat halk tarafından seçildiğine değiniyor ve katılımcı demokrasi anlayışının o dönemde de devam ettiğini vurguluyor (bkz. ibid., s. 419). Değinilen bu örnek durum, Anadolu'da yerleşik bir eski kültürün demokrasi geleneği bağlamında irdelendiğinde, bu toprakların günümüzdeki sakinleri bakımından önem taşıyacak bir anekdot olarak değerlendirilebilir.

⁷⁵ Bu konuda aksi yönde değinilere de rastlanıyor. Sözelimi, bir görüşe göre Atina demokrasinden sonra Amerikan demokrasisine kadar uzun süren bir sessizlikten söz etmek, demokrasiyi aşırı kısıtlı bir yaklaşımla ele almaya işaret eden bir anlayıştır; zira, tarihte pek çok İtalyan ve orta Avrupa cumhuriyetlerinde Amerika'dakine benzer (kent toplantıları gibi) uygulamalar görülmemiş değildir (bkz. Jacobson, Arthur J. / McCormick, John P.; The Business of Democracy is Democracy, IJCL, Vol. 3, 2005, s. 5 (<http://ssrn.com/abstract=804545>)).

–12. yüzyılda- Orta Çağ Avrupasının kimi kentlerinde Atina tipi doğrudan demokrasi uygulaması dahi görülebilmıştır⁷⁶, giderek Ortaylı'nın tesbitine göre “*Venedik ve Polonya Cumhuriyeti ... gibi ortaçağdan yeni çağlara süren devletlerde meclis baştaki idareciyi seçerdi... Ömür boyu bu fevkalade yetkili göreve meclis tarafından getirilirlerdi*”⁷⁷). Öte yandan, çağdaş anlamda⁷⁸ demokrasinin 1776 yılında ABD’de ortaya çıktığı dönemlerde dahi, oy kullanabilecek özgür bireylerin yaklaşık yarısı bu haktan yoksun kılınmıştı.⁷⁹ Buna karşın, son yüzyılda bu anlamda büyük bir sıçrama görülüyor. Nitekim, konuya ilişkin bir çalışmada, 1990 yılı itibariyle yerküre üzerindeki toplam nüfusun yaklaşık yarısından fazlasının demokratik rejimler altında yaşadığı kayda geçirilmektedir.⁸⁰

Aristo’ya göre, iktidarı kullananların sayısına istinaden, tek bir kişinin iktidar erkini kullanması krallık, toplumdaki bir azınlığın iktidarda bulunması aristokrasi, yurttaşların bir bütün olarak yönetmeleri ise “*polity*” olarak belirir. Ancak, anılan terimler, iktidarın toplumun ortak yararına yönelik kullanılması durumunda geçerlidir. Aksi halde, kendi çıkarına iktidarı kullanan tiranlar ve azınlıktaki varlıklıkların çıkarlarını gözeterek oligarşi veya yoksullar yararına yöneten demokrasi ortaya çıkar. Aristo, Platon’a borçlu olduğu savlanan bu düşünceleriyle, işbu son sayılan ve “*sapma*” içeren yönetim biçimlerinin hiçbirinde herkesin ortak yararının gözetildiği bir düzenden söz edilemeyeceğine vurgu yapmaktadır.⁸¹ Bu noktada, Atina demokrasisinin sadece belirli bir “*elit*”in oy hakkını

⁷⁶ Bkz. Fotopoulos, Takis; The Inclusive Democracy Project: A rejoinder, The International Journal of Inclusive Policy, Vol. 1, Sy. 3, Mayıs 2005, s. 4.

⁷⁷ Bkz. Ortaylı, İlber; Türkiye’nin Yakın Tarihi, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

⁷⁸ Terimi burada çok genel felefesiyle kısıtlı biçimde algılanmak kaydıyla kullanıyoruz.

⁷⁹ Amerikan anayasa kurucularının liberal eğilimlerine karşın seçmen olma niteliğini ülke çapına yaymayıp dar bir sınıfın tekeline vermesi çelişkisi, gerek kuramsal bakış açılarındaki atomizasyonun keskinliği ve gerek Stoik ve Hıristiyan geleneklerin yardımıyla birleşerek çağdaş demokrasinin doğuşuna yol açmıştır (bkz. Jensen, Jay; Liberalism, Democracy and the Mass Media, University of Illinois at Urbana-Champaign Yayını, 1976, s. 42, 43.

⁸⁰ Bkz. Kittrie, Nicholas N.; Democracy: An Institution Whose Time Has Come – From Classical Greece to the Modern Pluralistic Society, AUJILP, Vol. 8, 1993, s. 376-379.

⁸¹ Bkz. Mumcuoğlu, Kendine Özgü Bir Siyasal Topluluk - Antik Çağ Polis’i, op. cit., s. 43.

tanımasından dolayı “*egaliteryen oligarşi*” niteliğinde, belirli bir kesime siyasal etkinlik ve denetim tanıyan kurgu içerdiği anımsanmalıdır.⁸²

Öğretideki bir diğer görüşe göre de;

“(d)emokratikleşme asıl olarak açıklık ile sağlanabilir. Açıklık önce basına özgürlük vermekle sağlanır. Ancak bu yeterli değildir. Gerek merkezi yönetim ve gerekse yerel yönetimler halka daha fazla bilgi vererek, çalışma ve karar usüllerine ilgililerinin katılmasını sağlayarak açıklığı gerçekleştirebilirler.”⁸³

Giderek önemle altını çizmek gerekirse, bir toplumda siyasal demokrasinin kurulabilmesi için anayasanın varlığı⁸⁴ veya bir dizi biçimsel devlet kurumlarının oluşturulması yeterli olmaz ve sonuç doğurmaya yetmez. Yine, öğretiden bir başka alıntıyla devam edersek;

“... istikrarlı ve etkin bir demokratik yönetimin kurulması, yönetsel ve politik yapılardan daha başka şeylere; halkın siyasal süreçlere yönelik eğilimlerine –siyasal kültüre- dayanır. Siyasal kültür bir demokratik sistemi destekleyecek yetenekte olmadıkça o sistemin başarı şansı zayıftır.”⁸⁵

⁸² Barraclough, Geoffrey; An Introduction to Contemporary History, Pelican (Basic) Books, Baltimore, 1967, s. 127.

⁸³ Akıllıoğlu, Tekin; Yönetim Hukukumuz ve Geleceği, s. 14 (www.idare.gen.tr).

⁸⁴ Öğretiden bir görüşte, *ince ve kalın* anayasacılık terimlerinin geliştirildiği gözleniyor. Buna göre, bunlardan birincisi “*usulî sorumlu tutulabilme* (“*procedural accountability*”), *temsil ve erkler ayrılığı*” özellikleri üzerinden tanımlanırken, ikincisi ek olarak “*katı bir anayasa, temel haklar demeti, azınlıkların hukuksal korunması ve yargısal denetim*” öğelerini de içermektedir (bkz. Ersson’dan aktaran: Berggren, Niclas / Karlson, Nils; Constitutionalism, Division of Power and Transaction Costs, s. 5 (<http://ssrn.com/abstract=1491527>)).

Öte yandan, tarihsel olarak anayasacılık kavramının yükselişinin Doğal Hukuk ve halk egemenliği düşüncelerinin yaygınlık kazanmasıyla atbaşı gittiği, ancak anayasacılığın tiranlığa karşı birey haklarını korumakla beraber bireyi topluma öncelleyen bir dizgeyi içermediği ve bireyi kısıtlar altına koyduğu da belirtilmektedir (bkz. Jensen, Liberalism, Democracy and the Mass Media, op. cit., s. 43).

⁸⁵ Almond / Verba’dan aktaran: Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 107. Yine aynı yöndeki bir belirlemeye göre de, ülkemizde muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, iktidarı mutlak görme eğilimi ve grup içi üyelere aşırı bağlılık ve grup dışındakilere karşı olumsuz tavır alma gibi tutumlar çoğulcu bir siyasal sistem için uygun olmayan eğilimler olarak yorumlanmaktadır (bkz. Şerif Mardin’e atfen: Heper, Metin; Türkiye’de Devlet Geleneği, 3. Baskı, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2010, s. 19, 20). Nihayet, yine Mardin’e atfen değinilirse, “*Osmanlı’daki büyük*

Nitekim, demokrasinin sadece seçimler yoluyla belirlenen temsilcilerin oluşturduğu mutlak karar verme yöntemi olmayıp, toplumdaki çeşitli odaklarla dinamik bir etkileşim içerisinde iktidarın kullanıldığı, yani karar verme sürecinin sadece siyasal temsilcilere bırakılan bir işlevin ötesinde bir kurguyu içerdiği söylenebilir.⁸⁶ Buna göre, devlet, Gramsci'nin değindiği üzere, şu iki alt sistemden oluşur: Siyasal toplum ve sosyal toplum (“*political society and civic society*”).⁸⁷

Bu ikiliden siyasal olanı seçimlerle belirlenen temsilciler (yani meclis), hükümet, mahkemeler, kamu yönetimi organları, bakanlıklar, istihbarat örgütü vbg. unsurlardan oluşurken; sivil olanı ise tüm meclis-dışı siyasal gruplardan oluşmaktadır. Siyasal sistemin kendi kendini oluşturmasında (“*autopoiesis*”) meclis-dışı grupların⁸⁸ önemi yadsınmamalıdır. Devletin kendi kendini oluşturması, işte bu iki ögenin arasındaki karmaşık iç-tepkileşmesiyle ancak mümkündür; sadece siyasal toplumdaki iç-etkileşimle oluşamaz. Bu iki alt sistem yapısal olarak birbirinin ikizidir; aynı zamanda birbirlerini etkileyip dönüştürerek (yahut,

geleneği oluşturan “devlet İslâmı”nda ve küçük geleneği oluşturan “halk İslâmı”nda demokratik bir kültürün öğelerinin bulunmadığı” hususunun vurgulandığı görülüyor (bkz. Şerif Mardin’den aktaran: Köker, Levent; Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17).

⁸⁶ Burada siyasal karar alma süreci üzerinde siyasal temsilcilerin dışındaki toplum kesimlerinin de katkıda ve etkileşimde bulunması kastedilmektedir. Bir dipnot bağlamında hemen buna eklemek gerekirse, bunlara ek olarak yargının önemli işlev görmesinden de söz etmek mümkündür. Bu konu başlı başına bir başka çalışmada ele alınmayı gerektirir. Dolayısıyla, bu hususa ilişkin olarak burada sadece kısa bir değinide bulunacağız. Bu meyanda, kimi zamanlarda yahut kimi coğrafyalarda yargının demokratik mekanizmayı geliştirme şeklinde önemli işlevleri ortaya koyduğu görülüyor. Sözgelimi, ABD’de bizatihi liberal olanların dahi özgürlüklerin gelişiminde halka ve temsilcilerine değil de yargıya güvendikleri ve nitekim ırk ayrımcılığının sona erdirilmesi yahut ölüm cezasının kaldırılması gibi temel özgürlüklerin sözkonusu edildiği tarihsel gelişmelerin –sanki bu konular bir ‘yorum’ sorunu imiş gibi- ancak yargı eliyle gerçekleştirilebildiği vurgulanmakta ve giderek keyfiyet –özellikle liberal görüş sahiplerine yönelik- eleştiri konusu yapılmaktadır (bkz. Waldron, Legislating With Integrity, op. cit., s. 390-394).

⁸⁷ Bkz. Fuchs, Christian; The Self-Organisation of Politics, Power and the Nation State, s. 11 (<http://ssrn.com/abstract=385222>).

⁸⁸ “*Siyasal partiler ve devlet dışında, siyasal sistemlerde, bir de, ortak ereği siyasal yaşamı etkilemek olan değişik sayıda siyasal birlik, baskı kümeleri, yayın organları, siyasal gazeteler, dergiler, vs. vardır. Bu örgütlerin sayısı, boyutları, kapsamı, etkisi gibi etmenler, siyasal sistemler arasında büyük farklar doğurur*” (bkz. Eroğul, Devlet Nedir?, op. cit., s. 175).

rahatsız ederek/uyararak (=“*perturbate*”)) oluştururlar. Ancak, biri diğerini mutlak anlamda dönüştürme yetisine veya diğerinin kararlarını oluşturma etkisine sahip değildir.⁸⁹

Ne var ki, yukarıdaki satırları daha ziyade “*olması gereken*” bağlamında okumak gerektiği de savlanabilir. Zira, açıktır ki siyasal toplum dairesindeki iktidar seçkinlerinin ellerindeki erki sosyal toplumu şekillendirmekte maharetleri ve etkileri çok daha fazladır. Bu durum gelişmiş ülkelerde dahi bir sorun oluşturmaktan uzak kalamamaktadır. Sözgelimi 1950’li yılların ABD’inde halkın ‘*kamusal toplum*’ (“*community of publics*”) olmaktan gitgide çıkarak ‘*kitle toplumu*’ (“*mass society*”) niteliğine dönüşmesi sonucunda, toplumda ‘*psikolojik cehalet*’ özelliğinin belirginleştiği savlanıyor. Buna göre, post-modern kitle toplumundaki toplumsal yapılanmada bireyler kendi gereksinimlerinin ve sorunlarının farkındalığı içinde olmaktan çıkar ve televizyon ile radyolara “*zamkla yapılandırılmış*” gibi görünen bireyler iktidar seçkinlerinin kurguladığı şekillenmelere ve manipülasyonlara maruz bırakılır. ‘*Psikolojik cahil*’, sürüklendiği konum ve sorunları, hatta giderek kendisi yahut içinde yaşadığı toplum üzerinde bir düşüncesi veya tasavvuru bulunmayan, keyfiyetlerin farkına varmaktan aciz hale getirilmiş bir bireydir artık. Bu da, Mills’e göre, iktidar seçkinlerince kitle iletişim araçları üzerinden yönetilen bir süreçten kaynaklanmaktadır. Bireyin kendisi adına ileri sürdüğü düşünceler ve tartıştığı hususlar, artık, iktidar elitlerince şekillendirilmektedir. Hatta, kitle

⁸⁹ Bkz. Fuchs, *The Self-Organisation of Politics, Power and the Nation State*, op. cit., s. 11, 12. Bu anlamda anılan çalışmadaki çok önemli bir değiniye de yer verelim: Meclis-dışı siyasal unsurlar, siyasal açıdan sadece baskı grupları işlevinin ötesine geçebilmektedir. Buna göre, sözgelimi İsviçre’de vatandaşların 50 bin imzalı başvurusuyla yasaların ve hatta anayasanın değiştirilmesi istemi meclise gelmekte ve meclis buna tepki vererek en azından birkaç önerili bir değişiklik paketi hazırlamak zorunda kalmakta, seçimli pakette yer alan önerilerin hangisinin tercih edileceği ise plebisitle karara bağlanmaktadır. Diğer kimi ülkelerde de –başvuruların sonucu belirsiz olsa dahi- en azından meclis bu istemler çerçevesinde harekete geçmek durumunda kalmaktadır (bkz. ibid, s. 12, özellikle 4 no.lu dipnot). Bu türden işlevler içeren yöntemlerin “*yarı temsili demokrasi*” olarak adlandırıldığına da hemen değinelim (bkz. Şahbaz, İbrahim; *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 42-59; burada değinilen ‘*halk girişimiyle fesih*’ kavramı için bkz. ibid., s. 46). Görüleceği üzere, demokrasi anlayışları çağdaş demokratik sistemlerde ülkemizdeki algılamasının çok ötesinde ve farklı boyutlar içerisinde gerçekleşmektedir. Unutmamak gerekir ki, sadece adının demokrasi olması, bir ülkede çağcıl anlamıyla demokratik bir düzenin varlığına delalet etmemektedir. Açıktır ki, pek çok ülkede demokrasi adı verilen rejimler görülür; ancak, ortada hangi türden bir demokrasinin bulunduğu tartışmalıdır.

toplumunda iktidar seçkinleri gizli polis, istihbarat örgütü ve ajan provakatörler ile bilgi dağıtım kanallarını kullanarak, toplumda sesini yükseltmeye çalışanları şantaja yahut baskıya maruz bırakır ve taciz eder.⁹⁰ Bu noktada konuyu coğrafi olarak “Atlantik ötesi”nden “Akdeniz havzası”na taşıyabilmek, anlaşılabilir biçimde, takatimizin üstünde ve dışındadır.

Diğer yandan, çoğunluk despotizminin tarihsel gelişimine yönelik eleştirisini ilginç bir metaforla süsleyerek dile getiren öğretiden bir görüşe göre;

“Jean-Jacques Rousseau'nun tohumlarını ektiği totaliter ve saltçı demokrasi anlayışı ile hukuk devleti anlayışı arasındaki karşıtlığın 20. yüzyılın ilk yarısında yarattığı sorunlara çözüm bulunması hiç kolay olmamıştır. Aslında çoğunluk iradesinin salt üstünlüğü görüşü, bu dönemde hızla gelişen faşizmin kurduğu diktatörlüğünün ayıbını örtme amacıyla kullanılan bir incir yaprağı olmuştur.”⁹¹

Benzer bir görüşe göre de, “(d)emokrasi, Rousseaucu olmadığı ölçüde demokrasidir.”⁹² Bu meyanda değinilebilecek bir başka görüşe göre ise, daha iyiye götürecek keskin (“fundamental”) toplumsal değişim ne bir zorunluluktur ne de olanaksızdır; kendi kendini oluşturan kuruluş (“self-organization”) kuramı bize mutlak biçimde şu gerçeği gösteriyor ki, bu bir olanaktır ve bu olanağın gerçekleştirilme olasılığı determinist nitelikte

⁹⁰ Bkz. Glander, Timothy; *C. Wright Mills and the Rise of Psychological Illiteracy*, Educational Change, Bahar 1996, s. 51-54. Mills'e göre, kitle iletişimini kontrolünde tutan iktidar eliti, kişiliğimizi ve siyasal kimliğimizi manipüle eden, bize kendi istediğini düşündüren, halkoyunu dilediğince şekillendiren bir psikolojik cehalet ortamını gitgide artan boyutta işler kılmaktadır (bkz. ibid., s. 54). Glander'e göre, Mills'in analizi “Weberyen” tarzda idealize edilmiş bir ortamı anlatıyor; ancak, her halükarda toplumsal ve psikolojik ortamı yeterince ders alınası biçimde tasvir ettiği de açıktır (bkz. ibid., s. 54). Nihayet değinmek gerekirse, Mills'in çizdiği tablonun, ünlü yazar ve düşünür Cengiz Aytmatov'un iyi bilinen “mankurt” tipolojisini anımsattığı hususu dikkat çekecektir. (Aytmatov, ülkemizde daha çok “edebiyatçı” kimliğiyle tanınıyor olsa da, “düşünür” kimliğinin oldukça belirginlik içerdiğini ileri sürmek de mümkündür (sözelimi, bkz. Aytmatov, Cengiz / Şahanov, Muhtar; *Şafak Sancısı*, (Kazakça'dan çev. Damira İbragim), Da Yayıncılık, İstanbul, 2002; Aytmatov'a göre, “biz demokrasiyi herkesin aklına gelen herşeyi yapması, sınırsız zevku sefaya dalmak olarak anladık. Bu tamamen yanlıştır, asıl demokrasi herşeyden önce disiplin demektir. Onun kendine has sınırları var... Son derece dikkatli davranılmadığı takdirde demokrasi anarşiye yol açabilir...” (bkz. ibid., s. 179)).

⁹¹ Azrak, Ali Ülkü; *Türkiye'de İdari Yargının Bağımsızlığı*, AYD, Sy. 25, 2008, s. 213.

⁹² Çağlar, Bakır; “Hukuk”la Kavranan “Demokrasi” ya da “Anayasal Demokrasi”, AYD, C. 10, 1993, s. 275.

olmayıp, bizim sorumluluğumuza bağlıdır.⁹³ Dolayısıyla, ‘sorumluluğumuzun gerekleri’ni yerine getirmeksizin çağcıl demokratik bir dizgeye kavuşmanın mümkün olamayacağı söylenebilir. Bu itibarla, sadece ‘yukarıdan-aşağıya’ (“top-down”) nitelikteki bir ihsan üzerinden ve toplumsal istemlere dayanmaksızın demokratik yaşayışa yeterince erişilemeyeceği gerçeği, ülkemiz bağlamında sanki daha bir önemle ortaya çıkıyor gibidir.

Yukarıda Rousseau’ya atfen yer verdiğimiz ‘olumsuzlayan’ atfa karşın, Rousseau’da aynı zamanda bu saptamaya aykırı sayılabilecek izleri görme olanağından da söz edilebilir. Zira, öncelikle yasaların halkın kendisinden çıkmasını ve “yasalar” bakımından oy verme ilkesi itibarıyla oybirliğine yaklaşık bir oydaşmanın aranmasını öngören⁹⁴ düşünürü göre, “... siyasal kurumları, etkilerini önleme gücünü elimizden çıkacak kadar güçlendirmek doğru olmaz.”⁹⁵ Özetlersek, 1921 ve 1924 Türk Anayasaları üzerinde çok önemli bir yeri bulunan;

“... Rousseau, yaşadığı dönemde ortaya çıkmaya başlayan ve adeta o tarihten bu yana zafer kazanmayı sürdüren büyük demokratik devrimin en önemli filozofu olarak görülebilir. Bu yönüyle de demokrasi kuramına çok büyük bir etki yapmıştır.. (Ancak,) Rousseau’nun “mutlak egemenlik” anlayışı ... Devlet iktidarını sınırlandırmayı amacı taşıyan “anayasacılık hareketleri” sonucunda ağır bir erozyona uğramıştır.”⁹⁶

Öte yandan, ülkemizde demokrasi kavramının bir tür “plastik kavram fetişizmi”ne dönüşmesi⁹⁷, yahut başka bir deyişle demokrasinin

⁹³ Bkz. Fuchs, Christian; The Antagonistic Self-Organisation of Modern Society, Studies in Political Economy, Vol. 73, Bahar-Yaz 2004, s. 205.

⁹⁴ Rousseau, Jean-Jacques; Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, (Çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 162. Buna göre, yasalar değil ve fakat sadece acil görülmesi gereken “işler”de oy çokluğuna itibar etmek gerekir (bkz. ibid).

⁹⁵ İbid., s. 176. Azrak’ın saptamasında görülen eleştirinin, Rousseau’nun “kamu düzeninin bozulmasını önleme” gerekçesiyle yasaların askıya alınması görüşü bağlamında belirdiği anlaşılıyor; zira, düşünürü göre “... yurdun esenliği gerektirmedikçe yasaların kutsal gücü kesinlikle engellenmemelidir” (bkz. ibid).

⁹⁶ Hakyemez, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı. Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, op. cit., s. 90, 91.

⁹⁷ Bu hususta bkz. Çal, Sedat; Hukukta Bilimsel Yaklaşımın Önemi, TBBD, Sy. 88, 2010, s. 51, 52.

‘paganlaştırılması’⁹⁸, belki bilge Onar’ın şu ustaca belirlemesinde değinilen özellikten kaynaklanıyor olsa gerektir:

“... Tanzimat devri açıldıktan sonra Avrupa’dan ve bilhassa Fransa’dan bir çok kanunlar ... iktibas edilmiş, fakat bunların dayandıkları umumî esasları ve nazariyeleri yayacak fikir hareketleri ve doktrin teessüs edemediği, hukuk araştırmaları tercüme ve iktibaslardan, hukuk öğretimi de şerhçilikten ve ezberden ibaret kaldığı için alınan mevzuat ve kurulan müesseseler de filem ruhsuz birer manken halinde kalmıştır: halk, memurlar ve hatta devlet adamlarının büyük bir kısmı da bunların ruhuna, maksatlarına ve hattâ lüzum ve faydalarına nüfuz edememiş ve bu yüzden tatbikat yanlış mecralara dökülmüş ve hattâ bu mevzuatın bir kısmı tamamıyla çorak bir sahada kuruyarak kaybolmuştur”.⁹⁹

Gerçekten, demokrasinin “plastik bir kavram şeklinde putlaştırılması”¹⁰⁰ yoluyla, seçilmiş olduğu savına dayanarak iktidarı çoğunluk zulmüne (daha doğrusu, seçimlerde toplam seçmen sayısına görece azınlığın oylarını almasına karşın, seçim sistemlerinin “azizliği” –yahut

⁹⁸ Ögün, Politika ve Kültür, op. cit., s. 253. Yazara göre, hem sekülerleşme, hem milliyetçilik ve hem de din, ülkemizde paganlaştırılmış durumdadır ve keza dikkat etmek gerekir ki büyük kalabalıklar her zaman pagandır (bkz. ibid, s. 149, 252, 253). Bu bağlamda unutmamak gerekir ki, “... pagan ayinler yakıcılığı ve yıkıcılığı en son kerteye taşınmasıyla bilinir. Belki masum başlar, ama taşkınlaşması kaçınılmazdır” (bkz. ibid., s. 151).

⁹⁹ Onar, Sıddık Sami; İdare Hukukunun Umumî Esasları, (Birinci Baskıya Önsöz), C. 1, Üçüncü Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, s. XXII, XXIV.

¹⁰⁰ Demokrasinin “kutsallaştırılması” anlayışına değinen bir örnek çalışma bağlamında bkz. Chibundu, Maxwell O.; Political Ideology as a Religion: The Idolatry of Democracy, UMLJ Race, Religion, Gender and Class (UMSL Legal Studies Research Paper No. 2007/38), Vol. 6, 2006, s. 145 -157. Yazara göre, iktidarı ele geçirmek için karizma veya zenginlik işe yarar; ancak, iktidara geldikten sonra onu elde tutmak için gereken meşruiyet kaynağı olarak bunlar yeterli olmaz, çünkü yüksek bir maliyet içerirler. İşte, bunların yerine başka öğelerden yararlanılır. Sözelimi, aydınlanma çağına değin iktidarın meşrulaştırılmasında din kullanılagelmiştir (bkz. ibid., s. 132). Akabinde Avrupa’da gözlenen uzun süreli kanlı mücadelelerden sonra dinsel iktidarın ait olduğu yere konulması sonrasında, meşruiyetin kaynağı olarak kiliseye atıf yapılması yerine, alternatif bir meşruiyet kaynağı geliştirilmeye çalışılmıştır ve sonuçta kutsallaştırılmış bir başka kavram yaratılmıştır: Demokrasi (bkz. ibid., s. 132-135). Bir bakıma, ülkemizde demokrasinin meşrulaştırıcı özelliğinden yararlanarak, bu kez aksine ‘erk’in inanç odaklı meşrulaştırılmasına yönelik (bkz. “ulemaya sorma” eğilimleri) algılamalardan bahsedilebilir mi?

“cinliği”- sayesinde parlamentoda sayısal çoğunluğu nasılsa ele geçiren¹⁰¹ bir siyasal parti liderinin tek kişilik mutlak erkine¹⁰² ve çoğunluk

¹⁰¹ Öğretiden bir görüşte vurgulandığı üzere, “... temsilcilerin çoğunluğu ile seçmenlerin çoğunluğu arasındaki ayniyetin, her zaman gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü, seçim sistemleri oy ehitli ilkesine dayansalar bile; çoğu kez temsilî organın, seçmen topluluğunun dübünsel yapı bakımından küçük bir modelini gerçekleştirmesine elverişli olamamaktadırlar ve bazı kereler temsilcilerin çoğunluğu, seçmenlerin azınlığı tarafından seçilebilmektedir” (Araslı, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekilliği Adaylığı, op. cit., s. 36) (aynı yönde bkz. Sevinç, Murat; Anayasa Yazıları, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010, s. 32). Nitekim, Anayasa Mahkemesi’nin bir kararında da dedinildiği üzere, “belki de seçim sistemleri arasında temilde en adaletsiz sistem olarak kabul edilebilecek olan listeli tek turlu çoğunluk sistemi” (bkz. Hakyemez, Yusuf Bekki; Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesi’nin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, s. 148) sayesinde, 1957 seçimlerinde yurt çapında seçmen azınlığının oylarını toplayabilmiş bir siyasal parti, seçim düzeninin bir sonucu olarak –veya “azizli” sayesinde- Meclis çoğunluğunu eline geçirebilmiştir (bkz. Anayasa Mahkemesi’nin 3, 4 ve 6 Mayıs, 1968 tarih ve E. 1968/15, K. 1968/13 sayılı kararı). Dahası, 1980’lerden itibaren “istikrarlı hükümet” ilkesinin adırlık kazanması çerçevesinde seçim sistemlerinin değiştirilmesiyle daha dübüyük oy oranlarına dayanarak mecliste ezici çoğunluğu ele geçirmenin yolu iyice açılmıştır. Böylece, sadece seçime katılanların üçte birinin oyuyla tek başına iktidar olmak artık mümkün olabilmektedir. Bu meyanda dedinmek gerekirse, bir kısım seçmenin seçime katılmadığı hususu da dübünlüğünde, seçime katılanların sözelimi sadece üçte birinin oylarını toplayarak seçim sistemi sayesinde parlamentoda çoğunluğu –belki anayasa değiştirecek nitelikli çoğunluğa dahi erişecek denli- eline geçiren bir siyasal parti, toplam seçmenlerin böylece çok daha küçük oranını temsil eden bir ‘oyçokluğu’yla ülkenin kaderini değiştirebilecek bir etkiye dahi kavuşabilmektedir. Toplumsal sahnede oynanan bu tiyatroya demokrasi perdesinde bir gösteri olarak atıf yapabilmek, herhalde demokrasi kavramının hayli yozlaştırılmasından başka bir bağlamda kavranamayacak özellikleri taşıyacaktır (oyun yazarı Miller’e göre, siyasal seçimler politika sahnesine çıkan siyasetçiler arasından en iyi rol yapanı belirlemeye yaramaktadır (bkz. Arthur Miller’den aktaran: Hardin, Liberalism, Constitutionalism, and Democracy, op. cit., s. 260, 261)). Üstelik, bu biçimde azınlığın oylarına dayanarak parlamento çoğunluğunu elde eden bir iktidarın, özellikle ekonomi alanındaki rant dağıtımını –çalıpmamız içerisinde sıklıkla vurgulandığı üzere- *intuitu personae* gibi ilkeler sayesinde yargısal denetimden kaçırabilmesi de idare hukuku öğretisince her nasılsa olumlanabilmekte (anılan ilkenin ne tür yolsuzluklara yol açabildiği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Çal, Sedat; “Intuitu Personae” veya İmtiyaz Sözleşmelerinde İdarenin İmtiyazcını Seçme Hakkı Üzerine... (söze edilen çalışma AnBD’ne iletilmiş ve olumlu hakem raporuna istinaden önümüzdeki ilk sayısında yayımlanmak üzere kabul edilmiştir)); böylece, herhangi bir iktidarın kendi ekonomik yandaşlar grubunu oluşturmaya ayrıca yol açılabilmektedir. Bu noktada, ülkemizin büyük gelişme potansiyeline karşın rant odaklı ekonomi kurgusundan ötürü ne türlü felaketlerle karşılaştığı yakın geçmişimizde görülebilir (bkz. Derviş, Kemal / Asker, Serhan / İpık, Yusuf; Kemal Derviş Anlatıyor: Krizden Çıkış ve Çağdaş Sosyal Demokrasi, 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s. 146). Oysa, demokrasi, ekonomik rantların sadece iktidarı oluşturan siyasal

saplantısına) çevirmeye eğilim görülebilmektedir. Buna yönelik itirazlar ise “*seçildim, var mı daha ötesi*” şeklinde bilim ve mantık dışı güncel siyasal savunmalarla karşılanmakta, dahası buna yönelik yeterli derecede bir karşı duruş nedense bilimsel çalışmalarda¹⁰³ dahi çoğunlukla

gruba değil ve fakat tüm vatandaşlara eşit haklar temelinde dađılymýný öngörür. Yine bir metaforla ifade edersek; iktidar, bir tür “*çok epli kiři*” gibidir ve yine “*zamanýn ruhu*” çerçevesinde deđinirsek, eplerin tümüne “*adaletle muamele*” yükümlülüđü altýndadır. Dolayýsýyla, demokrasilerde “*eplerden birini*” kayýrmanýn yeri yoktur; bu bir “*günâh*”tır. Benzer analogiyi yansıtan bir görüpe göre de, siyasal partiler, hükümet ile seçmenler arasýndaki bađlantýyý sađlayan bir tür aracı (“*broker*”) gibidir; bundan dolayı da sađlýklý siyasal partiler toplumdaki çok farklý topluluklarýn istem ve tercihlerini birleřik bir kamu politikasý haline dönüřtürme iřleviyle ortaya çýkmak zorundadır (bkz. Julander, Treg A.; Democracy Without Political Parties, s. 10 (<http://www.rutan.com/publications/Treg%20Julander.pdf>)). Dahasý, görece yakýn zamanlardaki bir çalıřmada, seçimlerde çođunlukçu siyasal iktidar yerine orantýlý temsil ilkesini benimseyen demokrasilerin 1800’lü yıllardan 2002’ye kadarki süreçte dünya ölçeđinde ađýrlık kazandıđý saptamasýna da yer verilmektedir (bkz. Colomer, Josep M.; It’s Parties That Choose Electoral Systems (or, Duverger’s Laws Upside Down), Political Studies, Vol. 53, 2005, s. 17).

¹⁰² Nitekim, öğretilen bir görüşte açıkça ifade edildiği üzere, “(p)arlamenter hükümet sisteminde ... esasında Başbakanın iktidarından bahsetmek mümkündür.” (Hasan Tunç’a ait anılan alıntı için bkz. Yavuz, Parlamenter Hükümet Sisteminde ve 1982 Anayasası’nda Başbakan, op. cit. (ifade, sayfa numarasız olarak yer verilen “Önsöz”de bulunmaktadır). Keza, “*lider oligarşisi*”nin ülkemizdeki görünümüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bilir, Faruk; Siyasi Partilerin Güncel Sorunları ve Demokratikleşme, s. 4 (<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi1.pdf>).

¹⁰³ Burada bilimsel çalışmalara özel olarak –ve vurgulayarak– atıfta bulunmamız nedensiz değildir. Bir toplumdaki değişik güç odakları (işçi veya işveren sendikaları, türlü sivil toplum kuruluşları, vbg. örgütlenmeler) iktidarla değişik uzlaşılar sergileyebilir veya sergilemek zorunda kalabilirler. Bunların isteyerek veya istem dışı biçimde türlü çıkar ilişkilerine maruz kalmaları sözkonusu olabilir. Ancak, bilimle uğraşanların bu türden çıkar ilişkilerine maruz kalabilecek en son toplumsal kesim olacağı umulur ve arzu edilir. Giderek bilim adamlarının hiçbir çıkar ilişkisine bağlı kalmaksızın toplumu ileriye götürecek görüşlerini biteviye topluma aktarmaları ve paylaşmaları bilimsel yaklaşımın temel bir ilkesi, hatta dahası, kurucu ögesidir. Bilim adamlarının bu anlamda çıkarlardan kendilerini beri tutarak, bir tür “*gemileri yakmış, bilimin doğrularını savunmaya adanmış*” bir yaşamı tek rehber addetmeleri beklenir. şayet bir toplumda bilimle uğraşanların dahi çıkar ilişkilerine özen göstermeleri ve iktidarla bu öge üzerinden ilişkiye girmeleri sözkonusu ise, artık “*tuzun koktuğu nokta*”ya gelinmiş demektir. Kuşkusuz, buradaki deyim daha bir öncelikle “*yargı erki*” için kullanılıyor olursa da, yargının sadece önüne gelen bir dava üzerinden görüşünü veya tavrını ortaya koyabilmesi kısıtıyla karşılaşıldığı hususu dikkate alındığında, bilimle uğraşanların bu anlamda daha bir öncelikle toplumsal sahneye çıktığı hususu –kanımızca– mutlaka düşünölmelidir. Bir toplumdaki türlü demokratik baskı unsurlarının iktidarla çıkar ilişkisinden dolayı toplumun geneline hayırhah olmayan iktidar kullanımlarına boyun eğmesini –olumlamaya olanak

görülmebilmektedir¹⁰⁴. Hatta, karşı çıkmak bir yana, demokrasi adı altındaki erk ve ‘*ikiz kardeşi*’ olan rant dağıtımını oyununda kendisine rol çalmaya heves eden ve böylece erk seçkinlerine hizmetini sunmakta hiç perva göstermeyen akademik ünvan sahipleriyle dahi karşılaşılabilir¹⁰⁵.

Bu altbaşlığı bir başka değiniyle tamamlamak istiyoruz. Demokrasi ve çoğunluğun karşısında azınlığın korunması yoluyla adaletin gerçekleşmesi

bulunmamasına karşın- bir derece anlayışla karşılamak belki olasıdır. Ne var ki, bilimle uğraşanların sessiz kalmaları veya iktidarların “*kahhar*” gücüne boyun eğerek bilimsel gerçekleri savunmaktan geri kalmalarını –olumlayabilmek bir yana- anlamlandırabilme yetisini görebilmek dahi zorlaşır. Sözgelimi, hiyerarşik düzende işlev görmeye çalışan kimi bürokratların dahi bu şekilde –Recep Yazıcıoğlu veya Adnan Kahveci örneklerindeki gibi, toplumsal sahnede bir tür “*Donkişot*” rolünü üstlenerek ortaya çıkabildiği gözlenebilirken, bilimle uğraşanların ve giderek özgürlüğün sesi olan üniversite camiasının sessiz kalabilmesi abestir ve teessür –hatta belki de teessür- duygularını uyandırır. Rousseau’nun değindiği gibi, “*gerçeği dile getirmek egemene değil ve fakat halka yaranmaya yarar belki ve doğal olarak kazanç sağlamaz; halk ne elçilik ne kürsü verebilir ne de aylık bağlayabilir*” (bkz. Rousseau, Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, op. cit., s. 82) (Rousseau’dan bu yana üç koca yüzyıl geçti, ne var ki anılan saptama geçerliğinden hiç bir şey yitirmiş görünmüyor!). Ne var ki, tüm bunlara rağmen, bilim erbabının gerçeklerden vazgeçme ‘*lüksü*’ olamaz. Unutmamak gerekir ki, bilimle uğraşanlar, sözgelimi hamamda dahi kıraltı ‘*smokin giymiş*’ biçimde görebilen bir düşük ahlak ve üstün yetenek düzeyindeki türlü çıkar gruplarına karşı, “*kıral çıplak*” avazını gök kubbeye salmakla yükümlüdürler. Burada doğulu aydına ilişkin bir tesbite yer vermek yararlı olabilir: “*Okumamış Doğulu gözüyle görür, kafasıyla düşünür ve yüreğiyle inanır. Doğulunun okumuşu ise, kafasıyla görür, gözüyle düşünür ve midesiyle inanır*” (bkz. Taşkent, Kâzım, Yaşadığım Günler, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2008, s. 156).

¹⁰⁴ Ne var ki, demokrasi adına ileri sürülen görüşlerin “*sandık fetişizmi*”ne kapılması bir yana, sandığa hangi kurguyla gidildiğini ısrarla gözden kaçırmaması belki güncel siyasetle uğraşan görüşler için mazeret oluşturabilir; ancak, bu yaklaşımı hukuk bilimiyle iştigal edenlerin sergilemesi kabul göremez. Hukuk alanında bilim adamının gerçekliği tümüyle kucaklayan bir bilimsel yaklaşım içerisinde hareket etmesi zorunluluğu bulunur. Aksi durumda, ortada nitelik itibarıyla bilimsel etkinlik derecesine yükselemeyen bir güncel siyaset uğraşısına dönüşüm tehlikesi belirir (bkz. Çal, Hukukta Bilimsel Yaklaşımın Önemi, op. cit., s. 52, 29 no.lu dipnot)

¹⁰⁵ Örneğin, 1950’li yılların savaş sonrası dönemlerinde ABD’deki sosyal bilimcilerin –kitle toplumunu kontrol etmek için gereken propaganda tekniklerini kuramsal açıdan meşrulaştırıcı türden özel biçimde geliştirilmiş yöntemlerle- kendilerini iktidar seçkinlerine giderek artan oranda hizmet etmeye adadıkları zikredilmektedir (bkz. Glander, C. Wright Mills and the Rise of Psychological Illiteracy, op. cit., s. 57). Ülkemiz açısından durum düşünüldüğünde bu denli eski tarihlere kadar gitmeye pek de gerek kalmayacağı varsayımı ise, sanırız tartışma götürmesi zor tarafından bir olası sav bağlamında kolaylıkla gündeme getirilebilir niteliktedir.

gereksinimi, aslında bir başka alanda daha bir vahim biçimde beliriyor: Uluslararası ilişkiler platformu. Bir devletin kendi içindeki tartışmalara yol veren demokrasi ve adalet kavramları bağıntısı, kendisini uluslararası alanda daha bir öncelikle göstermektedir. Sözelimi, uluslararası kuruluşlarda “uluslararası toplumun bir bireyi” konumunda yer alan bir devletin veya devletler grubunun diğerleri karşısında “çoğunluk” ilkesine göre karar alınmasına boyun eğmesi ciddi bir sorun halinde ortadadır.

Kuşkusuz, egemen devletin kendi iradesiyle örtüşmeyen kararı uygulamayacağı savlanabilir. Ne var ki, sözelimi Birleşmiş Milletler sisteminde sadece beş “seçkin” ülkenin veto hakkı bulunur ve keza yakın zamanlarda yeterince uygulaması gözlemlendiği üzere, “mahşerin beş atlası”nın uzlaşmasıyla diğer kimi ülkeler üzerinde “kendince meşrulaştırılmış” eylemlere girişilebilir. Dahası, bu satırların yazarının da – böylesi bir uluslararası kuruluşta görev yapıyor olmakla- yakından gözlemlendiği üzere, uluslararası kuruluşların karar alma süreçlerine ilişkin oylama ilkeleri bakımından yine bu bağlamda sorunlar doğal olarak belirebilmektedir. Bu itibarla, sonuç olarak denilebilir ki, çoğunluğun iradesine bağlanacak ümitlerin hayal kırıklığı yaratması kadar doğal bir sonuç olamaz. İşte bundan dolayıdır ki, “(h)er iktidarın, ötekileri kendi taşkınlıklarından korumak için, aynı zamanda onu kendinden de korumak için bir karşı-iktidara ihtiyacı vardır.”¹⁰⁶

Hemen yukarıda değindiğimiz husus, öğretiden bir görüşte de dile getirilmektedir. Buna göre, demokrasi kavramının ulusal ve uluslararası bağlamda çok farklı anlamlara büründüğünü dikkate almak ve buna göre yargılara veya irdelemelere gitmek gerekir. Ulusal ve Avrupa ölçeğindeki ile küresel bağlamdaki siyasal ilişkilerin görülmemiş ölçüde içiçe geçtiği ve keza kamusal gücün ağırlıklı biçimde ulusal sınırlar ötesine taşındığı bir yeni düzende, artık eski dönemlerin uluslararası alana ilişkin demokratik meşruiyetini gözleme olanağından söz edilemez. Ulusal düzeydeki çoklu yapıların anayasallaştırılmış bir dizgede düzene kavuşturulması ulus-devletler olgusunun bir gereği idi; günümüzdeki küresel düzlemin dengelerinde artık farklı bir yaklaşımı benimsemek gerekiyor. Buna göre de, uluslararası ölçekte kurumsallaştırılmış (bir tür “anayasallaştırılmış”) bir dizgeyi demokratik meşruiyet algılarıyla aramaya çalışmak yerine, burada çoklu yapıların dengeleri kurmasından medet ummak daha yerinde

¹⁰⁶ Maalouf, *Çivisi Çıkış Dünya*, op. cit., s. 132.

olacaktır.¹⁰⁷ Özetle, günümüzün ‘*post-ulusal*’ dünyasında, ‘*demokrasi*’ kavramını yerel ve küresel ölçeklerde farklı biçimde algılama zorunluluğunu dikkate almak gerekiyor.¹⁰⁸

Yine, benzer bir yaklaşıma göre de, ulusal düzeyde bir ‘*amaç*’ olarak –kendi içinde bir ‘*değer*’ şeklinde- benimsenen ve devletin baskılayıcı erkini sınırlamayı öngören hukuk devleti ilkesi, uluslararası alanda bir ‘*araç*’ konumuna indirgenmekte ve ancak diğer motivasyonlarla beraber değerlendirilmektedir.¹⁰⁹ Giderek aynı yoldaki bir görüşteki ifadeyle, devletler ölçeğinde demokrasi ve hukuk devleti ilkesi üzerinden kurgulanan (ve yasalara uyma zorunluluğunun demokrasiye dayanan yapı dolayısıyla meşruluk kazandığı anlayışını yansıtan) paradigma, uluslararası ölçeğe yansıtılamayacaktır; zira, burada artık demokrasi uygulamasının meşrulaştırıcı kapsayıcılığından söz edilemez.¹¹⁰ Egemenlik paradigmasına göre, meşruiyet demokrasi kavramına kesin biçimde bağlıdır ve demokrasi sadece ulus devlet içerisinde uygulanabilir.¹¹¹

Sonuç itibarıyla, yukarıdaki paragraflarda değindiğimiz hususları özetleyecek olursak, demokrasi kavramının bir uçta Shumpeter örneğiyle belirginlik kazanan bir minimalist anlayış ile diğer uçta katılımcı demokrasi

¹⁰⁷ Uluslararası hukukta anayasal dizgeyi aramanın “*eski dönemlerin ikiliği*”nden kaynaklandığına değinen bir görüşe göre, günümüzün karmaşık ilişkiler dünyasında artık başka bir resim gözleniyor, ki burada uluslararası bir anayasa tartışmasına ve meşruiyetine yönelmek yerine, insan onuru ve bağımsızlığı düşüncesine bağlılık temelindeki bir yaklaşımla hareket etmek ve analiz yöntemi olarak anayasalcılık üzerinden değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bu anlamda, yazara göre dünya belki de anayasaların ötesine geçiyor; lâkin, bu meyanda esasen devletin ötesine geçen bir anayasalcılığı keşfediyor da olabilir (bkz. Kumm, Mattias; The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis, EJIL, Vol. 15, Sy. 5, 2004, s. 931).

¹⁰⁸ Bkz. Krisch, Nico; The Case for Pluralism in Postnational Law, LSE Working Papers No. 12/2009, s. 3-45. Yazarın dikkat çekici bir tesbitine göre, plüralizm de, anayasalcılık da, neticede uygulama sahası bulduğu ortama (topluma) bağlı olarak farklı sonuçlar üretir; fakat yine de, ‘*kamplaşmış/bölünmüş*’ toplumsal yapılar açısından, plüralizmi elimizdeki daha ehven bir seçenek şeklinde değerlendirmek mümkün olabilir (bkz. ibid., s. 45).

¹⁰⁹ Bkz. Humphreys, Stephen; Theatre of the Rule of Law – Transnational Legal Intervention in Theory and Practice, Cambridge University Press, 2010, s. 9.

¹¹⁰ Bkz. Weiler, J. H. H.; The Geology of International Law – Governance, Democracy and Legitimacy, ZaöRV, Vol. 64, 2004, s. 547.

¹¹¹ Bkz. Petersen, Niels; The Reception of International Law by Constitutional Courts through the Prism of Legitimacy, Max Planck Institute for Research on Collective Goods, Bonn, Sy. 39, 2009, s. 5.

söylemi içerisinde geniş bir yelpazeyi oluşturan (ve “*deliberative*” demokrasi terimiyle ifade edilen) görüşler arasında yer alan bir kavrayış çerçevesinde değerlendirilebileceği ve giderek böyle de olduğu söylenebilir.¹¹² Bu bağlamda, demokrasi türlerine geniş biçimde değinen ve türlü adlandırmalar altında yer alsa da özünde katılımı esas alan demokrasi anlayışlarını irdeleyen bir müstakil çalışmaya atıf yapmakta yarar görüyoruz.¹¹³

III. Temsili demokrasi

Doğrudan demokrasi anlayışının karşısında temsil kurumuna yer veren bir diğer demokrasi anlayışı zaman içerisinde yerleşmiştir. Öte yandan, değinmek gerekirse, “(t)eokratik, monarşik, aristokratik, oligarşik ve diktatörlük gibi yöntemler, temsilin demokratik olmayan biçimleridir.”¹¹⁴

Demokratik temsil anlayışının klasik algılamasında “*demokratik*” özelliğın sadece “*seçimler*”le sınırlı kaldığı yönündeki gözlemler, uygulamadaki bu keyfiyetin demokrasi kavramı bakımından yetersizliği üzerindeki tartışmaları tetiklemiştir. Nitekim, bu yöndeki gelişmeler sonucunda, “*siyasal elitçi*” (yani “*sınırlı/kısıtlı demokrasi*” yanlısı) olduğu savlanabilecek klasik temsili demokrasi anlayışında “*halk tarafından yönetim*” yerine “*halk tarafından kabul edilen yönetim*” temelinde bir yaklaşımın egemen olduğu görüşü, Peter Schumpeter’den Raymond Aron’a kadar pek çok savunucusu tarafından ileri sürülmüştür.¹¹⁵ Benzer şekilde, Sartori’nin de siyasal elitizmin gerekliliğini savlayan görüşlerini hararetle savunduğu gözlenebilir.¹¹⁶

Temsili demokrasinin tarihsel kökenlerine bakıldığında, her ne kadar 18. yüzyılda yaygın olarak gündeme geldiği görülse ve Kanunların Ruhı adlı

¹¹² Bkz. Somin, Ilya; “*Active Liberty*” and Judicial Power: What Should Courts Do to Promote Democracy?, NULR, Vol. 100, Sy. 4, 2006, s. 1834.

¹¹³ Bkz. Tunç, Hasan; *Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı*, GÜHFD, C. XII, Sy. 1-2, 2008, s. 1113-1132. Yazara göre, “(b)u model, bazı çıkar gruplarının ulus devleti şekillendirme taleplerini kolaylaştıran aracı bir kurum işlevi görebilecektir” (İbid., s. 1132).

¹¹⁴ Gülsoy, Tefik; *Milletin Temsili*, KHuKa, Eylül 2006, s. 71.

¹¹⁵ Bkz. Kapani, Münici; *Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar*, Bülent Nuri Esen’e Armağan, AÜHF Yayını, Ankara, 1977, s. 207-209.

¹¹⁶ Bkz. Bulut, Nihat; *Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi*, AÜEHFD, C. VII, Sy. 1-2, 2003, s. 47.

eserinde Montesquieu tarafından değinildiği belirtilse¹¹⁷ de, aslında temsili parlamenter rejim uygulamasının Kuzey İspanya’da 12. yüzyılda gözlemlendiği savlanmaktadır.¹¹⁸

Temsili demokrasiye kuramsal yaklaşımda, kimi alternatif görüşlerin çarpıcılığını gözlemleyebiliriz. Örneğin, Rousseau’nun yaklaşımında “*temsil*” ve “*temsilci*”ye yer yoktur¹¹⁹, zira;

“... halkın milletvekilleri halkın temsilcileri değildirler ve olamazlar, sadece araçlarıdır; hiçbir kesin karar veremezler... İngiliz halkı özgür olduğunu düşünüyor; büyük bir yanılğı bu, sadece parlamento üyelerinin seçimi sırasında özgürdür; seçim sonuçlanır sonuçlanmaz köle durumuna düşer İngiliz halkı, bir hiçtir. Kısa süren özgürlük dönemlerinde özgürlüğünü kullanma biçimiyle onu yitirmeyi gerçekten hak eder.. Siz modern halklar! Sizin köleleleriniz yok, ama siz kendiniz kölesiniz...”¹²⁰

Yine, sözgelimi, siyasal katılımcı kuramı benimsediği görülen Rousseau, “Toplum Sözleşmesi” adlı ünlü eserinde ortaya koyduğu siyasal kuramında¹²¹, öncelikle toplumda bireylerin mutlak eşitlik anlamında değil ve fakat siyasal eşitsizliğe yol açmayacak bir eşitlik içerisinde olmaları gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Buna göre, “... hiç bir yurttas, ne başkasını

¹¹⁷ “Kendine temsilciler seçen bir demokrasinin sonu gelmiştir” diyen Rousseau’nun tam aksini savunan Montesquieu’ya göre, temsilcisz bir demokrasi kısa sürede halka dayalı bir despotizme dönüşür (bkz. Althusser, Louis; Montesquieu – Siyaset ve Tarih, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85).

¹¹⁸ Keane, John; The Life and Death of Democracy, Pocket Books, 2009, s. 161-176.

¹¹⁹ Bkz. Arslan, Zühtü; Anayasa Teorisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 141.

¹²⁰ Rousseau, Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, op. cit., s. 148, 149.

¹²¹ Öğretiden bir görüşte, anılan kuramın neredeyse evrensel ölçekte benimsenmesi ve yaygınlık kazanmasında ‘atomist’ bir anlayışı içeren klasik liberal görüşün etken olduğu ve bundan ötürü klasik liberallerin devletçi anlayıştan serbestiyetçi yaklaşıma geçebildikleri hususu ileri sürülmektedir (bkz. Jensen, Liberalism, Democracy and the Mass Media, op. cit., s. 43). Öte yandan, öğretilerdeki bir görüşe göre, “Althusius, halkın hükümdarlar anlaşmadan önce kendi arasında bir toplum sözleşmesi yaparak, mutlak ve devredilmez güce sahip olduğunu belirtmekle, hem kendinden bir buçuk asır sonrası için Rousseau’ya “*Contrat social*” kavramını sunmuş, hem de ortaçağlardan beri daha sıkça işlenen halk egemenliği düşüncesinin ilk olarak modern devlet çerçevesinde calvinist cemaat anlayışıyla kesin bir tanımlamasını yapmıştır” (bkz. Karamuk, Modern Demokrasi’nin Batıdaki Düşünce Temellerine Genel Bir Bakış, op. cit., s. 49, 50 (alıntılanan kaynaktaki atıflara burada yer verilmemiştir); keza, bkz. De Benoist, Alain; The First Federalist: Johannes Althusius, (Çev. Julia Kostova), s. 25-58 (orijinal hali Krisis dergisinde yayımlanmıştır (Sy. 22, Mart 1999, s. 2-24)).

satın alacak kadar zengin, ne de kendini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olmalıdır."¹²²

Burada değinilen keyfiyetin ülkemiz bakımından izdüşümleri ise herhalde çarpıcı sayılmak gerekir. Zira, gelir dağılımının aşırı dengesizlikler içerebildiği ve seçimlerin finansmanında sözgelimi ABD’de görülen saydamlığın kurgulanmadığı¹²³ bir ülkede seçmen iradesinin gıda veya yakacak yahut sair yardım paketleriyle pek kolayca ifsad edilebilmesi olanaklıdır.¹²⁴ Her ne kadar Amerikan Yüksek Mahkemesi’nin değindiği üzere “*para, akacak bir deliği mutlaka bulur*” öngörüsünde bulunulabilse de¹²⁵, seçimlerin finansmanında¹²⁶ önemli kısıtlar getirilmesinin anayasal

¹²² Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 69.

¹²³ Seçimlerin finansmanına ilişkin yakın zamanlarda yayımlanmış bulunan bir akademik çalışmada, konu ayrıntılı biçimde değerlendirilmektedir. Buna göre, ABD’de görülen saydamlığın aksine ülkemizde başta bulunanların kimliğinin gizli kalması eleştiriye açıktır ve yerinde görülmesi güçtür (bkz. Uzun, Cem Duran; Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010, s. 130-132).

¹²⁴ Bu yoldaki uygulamalara değinen bir çalışma için bkz. Sevinç, Anayasa Yazıları, op. cit., s. 324. Burada yer verdiğimiz iftade, kuşkusuz güncel siyasetin dışında bir toplumsal gözlem noktasında değerlendirilmek gerektir. Ekonomik gelişmesini sağlayamadığı için çaresizlikten “*ekmeği artsın diye ekmeğini, parası artsın diye parasını türbenin taşına sürten*”, “*varlığı görmediği için yoksulluktan şikayet etmeyi bilmeyen*” (Neşet Ertaş’ın anılan değinileri için bkz. Akman, Haşim; Gönül Dağında Bir Garip – “Neşet Ertaş Kitabı”, TİBY, İstanbul, 2006, s. 11) insanların var olduğu ve giderek sosyal devlet düzeninin etkin biçimde işletilemediği bir ülkedeki demokrasi uygulamasının yoksul yığınlar üzerinde ekonomik veya inanç yahut etnisite odaklı ve giderek sömürüye varan manipülasyonlarla şekillendirilmesi olasılığı üzerinde önemle durulmasında yarar görülebilir.

¹²⁵ Bkz. Dawood, Yasmin; Democracy, power, and the Supreme Court: Campaign finance reform in comparative context, IJCL, Vol. 4, Sy. 2, Nisan 2006, s. 273.

¹²⁶ Seçimlerin finansmanı bakımından ABD ve Britanya gibi kimi ülkelerde partilerin iş çevrelerinin parasal katkılarına bağımlı duruma gelmiş olmaları bir sorun yaratırken, buna karşı çözüm olarak kamusal yardımların öngürülmesi de gündeme gelebilmektedir. Ne var ki, öğretilen bir görüşe göre “(d)emokrasi açısından her ikisi de olumsuz gelişmelerdir. Hangisinin daha kötü olduğunu kim söyleyebilir ki?” (bkz. Ringen, Demokrasi Neye Yarar?, Özgürlük ve Ahlakı Yönetim Üzerine, op. cit., s. 358). Öte yandan, ülkemizde siyasal partilerin gelirleri arasında devlet bütçesinden aktarılan fonların %90 oranlarına ulaştığı da belirtilmekte, hatta bazan harcamalarının üzerinde yardım alan siyasal parti örneklerinin görülebildiği de vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, bağışlar yoluyla siyasal etkilemenin bir tehlike oluşturmayacağı belki savlanabilir; ancak, her halükarda başta bulunmaya yönelik sınırlamanın –özellikle alım gücü paritesiyle ölçüldüğünde- çok

düzenin gereği olarak algılandığı yönünde ayrıca bir vurguya gidildiği de görülmektedir¹²⁷. Bir başka görüşe göre de, belirli bir noktadan sonra, para kimi seslerin diğerlerine baskın gelmesi sonucunu doğurur.¹²⁸ Üstelik, demokrasilerin eşitsiz gelir dağılımı nedeniyle varlıklı kesimlerin etkin güç gösterisinde bulunduğu bir sahne haline dönüşebilmesi tasasının sadece günümüz toplumlarında değil, daha eski zamanlardan bu yana tartışma konusu edildiği dikkat çekmektedir.¹²⁹ Özetle, seçimlerin finansmanı hâlâ kesin bir çözüme bağlanamamış bir tartışmalı konu olmakla beraber, kimi zamanlarda demokrasiye tehdit oluşturabildiği de açıktır.¹³⁰

*“Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi doğal düzene aykırıdır”*¹³¹ diyen Rousseau’ya göre, demokrasi, vatandaşların kanunları bizatihi kendilerinin yaptığı düzenin adıdır. Zira, *“genel”*i bağlayan şeyin, aynı *“genel”*den çıkması gerekir. Hatta, yalnız yasaları yapmaları değil, onların uygulanmasını da bizatihi gerçekleştirmeleri gerekir.¹³² Ancak, buna olanak bulunmadığından, uygulanma (hükümet etme) kısmını temsilcilere bırakabilirler. Hükümet etme işlevinin de vatandaşlarda bulunması anlamında demokrasi, ancak Tanrılara mahsustur.

Ne var ki, Rousseau’nun *“genel irade”* kavramına yönelik ciddi eleştiriler de görülür. Buna göre;

“insan ancak kayıtsız şartsız genel iradeye, gerçekte çokluğun iradesine boyun eğdiği takdirde hür olabilir... İnkâr edilemez ki Rousseau'nun düşünceleri Hegel'e politik felsefesini ilham etmiş ve

yüksek bir tutar olarak belirlenmiş olmasında isabet görülemeyeceği açıktır (bkz. Uzun, *Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı*, op. cit., s. 127, 128, 186-191).

¹²⁷ Bkz. ibid, s. 269-293. Nitekim, sadece bir örnek olarak yakın siyasal geçmişimizde şarkılı şölenli, pilav-dönerli seçim kampanyası yürüten –ve halihazırda uluslararası kırmızı bültenle aranan bir suç zanlısı konumundaki- bir holding sahibinin genel seçimlerde ülke çapında kullanılan oyların yüzde yedisini alabilmiş olması anımsanabilir.)

¹²⁸ Bkz. Johnston, Michael; *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives – Political Finance Policy, Parties, and Democratic Development*, NDI, 2005, s. 5.

¹²⁹ Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz. McCormick, John P.; *Contain the Wealthy and Patrol the Magistrates: Restoring Elite Accountability to Popular Government*, APSR, Vol. 100, Sy. 2, Mayıs 2006, s. 147-161.

¹³⁰ Bkz. Johnston, *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives – Political Finance Policy, Parties, and Democratic Development*, op. cit., s. 3.

¹³¹ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri*, op. cit., s. 121.

¹³² Bkz. ibid., s. 120.

zamanımızın Alman hukukçuları Hegel'in felsefesinden çıkardıkları kuvvet doktrini ile içerde mutlakiyet, dışarda saldırganlık şeklinde tecelli eden Alman politikacısına ilham vermişlerdir."¹³³

Ancak, kanunları yapma her halükarda temsilcilere bırakılamaz; yasaların vatandaşlardan doğrudan doğması gerekir. Her vatandaş yasa yapmaya katılacaktır; zira, "bir kimse devlet işleri konusunda neme lazım? derse devletin yok olduğu kabul edilmelidir."¹³⁴ Ne var ki, hükümet etmede olduğu gibi bunun da uygulanması olanaksız olduğunda, geriye tek çare kalır: Yasa yapma bağlamında toplum içinde özel çıkar odaklarının belirmesi. Fakat, bunların "kendi özel iradelerini" egemen kılmaları tehlikesine karşı, çok sayıda özel grubun ortaya çıkması sağlanmalıdır ki, siyasal iktidar üzerinde eşitsizliğin önüne geçilebilsin.¹³⁵ Nitekim, bir diğer görüşe göre de, "temsili 'demokrasi'de kararlar ekonomik ve siyasal seçkinler (temsilciler) tarafından alınır."¹³⁶

İşte, kanımızca en önemli nokta burada beliriyor: Temsili demokraside yasa yapma erkini ele geçiren iktidarın "kendi özel iradesini" egemen kılabilmesinin önüne geçebilmek için, "olabildiğinde çok sayıda özel irade"yi bu iktidar erkinin karşısında onunla beraber erk sahibi kılabilmek ve buna işlerlik kazandırabilmek.¹³⁷ Sonuçta, erkler ayrılığı, aslında tam da bu düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır denilebilir.

Bu durumu bir metaforla açıklamaya çalışabiliriz: 'Mahallenin cazibeli kızı' nı tasalluttan korumak için etrafta çok sayıda kabadayının varlığında kesin yarar vardır; aksi halde, yani sadece tek bir kabadayının hükmünün geçtiği yerde tasalluttan kurtulmak çok zordur ve akıbet "kırmızı şapkalı kız" öyküsüne benzetilebilir. Nitekim, adaleti temsil eden tanrıçanın

¹³³ Bkz. Duguit, Leon; Kamu Hukuku Dersleri, (Çev, Süheyp Derbil), AÜHF Yayını, Ankara, 1954, s. 66.

¹³⁴ Rousseau, Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, op. cit., s. 147.

¹³⁵ Bkz. Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye'de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 69-71.

¹³⁶ Fotopoulos, The Inclusive Democracy Project: A rejoinder, op. cit., s. 2.

¹³⁷ Belki tam da bu noktada bir ironiye yer vermenin zamanıdır: Sosise meraklı birinin, sosisin nasıl yapıldığını görmemesinde yarar vardır; ki aynı şekilde, yasamaya saygı duyanlar bakımından da yasama işlevinin ne şekilde gerçekleştirildiğini görmemeleri daha hayırlıdır! (Prusya'nın Demir Şansölyesi Bismark'a atfedilen bahsekonu ironi için bkz. Waldron, Legislating With Integrity, op. cit., s. 374).

alımlı bir “*femme-fatale*” suretinde çiziktirilmesi bağlamında her iktidarın mutlaka tasallutuna maruz kaldığı yolunda ironiler de yapılabilmektedir.

Giderek çağdaş demokrasilerde sadece yasama-yürütme-yargı olarak değil, daha başka erklerin de sürece katılımını sağlama zorunluluğu bulunuyor; sözgelimi, sivil toplum¹³⁸ kuruluşları, “*yasama, yürütme ve*

¹³⁸ Çalışmamızda bir kaç yerde geçen anılan kavramın ne anlama geldiği günümüzdeki bakış açısıyla yeterince açık gibi görülebilirse, de, kavram aslında tarihsel boyutunda çok değişik anlamlarla yüklü ve farklı görünümlemlerle, çelişik bir biçimde karşımıza çıkıyor. Sivil toplum ibaresinin ilk kez Locke tarafından 1690’da kullanıldığını görüyoruz (bkz. Tamer, Mine Gözübüyük; Tarihsel Süreçte Sivil Toplum, HÜEFD, C. 27, Sy. 1, 2010, s. 90). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. ibid.; keza, bkz. Aslan, Seyfettin; Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm, ESD, C. 9, Sy. 33, 2010, s. 188-212. Aslan’ın dikkat çeken bir tesbitine göre, “... *modern devlette mevcut olan sivil toplumun mutlaka demokratik sistemi destekleyici özellikler taşımayabileceği de bir gerçektir*” (bkz. ibid., s. 190). Öte yandan, bir başka görüş ise sivil toplum, 20. yüzyılın kısa tarihinde çoğunlukla unutulmuş bir kavram olmuştur; giderek ‘*erk siyasetleri, organize ekonomi ve kitle demokrasisi çağı*’nda anılan dev oluşumlar bireyin pratik anlamasına ve katılımına izin vermediğinden, sesini çıkarmayan bir kavram olarak belirmektedir. Demokratikleşme bu çağda her ne kadar geriye döndürülemez bir eğilimi oluştursa da, kavramın evrensel bağlamdaki görünümü için (“*intrinsic*”) biçimde pasif vatandaşlığa ve hatta en kötü biçiminde kitlesel müşteri benzeri bir konuma bağımlı kılınmıştır. Bu yüzyılda sivil topluma yer yoktur, o ancak “*19. yüzyılın idealize edilmiş*”, unutulmuş bir kavramdır. Bununla beraber, 20. yüzyılın son on yılında evrensel boyutlarda gözlenen (sosyalizm anlayışındaki gerileme sonucunda piyasacılığın yükselmesi vb.) siyasal değişimlerle beraber, sivil toplum yeniden gündemde ağırlıklı bir yer işgal edivermiş durumdadır. Böylece, daha katılımcı bir birey anlayışıyla devleti ve piyasayı hesap verici kılma yolundaki adımlar üzerinden liberal demokratik rejime yönelim gözlemlenmektedir (bkz. Kim, Sung Ho; Max Weber’s Politics of Sivil Society, CUP, 2004, s. 1-3). Ne var ki, “*sivil toplum algılayışının başlangıçta vaad ettiği iyimser sonuçlarının yaşam pratiğinde gözlemlenemediği; aksine, çözülen toplumsal bağlar, komşuluk ve aile bağlarındaki gevşeme dolayısıyla karşılıklı güven ve sivil toplumun altyapısının da kaybolmaya yüz tutan bir özelliğe dönüştüğü, böylece sıradan seçmenlerin dahi temsil edilmediği, bilgi sahibi kılınmadığı ve giderek manipüle edildiği*” yollu karamsar görüşler de dile getirilmektedir. Buna göre, siyaset –şimdiye kadar görülmemiş biçimde- işlevsizleşmiştir ve kamuoyu siyasal iktidarın kendisini temsil etmediği, bu alanın rant dağıtımı üzerinden kişisel çıkarlara hizmet ettiği düşüncesine sahiptir; onu hatta düşman gibi, kendisine yabancı bir olgu şeklinde algılamaktadır. Bu “*toplumsal çözülme çağı*”nda piyasa, küreselleşme ve yeni ekonomi ile finansal kapitalizm adı altında öngörülmemiş biçimde hızla yaşamlarımızın içine girerek müdahalelerde bulunabilmekte, bunun sonucu olarak da gerek ulusal ve gerek uluslararası bağlamda sosyoekonomik eşitsizlik, güvensizlik korkularının tavana vurması ve tedirginlik sorunlarını doğurmaktadır (bkz. ibid., s. 4, 5 (anılan kaynaktaki atıflara burada yer verilmemiştir)). Nihayet, sivil toplum mutlaka doğru sonuçlar üreten bir olgu değildir, bazan iyi değil olumsuz sonuçlar doğuran türleri

yargıdan sonra dördüncü erk olarak da tanımlanan” görsel/işitsel iletişim araçları¹³⁹, farklı baskı grupları ve hatta bizatihi yürütmenin içerisinde değişik adacıklar, vbg..¹⁴⁰ Ülkemizde son yıllarda oldukça yaygınlaşan bağımsız idari kuruluşlar uygulamalarını da bu anlamda değerlendirmeye olanak vardır denilebilir. Sözelimi, Chevallier’e göre, hukuk devleti¹⁴¹ bağlamında beliren yeni demokrasi anlayışı çerçevesinde beliren başlıca sorunlardan biri de, “... *temsil krizini ortaya koyan ve siyasal iktidara karşı açık bir güvensizlikten kaynaklanan bağımsız otoriteler bakımından gündeme gelir.*”¹⁴² Dahası, ilginçtir ki batı uygarlığı odaklı klasik üçlü erkler ayrımı yerine beşli erkler ayrılığı şeklinde, Uzakdoğu uygarlığı

veya uygulamaları da görülebilir; dolayısıyla, bir ‘*yeniden kavramlaştırma yahut tanımlama süreci*’nden geçirilmesi gereği vardır (bkz. ibid.). Nitekim, Weber de aynı görüşü savunmaktadır: Her sivil toplum türü liberal demokrasi oluşumuna katkı sağlamaz, hatta kimileri ancak onu ortadan kaldırmaya yarar (bkz. ibid, s. 7). Bu saptamalar ülkemizde sivil toplum kuruluşu olarak olumlandığı gözlenen kimi yapıların özgülükçü demokrasi bağlamındaki işlevlerinin sorgulanmasına gereksinim duyuruyor gibidir (bu yöndeki bir sorgulama için bkz. Şimşek, Allah bu memleketi cemaatçilikten korusun!... Amin. (1), op. cit.).

¹³⁹ Bkz. Kızıl, Neşe Erkelli; Medyatikleşme Olgusu ve Politika Karşısında Bilimsel Gerçekler, İHİD, Y. 12, Sy. 1-3, 1991, s. 293. Aynı içerikte bir görüşe göre de “*bağımsız basın, düzgün işleyen bir demokrasi için zorunludur*”; giderek Jefferson’un dikkat çekici bir ifadesiyle değinilirse, “... *basının kısıtlanması, onu yok etmeksizin başarılmaz*” (bkz. Jensen, Liberalism, Democracy and the Mass Media, op. cit., s.54).

¹⁴⁰ Bir başka görüşe göre de, sorumlu tutulan (hesap veren) demokrasiler bakımından vatandaşları “*dördüncü erk*” olarak nitelendirmek ve değerlendirmek sözkonusudur ve ancak bu yolla hesap verme işlevi etkinlik kazanabilir (bkz. Compte, Guillem; Accountable Democracy: Citizens as the 4th Power of Governments, 20 Temmuz, 2008, s. 64 (<http://ssrn.com/abstract=1168289>). Anılan çalışmada dile getirilen görüşler, bizim de geniş ölçekte katıldığımız bir sav olarak etkin ve işlevsel bir ‘*çağcıl demokrasi*’ anlayışını ortaya koymaktadır. (Anılan çalışma, alıntı yapılan kaynakta “*taslak*” olarak belirmekte ve atıf yapılmaması öngörülmektedir. Bu meyanda yazarıyla temas kurulmuş ve atıf yapılabilmesi için izni alınmıştır. Dolayısıyla, yazarına teşekkür borçluyuz.)

¹⁴¹ Öğretiden bir görüşte, hukuk devleti ibaresinin İngilizce’deki karşılığı olarak yer verilen “*rule of law*” terimine ilişkin ilginç bir irdelemeye gidildiği gözlenebilir. Buna göre, semantik anlamda buradaki her iki kelime de belirsizlik içerir. Bir tür “*totoloji*” görülür bu belirsiz terimde. Hükmetmiyorsa yasanın ne hükmü kalır? Aynı şekilde, yasayı hükümden ayıran zaten hükmetmesi değil midir? Sadece yasa kelimesi yetmiyor mu ki, bir de hükmetmeyi ekliyoruz? (bkz. Humphreys, Theatre of the Rule of Law – Transnational Legal Intervention in Theory and Practice, op. cit., s. 3.)

¹⁴² Chevallier, Jacques; Hukuk Devleti, (Çev. Ertuğrul Cenk Gürçan), İmaj Yayınevi, Ankara, 2010, s. 143.

geleneklerinden beslenen yaklaşımlar da görülmektedir ve hayli dikkat çekicidir.¹⁴³

Benzer bir yaklaşımı Amerikan hukuk düzeni içinde öngörenler de bulunmaktadır. Sözgelimi, Amerikan tipi kuvvetler ayrımının hukuk devleti ilkesi üzerinde ciddi tehlikeler doğurabileceği görüşünü savunan Ackerman¹⁴⁴, kuvvetler ayrımı kuramı içerisinde (idareyi –dürüst işlem (“*integrity*”) bağlamında- içeriden denetleyen bir birim ile sair düzenleyici birimler gibi) ek yapılanmalar veya erk adacıkları oluşturulması önerisinde bulunmaktadır.¹⁴⁵

Temsili demokrasi bağlamındaki bu altbaşlığı, seçilenlerin seçenlere karşı hesap verme sorumluluğunun sadece seçimden seçime gerçekleşen bir husus olmanın ötesinde, yönetim işlevi sırasında da ‘*her daim gözetilmesi*’ gereken bir özellik olarak algılanması gerekliliğine atıf yaparak sona erdirmek istiyoruz. Açıktır ki, çağdaş demokratik rejimler her bir seçim dönemi için seçilmiş mutlak idareler veya kırallıklar kurmayı değil, her adımda halkın iradesini yansıtmayı ve onu izlemeyi öngörür.¹⁴⁶ Nitekim, öğretilen benzer yolda sayılabilecek bir görüşe göre, demokratik seçme hakkı seçmenlere sadece temsilcileri belirlemenin ötesinde, izlenecek kamu siyasasının temel niteliklerini belirleme olanağını da tanır.¹⁴⁷ Aksi durumda, ortada bir “*idare ve yasa*”dan başka bir şeyin görülmediği ve geriye kalanın “*edebiyat*”tan ibaret bir keyfiyeti oluşturduğunu savlayanlara¹⁴⁸ hak vermek gerekebilir.

¹⁴³ Bkz. Spigelman, James J.; The Integrity Branch of Government – The First Lecture in the 2004 National Lecture Series for the Australian Institute of Administrative Law, Sydney, 29 Nisan 2004; keza, bkz. Spigelman, James; Judicial Review and the Integrity Branch of Government Address, Dünya Hukukçular Birliği Kongresi, Şanghay, 8 Eylül, 2005.

¹⁴⁴ Bkz. Ackerman, Bruce; The New Separation of Powers, HLR, Sy. 633, 2000, s. 712.

¹⁴⁵ Bkz. ibid, s. 694-697, 712.

¹⁴⁶ Bkz. Çal, Sedat; Türkiye’de Kamu Hizmeti ve İmtiyazın Dönüşüm Öyküsü, TOBB Yayını, Ankara, 2008, s. 34, özellikle 138 no.lu dipnot.

¹⁴⁷ Bkz. Öden, Merih; Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 12, 13.

¹⁴⁸ Badiou’ya göre, ‘*siyaset*’ ile ‘*siyasal*’ terimlerini ayırmak gerekir ve parlamenter demokrasi meyanında ‘*capitalo-parliamentarianism*’ terimine dikkat çekmekte yarar bulunur. Buna göre; ‘*capitalo-parliamentarianism*’de hiçbir şey yoktur ve fakat sadece “*yasa ile idare*” görülür; gerisi ise “*edebiyattan ibarettir*” (bkz. Stramignoni, Igor; Seizing Truths: Art, Politics, Law, LSE Working Paper No. 14/2010, s. 11, 12). Yazara göre, “*reel siyaset*’ ile ‘*siyasal olan*’ farklıdır; zira günümüzde artık bu terimle ‘belirgin ama

Nihayet, siyasal temsil bakımından demokratik meşruiyeti sadece seçimlerdeki çoğunluğa dayandırmak ve böylece her türden temsilci etkinliğinin (gerek yasama ve gerek yürütme bağlamında) seçmen iradesine dayandığını, seçmenlerce bunlara “*izin verildiğini*” yahut “*önceden rıza gösterildiğini*” savlamak, pek kolaycı bir varsayım sayılabilir.¹⁴⁹ Bu durum, çalışmanın içerisinde ağırlıklı olarak vurgulanmaya çalışıldığı üzere, özellikle ekonomik nitelikteki etkinlikler bakımından ortaya çıkan bir aldatmacanın kapısını aralamaya elverişlidir kanısındayız ve üzerinde önemle, giderek hassasiyetle durulması gerektiğini düşünüyoruz.

IV. Katılımcı / Elitist Demokrasi Ayrımı

Bilindiği üzere, klasik demokrasi anlayışında “*elitist*” yaklaşımı benimseyen kuramcılara göre;

“... halk yığınları genellikle siyasete ve siyasal faaliyetlere karşı ilgisizdirler, üstelik, alt sosyo-ekonomik tabakalarda bulunanlar arasında, çok güçlü anti-demokratik ve otoriter eğilimler mevcuttur.”

hayli istikrarsız üç norm (ekonomi, ulus ve demokrasi) tarafından düzenlenen ve ‘belirgin ama hayli istikrarsız’ bir plüralizm tanımıyla meşrulaştırılmış bir ‘belirgin ama hayli istikrarsız’ siyasetin (parlamentarizm) ‘belirgin ama hayli istikrarsız’ biçimi (Devlet) ortaya konulmaktadır” (bkz. ibid., s. 12). Badiou’nun düşüncesinde “(s)iyaset, gerçeğin ve siyasal olayın düzenini belirleyen şeydir; Jean-Luc Nancy ve Philippe Lacoue-Labarthe’nin savladığı gibi, iktidar (güç) ve polis düzeni değil” (bkz. ibid., s. 13). Nihayet, yazarın ifadesiyle “gerçeklerin manifestosunu ortaya koymasını sağlamak, şu anlamı taşır: gerçekleri görüşlerden ayırmak. Böylece günümüzün sorusu –başka hiç bir şey değil ama- şudur: görüşlerden başka bir şey var mı ortada? Başka deyişle –buradaki prokovatifliği başlıyorsanız- ‘demokrasilerimiz’in ötesinde başka bir şey var mıdır?” (bkz. ibid., s. 16). “‘Gerçek’ olan şey, şudur: demokrasi mutlaka yeniden kurgulanmalıdır ve bu, yapılabilir bir şey!” (bkz. ibid.).

¹⁴⁹ Benzer bir değiniye göre, sözgelimi, iki kişinin kendi arasında birbirlerine izin vererek ve böylece mutabakat sağlayarak üçüncü kişiye cinsel tacizde bulunmaya karar vermeleri örneğinde, burada anılan iki kişinin üçüncü üzerindeki eyleme izin verdiği savlanamaz (bkz. Barnett, Randy E.; The Misconceived Assumption About Constitutional Assumptions, NULR, Vol. 103, Sy. 2, 2009, s. 639). Kanımızca anılan çalışmadaki işbu örnek ve keza çalışmanın devamındaki diğer görüşler, çoğunluk argümanıya demokrasi adına etkinliklerde bulunmanın pek kolayca meşrulaştırılmayacak yönlerine vurgu yapması bağlamında oldukça önem taşımaktadır ve giderek halktan alınan “*izin*” konusunda bu iznin gerek varlığına ve gerek niteliğine (içeriğine) yahut kapsamına bakılması zorunluluğuna değinmekle, daha da önemli bir vurguyu ortaya koymaktadır (bkz. ibid.). Yazara göre, bu meşruiyet eksikliğinden dolayıdır ki, yöneticilerin daima adaletle hükmetmesi zorunluluğu bulunur; ancak bu yolla “*yönetilenlerin mutabık kalacakları*” varsayılabilir (bkz. ibid., s. 646).

Dolayısıyla, bu anlayışa göre, “...(d)emokrasi, ancak, demokratik değerlere bağlı, onu sürdürebilecek değerlere sahip bir liderler (elitler) kadrosuna dayandığı takdirde yaşayabilir.”¹⁵⁰

Buna karşın, katılımcı demokrasi kuramcılarına göre ise, Abraham Lincoln’ün demokrasiyi tariflerken belirttiği “halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi”¹⁵¹ ilkesi geçerli kılınmalıdır, zira;

“(t)oplumun plüralist yapısının, herkese istemlerini belli bir ölçüde siyasal iktidara duyurabilme olanağı verdiğiine ilişkin elitçi-plüralist tez, gerçekçi değildir. Mevcut plüralizm, “güçlülerin plüralizmi”dir. Örgütsüz kitleler ile zenginlik ve iktidardan yoksun olanlar, “plüralist koro”da seslerini duyuramamaktadırlar.”¹⁵²

Katılımcı demokrasi anlayışı¹⁵³ olmaksızın gerçek anlamda bir halk iradesinden bahsetmek zorlaşır. Öğretiden bir görüşteki ifadeyle, çağdaş bir demokrasi katılımcı olmak zorundadır.¹⁵⁴ Yine, Rousseau’nun bize öğrettiği üzere biliyoruz ki, sadece doğrudan demokrasi gerçektir, temsili demokrasi ise varsayımsal yahut sanal bir özellik taşır.¹⁵⁵ Giderek, temsili demokraside temsil işlevinin egemen güce meşruiyet sağladığı ileri sürülmekle beraber, aynı zamanda onu halkın çoğul yapısından tamamen kopararak yabancılaştıran bir niteliğe büründürdüğü de savlanmaktadır.¹⁵⁶ Özay, işbu saptamaya şu ifadeyle katkıda bulunuyor: “Zaten, bugün milletvekilleri de

¹⁵⁰ Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 27.

¹⁵¹ Bkz. Krkac, Kristijan; The Conflict Between Capitalism and Democracy, s. 3 (<http://mora.rente.nhh.no/projects/EqualityExchange/ressurser/articles/krkac2.pdf>).

¹⁵² Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 31.

¹⁵³ Katılımcı demokrasi yaklaşımının kendi içinde türlü açılımları bulunmaktadır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Wolfe, Oel D.; Varieties of Participatory Democracy and Democratic Theory, The Political Science Reviewer, s. 1-38 (http://www.mmisi.org/pr/16_01/wolfe.pdf).

¹⁵⁴ Bkz. Batum, Süheyl; 99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa, 2. Baskı, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 259.

¹⁵⁵ Krkac, The Conflict Between Capitalism and Democracy, op. cit., s. 4.

¹⁵⁶ Bkz. Hardt, Michael / Negri, Antonio; Empire, 7. Bası, Harward University Press, 2001, s. 84.

*sırf seçilmiş oldukları için herşeyi yapabilecekleri sanısı ya da sayısından mustarip değil midirler?*¹⁵⁷

Öte yandan, katılımcı demokrasinin de tek başına yeterli olmadığı anlayışına geçiş yapıldığı görülür. Çoğunluğun yasalar üzerinde yer alan hukuk ilkelerine de uygun olması gerektiği anlayışıyla betimlenebilecek liberal demokrasi anlayışının yanı sıra, çoğunluğun karar alma sürecinde uzlaşmacı bir yaklaşımla hareket etmesi şeklinde derinleştiren bir analiz de geliştirilmiştir¹⁵⁸ ve “müzakereci demokrasi” terimiyle kavramlaştırılmıştır.¹⁵⁹ Bu bağlamda, azınlık oylarıyla seçilen çoğunluğun sözcüleri yargısal denetimle karşılaştığında “*millete gitme*” retorikine başvurma ve uzlaşmadan uzak kalma eğilimine kapılabilmesi, liberal

¹⁵⁷ Özay, İl Han; “Başkanlık” mı “Başkanlı Sistem” mi? Ya da Kaş Yapayım Derken..., İHİD, Y. 12, Sy. 1-3, 1991, s. 318, 6 no.lu dipnot (“vurgu” yazarına aittir).

¹⁵⁸ Özalp, Ahmet; Liberal Demokrasinin Derinleştirilmesi Gereği ve Müzakereci Demokrasi, s. 2-11 (<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi17.pdf>).

¹⁵⁹ Radikal demokrasinin kimi görüşlerde “üst kavram” olarak kullanıldığı ve “müzakereci (sorgulayıcı) veya agonistik (çekişmecî) demokrasi” gibi değişik türleri içerdiği hususunun savlandığı görülüyor (bkz. Bulut, Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi, op. cit., s. 53). Öte yandan, radikal demokrasi veya müzakereci demokrasi terimleriyle beliren bu yeni modellerin, post-modernist yaklaşımlar çerçevesindeki arayışların bir sonucu olarak ortaya çıktığı, post-modernist kuramcılarının farklılığa, çoğulculuğa ve heterojenliğe vurgu yaparak kimlik ve yerellik gibi sorunları öncelledikleri vurgulanmaktadır (bkz. Yüksel, Murat; Hukuka Postmodern Yaklaşım, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 143). Kanımızca, kimlik ve yerellik gibi özelliklerin çoğulculuk adına uzlaşmacı demokrasi içerisinde yer edinebilmesi olanağı açıktır; ne var ki, uzlaşmacı demokrasiyi bu özelliklere münhasır (özü) bir kavram saymak yerinde görülmez. Bize göre, uzlaşmacı demokrasiyi bu kapsamın ötesine geçen işleviyle belirir saymak yerinde olur ve böylece toplumdaki bireysel özgürlüklerin korunması da dahil pek çok işlev alanında uzlaşmacı demokrasi kavramının etkinliğine şahit olunabildiği rahatlıkla savlanabilir. Kaldı ki, çoğulculuk merkeze karşı yereli ve kimlik siyasetini öncellemeye yönelik algılanırsa kendini inkar anlamına gelebilecektir. Zira, bu sayılanlar, merkeze karşı kendilerini çoğulculuk bağlamında kurgularken sadece “bir an” için yerinde bir işlev görüyor ve çoğulculuğu sağlıyor sayılabilir; ancak, hemen daha o anda bizatihi kendi iç yapılarında çoğulculuk olgusunun işlerliğinin sağlanması zorunluluğu doğar ve bu husus asla akıldan uzak tutulmamalıdır. Bundan dolayıdır ki, ülkemizde yerellik/bölgesellik, cemaatçilik yahut kimlik siyasetleri anlamındaki çoğulculuk yanlısı savların bizzat kendi içlerindeki çoğulculuk anlayışı yoksunluğunu gözden ırak tutmalarında açık bir tutarsızlık belirmektedir.

demokrasilerin “*illiberal*” nitelik sergileyebildiğine kanıt olarak gösterilebilmektedir.¹⁶⁰

Bu noktada değinmek istediğimiz –görece aykırı nitelikteki- bir görüşte ise, demokrasilerin uzlaşmaya varmayı mutlaka öngörmeyeceği; bireysel iradelerin aritmetik toplamı görüşünün ve bunun beraberinde getirdiği araçsal (“*instrumentalist*”) siyaset algılamasının yanlışlığı açık olmakla birlikte, uzlaşma gereğini vurgulayan görüşlerin bireyi yalnızlaştıran bir anlayışla bizatihi bireyi oluşturma işlevi gören toplumsallaşma ortamından uzaklaştırdığı için bir kısım bireyleri dışlama sonucu doğurabileceği ileri sürülmektedir. Yazara göre, oysa, bunun –bizzat kendi öngördükleri amaç olan istikrara erişimi engelleyeceği veçhile- çelişki yarattığı ve sonuç olarak da toplumda dinsel, ahlaki veya etnik köktencililiği beslemeye yaradığı savlanabilecektir. Böylece varılan yargıya göre, toplumda uzlaşmayı aramak beyhudedir¹⁶¹ ve her bir uzlaşma, geçici bir

¹⁶⁰ Bkz. Zakaria, Fareed; *The Rise of Illiberal Democracy*, Foreign Affairs, Vol. 76, Sy. 6, Kasım/Aralık 1997, s. 31. Aynı türden özelliklerin, liberal görüşlerin hararetli savunucuları arasında boy gösteren etnisite veya inanç odaklı gruplaşmalarda da aynı biçimde bir çelişkili yapı olarak belirdiği gözlemlenebilir ve fakat nasılsa sorgulanmaya değer bulunmadığı, giderek böylece gözlerden uzak bırakıldığı söylenebilir, özellikle de ülkemiz bağlamında.

Öte yandan, Hayek’e göre de, egemenlik öğretisinin çağdaş yansıması olarak yasama organlarına verilen geniş yetkilerin amaçlarını aşarak *illiberal* sonuçlar doğuracağı söylenebilir (bkz. Yayla’dan aktaran: Nişancı, *Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerginliğin Ekonomik Nedenleri*, op. cit., s. 583).

¹⁶¹ Bu noktada Berlin’e kulak verebiliriz: “*Belli değerlerin uzlaştırılabileceği bir dünya tasavvur edemiyorum... Tam özgürlükle tam eşitliği birleştiremezsiniz; kurtlar için tam özgürlük, koyunlar için tam özgürlükle birleştirilemez. Adalet ve merhamet, bilgi ve mutluluk çatışır... Yapabileceğimiz tek şey, tercihlerin aşırı ölçüde ıstırap verici olmasını engellemektir... Çoğulcu türden bir liberal toplumda tavizden kaçınmak mümkün değildir...*” (bkz. Berlin, *İsaiah Berlin’le Konuşmalar*, op. cit., s.145). Berlin devamla şu çarpıcı tesbitlere de yer veriyor: “*Demokrasinin çoğulcu olması gerekmez, tekçi olabilir; çoğunluğun, ne kadar acımasız veya adaletsiz veya irrasyonel olursa olsun, istediği herşeyi yapabildiği bir demokrasi olabilir... Fakat demokrasiler hoşgörüsüz olabilir. Özellikle çoğulcu olan bir demokrasiye; danışma ve uzlaşma gerektiren, grupların ve bireylerin taleplerini –haklarını- tanıyan, uç noktada kriz durumları hariç, demokratik kararların reddedilmesinin yasaklandığı bir demokrasiye inanyorum*” (bkz. ibid., s. 146). Yanı sıra, aşağıdaki önemli hususları da kayda geçiriyor yazar: “*Bireysel despotlar tarafından yönetilen bazı devletler, aşırı demokrasilerden daha liberaldi. Büyük Friedrich yönetimindeki Prusyalılar, bütün muhalefeti ve eleştiriyi bastıran Sovyetler Birliği vatandaşlarından daha fazla düşünce ve hareket özgürlüğüne sahiptiler kesinlikle. Atina demokrasisi bile ... Sokrates’i öldürdükleri dikkate alınır, tam olarak hoşgörülü değildi. Fransız Devrim Meclisi demokratikti, fakat bu meclis Devrim’in bilim*

hegemonyanın kısa süreli sonucu olarak belirir ve bir tür dışlamaya neden olur. Dolayısıyla, bunun yerine, iyi işleyen bir demokraside keskin demokratik çatışmaların varlığına gereksinim duyulur ve bu sayede etnik siyasetin besleneceği alan da daraltılabilir.¹⁶²

Yine, bir diğer görüşe göre de;

“(h)alk ve yönetici makamlarda, hürriyetçi devlet düzenini yıkmayı amaçlayan, dikta ideolojilerine ve hukuka aykırı kuvvet kullanmaya (teröre) karşı koyma isteği (arzusu) yoksa, Hukuk devletinin çöküşü başlamış demektir.”¹⁶³

Keza, yurttaşların kendilerini –daima boyun eğdikleri- hukukun yapıcıları olarak tasavvur edebilmeleri gerekir ve bunun için en elverişli yöntem, hukuk tahtında düzenlenen tartışma ve karar alma süreçleridir. “Böylece, demokrasi bir “hukuk demokrasisi” haline gelir ve bu ... haklara dayanan bir “içerik demokrasisi”dir.”¹⁶⁴ Benzer bir görüşte de, demokratik ülkelerin özellikle yasama etkinliğinde toplumun katılımını çok sayıdaki düzeyde etkileşime olanak sağlayarak gerçekleştirdiği, bunun biçimsel (kamuya açık toplantılar (“*public hearings*”) ve danışmalarda bulunmak yöntemiyle) veya toplumdaki türlü tartışmalar üzerinden gayri biçimsel olarak yapıldığı vurgulanmaktadır¹⁶⁵ ki, bu özelliklere ülkemizde ne denli etkin biçimde tesadüf edildiği herhalde sorgulanmaya değerdir.

Nihayet, siyasal öz-kuruluşların dinamik bir tipi olan doğrudan demokrasi yoluyla kendini yönetmede karar verme gücü simetrik (dengeli) biçimde dağıtılmaktadır. Modern toplumlarda gözlenen temsili demokraside ise, yasalar siyasal alt-sistem olan hükümet ve meclis yoluyla oluşturulmakta; bu türden bir siyasal “*autopoiesis*”¹⁶⁶ ise doğası gereği

adamlarına ihtiyacı olmadığını ileri sürdü, bu nedenle Lavoisier’i öldürdüler...” (bkz. ibid. s. 147). Nihayet, yazara göre mutlak eşitliğe ve mutlak özgürlüğe sahip olamazsınız ve dolayısıyla da güçlüyü mutlaka baskı altında tutmak zorundasınız (bkz. ibid.).

¹⁶² Bkz. Mouffe, Chantal; *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism*, Institute for Advanced Studies, Political Science Series No. 72, Viyana, Aralık 2000, s. 10, 11, 16, 17.

¹⁶³ Kaplan, İbrahim; “*Demokrasi – Hukuk – Otorite*”, AÜSBFD (Prof. Dr. İlhan Öztrak’a Armağan), C. 49, Sy. 1-2, 1994, s. 271.

¹⁶⁴ Chevallier, *Hukuk Devleti*, op. cit., s. 142.

¹⁶⁵ Bkz. Waldron, Jeremy; *The Core of the Case Against Judicial Review*, YLJ, Vol. 115, 2006, s. 1361.

¹⁶⁶ Terim, parçaları arasında dinamik bir etkileşim içerisinde biteviye kendi kendini üreten ve oluşturan, kendi için sınırlarını dışarıya karşı belirleyen, dış etkenlere açık olmakla

hiyerarşik, asimetrik ve bir nevi kararların yukarıdan-aşağıya doğru oluşturulduğu düzen anlamına gelmektedir.¹⁶⁷ Bu bağlamda yarı-doğrudan demokrasi anlayışına yakınlaşan referandum uygulamasına –sadece bir kaç cümleyle de olsa- ayrıca yer vermek yararlı olacaktır.

Öğretiden bir görüşteki ifadeyle, ‘*doğrudan demokrasinin ana ögesi olarak değerlendirilebilecek olan*’ referandum, hangi konuda halka görüş sorulacağına çoğunluğun –üstelik kendi belirlediği bir soruş biçimiyle- karar verdiği dikkate alınırsa, çoğunluğa karşı bir denetleme olanağı sağlamadığı gibi, plebisiter ve totaliter anlayışlara daha uygun gelen bir işlevi ortaya koymaya elverişlidir. Halkın iradesinin tecelli ettiği gibi bir sanı, halkoyunun ne hukuksal ne de çıplak gerçekliğine uygundur. İletişim araçlarıyla topluma yöneltilen soru genelde resmi olarak halka sunulan metnin ötesindeki kimi mitoslara dönüştürülmek suretiyle süreç çarpıtılır ve referandumun hukuksal sonuçları konusunda aldatmacaya kadar varır. “*Evet veya hayır diyerek oy ver, böylece tüm sorunların çözümlenecek*” aldatmacasına gidilebilmesi gibi talihsizlikler görülür. Böylece, demokrasinin bizatihi ortadan kaldırmaya yöneldiği çoğunluk tiranlığını yeniden geri getirmek gibi bir çelişkiyi içerir.¹⁶⁸

Öte yandan, avukatına vekalet vermekle hiç kimsenin iradesini uzunca bir süreyle ve geri alınamaz biçimde avukatına verdiğinden bahsetmek nasıl ki olanaksızdır¹⁶⁹, benzer bir analogiyi seçimler ve temsili demokrasiye uygulamamak, yahut en azından düşünsel temelde bu yaklaşımı benimsememek için bir gerekçe bulmak güçtür.¹⁷⁰ Nitekim, “(k)amu hukukundaki siyasî temsil anlayışı da, tıpkı özel hukukta olduğu gibi;

birlikte bunların mutlak belirleyiciliğinin sözkonusu olmadığı sistemler için kullanılmaktadır (bkz. Fuchs, *The Self-Organisation of Politics, Power and the Nation State*, op. cit., s. 2).

¹⁶⁷ Bkz. ibid., s. 14.

¹⁶⁸ Bkz. Pinelli, Cesare; *New Challenges to Political Representation and Democracy*, IJPL, Vol. 2, 2009, s. 241-249.

¹⁶⁹ Osman Yüksel Serdengeçti’ye atfedilen latife yollu bir anekdotu burada zikretmek isteriz: Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin giriş kapısından içeriye girmek üzere kuyrukta bekletilen kalabalığa “*savulun, milletvekili geliyor, yol açın*” yollu hoyrat tavırlar sergileyen görevliye karşı adigeçen, yüksek sesli itirazını yöneltir: “*Milletin aslı burada, vekili de ne oluyor*”.

¹⁷⁰ Bkz. Çal, Sedat; *Kamu Hizmeti Kavramı Üzerine Kimi Dübünceler*, içinde Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’ye Armağan, C. 2, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2009, s. 1881-1888.

*seçmenle, temsilci arasında bir vekâlet olduğu esasına dayanmaktadır.*¹⁷¹ Yine, sözgelimi, Spinoza'nın demokrasi anlayışı o denli radikal demokratik bir kavrayıştır ki, siyasal iktidarın gücünü, ona bu iktidarı bahşeden (yahut lütfeden) halkın gücüne radikal biçimde dayanmakla açıklamaktadır.¹⁷² Keza, Spinoza'nın anlayışında, siyasal düşüncelerin oluşumunda ve kararların alınması sürecinde toplumun tüm kesimlerinin temsil edildiği komiteler ve organlar üzerinden katılımcı bir yaklaşım öngörülür.¹⁷³

Bu anlamda, emredici vekalet ile temsili vekalet kavramlarına –ve tarihsel süreç içerisinde bunların gelişimine- dikkatlice gözetilmesinde yarar vardır.¹⁷⁴ Bununla beraber, anayasalarda genellikle temsilcilerin kendilerini seçen dar bölgedeki halkın değil, tüm milletin temsilcisi olduğu yönündeki

¹⁷¹ Arasly, *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekilliği Adaylığı*, op. cit., s. 11, 12.

¹⁷² Bkz. Saar, Martin; *The Power of Democracy – Spinoza on Collective Action*, Amerikan Siyasal Bilimler Derneği'nin 5 Eylül, 2009 tarihinde Kanada, Toronto'da düzenlenen yıllık toplantısında sunulan bildiri, s. 10.

¹⁷³ Bkz. ibid.

¹⁷⁴ Siyasal temsilcilerin ancak kendi seçmenlerinin talimatları çerçevesinde hareket edebileceklerini öngören emredici vekalet, sözgelimi, İngiltere ve Fransa'da 13. ve 14. yüzyıllarda uygulanmış, ancak daha sonraki uzun tarihsel süreçte –bu yöntemin uygulanmasındaki güçlüklerin de etkisiyle- temsilcilerin halk adına kendi iradelerini etken kıldıkları temsili vekalet anlayışına dönüşmüştür (bu hususta ayrıntılı ve önemli değerler için bkz. Arasly, *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekilliği Adaylığı*, op. cit., s. 11-22). Buna göre, halk egemenliği anlayışını yansıtan emredici vekalet yaklaşımında seçilenler kendilerini seçen halkı / bölgeyi temsil eder ve onların istemlerini / dileklerini meclislere götürmekle yükümlüdürler, böylece yetkileri “*bağlı yetki*” anlayışı çerçevesinde algılanır ve seçmenlerce azledilebilirler; ulusal egemenlik görüşünü yansıtan anlayışta ise, seçilenler tüm ulusu temsil ediyor sayılır ve seçmene bağlı olmadan kendi serbest iradelerine göre oylarını kullanırlar (bkz. Aliefendioğlu, Yılmaz; *Temsili Demokrasinin “Seçim” Ayağı*, TBBD, Sy. 60, 2005, s. 85). Siyasal temsilde bilahare varılan nokta ise, çağdaş (ulusal) temsil anlayışı olarak belirlemiştir (İbid., s. 22-31) ve “*yeni temsili vekalet*” anlayışı olarak da tanımlandığı görülmektedir (bkz. Gülsoy, *Milletin Temsili*, op. cit., s. 79).

Öte yandan, öğretilerdeki bir diğer görüşte, millet egemenliğinin çoğunlukçu demokrasi anlayışını, halk egemenliği yaklaşımının ise çoğulcu demokrasiyi işaret ettiği yönünde görüşlerin bulunduğu (bu yönde görüşler içeren bir örnek için bkz. İpek, Aydın; *Ulus Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırması ve Yeni Anayasa İçin Halk Egemenliği Önerisi*, DÜSBD, Sy. 20, 2008, s. 230, 231); oysa, tam aksine, emredici vekaletin yer ettiği halk egemenliğinin çoğunlukçu olmaya daha fazla eğilim taşıdığı, buna karşın millet egemenliği anlayışında emredicilik ögesi bulunmadığından çoğulcu anlayışı gerçekleştirmeye daha uygun olduğu hususları ileri sürülmektedir (bkz. Yavuz, *Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları*, op. cit., s. 291, 292).

hükümler –ve kimi anayasalardaki açık kısıtlamalar- karşısında, emredici vekaletin reddedilmiş bulunduğu ayrıca zikredilmek gerekir.¹⁷⁵

Katılımcı demokrasi, toplumun seçimlerle sınırlandırılmaksızın demokratik işleyişe türlü yollarla katılmasını ve etkide bulunmasını, iradesini etkin biçimde yönetime yansıtmasını öngörür. Dahası, çoğu kez “*radikal demokrasi*” ile özdeşleştirilen katılımcı kuram, alınan bir karardan çıkarları etkilenen herkesin, o kararın alınması sürecine katılabilmesini savunmaktadır.¹⁷⁶ Giderek bir diğer görüşe göre, sadece katılabilme ve dinlenilme değil, kararların ortaya çıkma sürecinde değiştirci yahut oluşturucu katkı sağlayabilmek de gerekli sayılmalıdır.¹⁷⁷ Rousseau’nun tabiriyle, “*ulusun vekilleri, onun temsilcileri değil, olsa olsa memurları olabilirler.*”¹⁷⁸ Bu yaklaşımın, Yavuz Sultan Selim’in Hicaz’ın fethi sonrasında hutbe verilirken itiraz ederek söylediği “*hakim-ül Haremeyn değil, hadim-ül Haremeyn*” anlayışıyla örtüşürken, daha sonraki dönemlerin demokrasi uygulamalarında kimi zaman seçilmişlere arız olduğu görülebilen “*ister asarsın, ister kesersin*” yollu mutlakiyetçi iktidar anlayışından fersah fersah uzak kaldığı dikkat çeker.

Bu anlamda ülkemizin sicilinin ne denli temiz olduğu ise hayli tartışmalı sayılsa yeridir. Sözgelimi, 1950’li yıllarda dönemin başbakanının –Shumpeter’i aratmayan, hatta muhalefet partisine radyo yasağını getirmekle

¹⁷⁵ Bkz. Duguit, Kamu Hukuku Dersleri, op. cit., s. 115.

¹⁷⁶ Bkz. Köker, Levent; Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s. 353, 354; Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 54. Bu bağlamda konu, idarenin karar alma sürecinde saydamlığı ve karardan etkilenenlerin en azından dinlenilmesi sürecini öngören idari usül (yönetmelik yöntemi) yasağının gerekliliğini de gündeme getirmektedir. Hemen değinmek gerekirse, demokrasi anlayışının sadece karar sürecinin bu son noktasının dışına bir türlü geçememesi ve bu taşırılmamış alana özel dikkatin esirgenmesinde isabet görülemez (bkz. Wilson, James Lindley; Consideration, Persuasion and Power: A Theory of Fair Deliberation and Political Equality, Amerikan Siyasal Bilimler Derneği’nin 4 Eylül, 2010 tarihinde düzenlenen Yıllık Toplantısı’nda sunulan bildiri, s. 3, 4).

¹⁷⁷ Bkz. Vera-Zavala, America; Katılımcı Demokrasi – Dünyadaki katılımcı Demokrasi Deneyimleri, (Çev. Naile Aras), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 126, 179. Yazara göre, katılımcı demokrasi herkesin bütün kararlara katılmasından ziyade, isteyen herkesi karar sürecine katma ve kendi kendini yönetme olanağını sağlamadır ki bu ikisi arasındaki nitelik farkı açıktır (bkz. ibid., s. 21).

¹⁷⁸ Bkz. Yararsoy, Dursun; Demokrasi Teorisi (<http://websitem.gazi.edu.tr/dursun.yararsoy/DosyaIndir?DosyaNo=a82fd4d0a12cc6f43ac06813183add1a>).

demokratik elitizmin eşit ve serbest koşullarda yarışmaya dayalı ilkesinin dahi gerisine düşen- ifadesine göre, “(m)illet her meselede karar veremez. Böyle olsaydı, Meclis’e lüzum kalmazdı. Millet dört seneliğine karar verir.”¹⁷⁹

Yine, örneğin, eski dönemlerde bir siyasal partinin programına dayanarak analiz yapan bir akademisyenin tesbitlerine yer verilirse, aşağıdaki hususları ortaya koymak mümkündür: Adalet Partisi’nin 1973 yılı seçim beyannamesi ile parti program ve tüzüğüne bakıldığında, milletin iradesinin mecliste tecelli edeceği ve meclis dışında hiçbir gücün milli iradeyi temsil ve ifade edemeyeceği, mecliste toplanan milli egemenlik hakkında başka hiçbir çevrenin veya gücün ortak olamayacağı vurgulanmaktadır. Böylece ortaya konan görüşte, bir kez seçimler yapıldıktan sonra oluşan meclise karşı herhangi bir siyasal eylem sözkonusu olamaz; gelecek seçime kadar tek söz siyasetçilerindir. “İktidardakiler yönetir, muhalefet eleştirir. Bunun dışında her siyasal görüş veya tavır yahut istem, milli iradeye müdahaledir.”¹⁸⁰

Mumcuoğlu bu noktada haklı olarak bir önemli bulgunun altını çiziyor: Demokratik elitizme benzetilebilecek bu anlayış, anılan partinin anılan programında yer verilen “*siyasi vesayeten kurtulma*” amacıyla çalışmaktadır. Yazara göre, Türk toplumunu siyasal vesayetten kurtarmayı amaçladığını savlayan parti, bizatihi kendisi siyasal elitizm benzeri düşüncesiyle kendi siyasal vesayetini yaratmaktadır.¹⁸¹ Böylece, bir “vasi” giderken, yerine bir diğer “vasi” gelivermektedir; sözgelimi Karpat’a göre, ülkemizde demokrasi lehindeki mücadelenin “... sanki tek amacı “tek parti rejimi” başlığını “çok parti rejimi” ile değiştirmek, baştaki kişileri işgal ettikleri koltuklardan uzaklaştırmak ve geri kalan herşeyi aynı bırakmaktır.”¹⁸² “Mahcur”un durumu ise bu anlamda pek değişmiyor gibidir. Keyfiyeti “*manzum nesir*” yöntemiyle ifadeye gayret edersek:

¹⁷⁹ Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 178.

¹⁸⁰ Bkz. ibid., s. 207-209.

¹⁸¹ Bkz. ibid, s. 208, 209.

¹⁸² Bkz. Kemal Karpat’tan aktaran: Heper; Türkiye’de Devlet Geleneği, op. cit., s. 187. Bu durum, aslında bir karikatürdeki çarpıcı görseli anımsatmaktadır. Karikatür sanatçısı Yiğit Özgür’e ait bu anlatımda, parkta el ele tutuşmuş iki genç aşık park bekişisini görünce ürkerek toparlanırlar, ancak bekiçi tam aksine gençlere daha da “*samimi tavırlar*” sergilemelerini söyler ve gençlerin ürkerek duraksamaları üzerine ısrarla emreder;

“*Ulü-l emre itaatte berdevam, beş yılda bir sandıkta mutlak kıyam!*”¹⁸³

Yahut, “yurttan sesler korosu”ndan yükselen bir çığlık: “*Kıral öldü! Yaşasın yeni kıral!*”

Oysa, “*tarihçilerin kutbu*”¹⁸⁴ İnalçık’a göre;

“*Batı demokrasisi içi boş bir çerçeve, sadece halkın oy çoğunluğunu sağlamaktan ibaret değildir. Batı demokrasisinin, değişmez evrensel prensipleri, bir içeriği, muhtevası vardır. Oysa son zamanlarda bazı yayınlarda, yahut kapalı olarak bazı siyasilerin söylemlerinde iddia*

nihayetinde de delikanlıyı omuzundan tutarak iter ve onun yerine geçerken söylenir: “*Çekil bakayım şöyle kenara, beceremiyorsun!*” Dolayısıyla, burada değindiğimiz keyfiyet, anılan ironinin gerçek yaşamda doğrulanması bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim, siyasi vesayetten kurtulma savındaki bir siyasal parti, bir kez iktidara gelmeye görsün, kendi siyasal vesayetini kurmakta tereddüt etmeyebilmektedir. Bu da, haklı olarak, sözünü ettiğimiz ironinin kahramanı olan bekçinin “*beceremiyorsun, çekil kenara da nasıl yapılacağını göstereyim*” yaklaşımına eğilmeyi, giderek iktidarı ele geçirmeye çalışanların aslında güttükleri gerçek amaçlarının doğrultusu veya içeriği üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir denilebilir.

¹⁸³ Ülkemizdeki siyasal vesayet savlarının saikleri veya kapsamlı bir değerlendirmesi bir başka yazı konusu edilecek önem ve ağırlıktadır. Ancak, burada bir başka ironiye yer vermekten imtina edemeyeceğiz: Durum, bir anlamda, aile içi şiddete maruz kalan, bir yargıcın 1987 yılında önündeki dava çerçevesinde değindiği –ve maaalesef neredeyse olumlayarak ifade ettiği- “*sırtından sopası, karnından sıpası eksik bırakılmayası*” (bkz. Esin’den aktaran: *Sex and Power in Turkey*, ESI Raporu, Berlin-İstanbul, 2 Haziran, 2007, s. 14) bahtsız Anadolu kadınının akıbetine benzetilebilir (ilgi çekici bir husus, bu topraklarda asırlardır yer etmiş “*hocaya ve kocaya koşulsuz itaat*” anlayışının yine aynı topraklardaki farklı inanç ve etnik kimliklerde hemen aynı ağırlık içerisinde görülebilmesidir (bkz. Kankal, Ahmet; *Ermeni Toplumunda ve Aile Hayatında Kadın*, SBArD, Eylül 2004, s. 105-135)). Çağdaşlaşma veya sair odaklı bir siyasal vesayet yerine inanç veya muhafazakarlık odaklı veya kökenli bir başka vesayet geldikte, mahcur sanki – ünlü ressam Abidin Dino’ya yöneltilen soruya atfen- “*mutluluğun resmini çizebilecek*” kıvamdadır ve şikayetçi değildir, ne de olsa artık yeni vasisi “*bizimki*”dir. Metaforumuza uyarlarsak; ‘*hocası*’ yerine ‘*kocas*’ndan dayak yemektedir, ama olsun, yeni “*mürebbiye*”si yabancı değil ki, “*biz*”dendir. Özgürleştirici savlarıyla ortaya çıkanlara karşı yanıtı ise çoktan hazır ve asırlardır kendisine biteviye belletilmiştir: “*Kocamdır; sever de, döver de! Size ne?*”

Bu itibarla, sonuçta “*mahcurun akıbetini*” değiştirecek, onu “*özgür birey*” kılacak bir dizgenin tartışılmıyor olması gerçekten üzüntü yahut hüznün vericidir ve bu topraklardaki başlıca sorun niteliğinde görülebilir. İster etnik, ister inanç odaklı tartışmalar veya sorunlar bağlamında olsun; üzerinde asıl durulması gereken husus, işte tam da budur.

¹⁸⁴ Bkz. Çaykara, Emine; *Tarihçilerin Kutbu ‘Halil İnalçık Kitabı’*, 8. Baskı, TİBKY, İstanbul, 2009.

olunmuştur ki, egemenlik Allah'a aittir. Dolayısıyla, Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek bir zarurettir, deniyor. İşte bugün zaman zaman bir rejim bunalımı doğuran temel ayrılık bu noktada düğümlenmektedir. Demokrasi, bir ideolojinin, belli bir inanç ve değerler sisteminin egemen olma aracı olmadığı gibi, hangi nedenle olursa olsun, vasilik iddiasında olan bir zümrenin, bir kurulun aracı da değildir. Öbür yandan demokrasi, anayasa dışında bir vasilik tanımaz.”¹⁸⁵

Mumcuoğlu, AP ile ilgili değerlendirmesini şöyle sonlandırıyor:

“... AP'nin önerileri, vesayetin bir şeklinden diğer bir şekline geçiş niteliğindedir... Buna “vasi”yi değiştirmek de denebilir... Dört yılda bir iradesini belirttikten sonra, siyasal açıdan gelecek seçime kadar milletin yeniden “mahcur” statüsüne dönmesini istemek, kanımızca AP'nin Milleti vesayetten kurtarma “gaye”si ile açıkça çelişmektedir.”¹⁸⁶

Öte yandan, dikkat çekici bir tesbite göre, Cumhuriyet'i kuran kadronun oluşturduğu otoriter sayılabilecek ideoloji¹⁸⁷, toplumun geleceği bakımından önceliği sanayileşme ve toplumun kültür alanında modernleşmesine verirken, ikinci önceliği de –toplumun hazırlık düzeyine bağlı olarak- halkın siyasal katılımına vermekteydi¹⁸⁸.

Sonuç itibarıyla, özetlersek, yakın siyasal geçmişimizin etkin aktörlerinden bir siyasal partinin zihinsel yapısındaki –köklü bir yer işgal etmiş bulunduğu görülen- demokratik elitist benzeri anlayışın yeterli bir demokratik düzeyi temsil ettiğini savlamak güç görünmektedir. Öte yandan, siyasal vesayet bağlamında anılan yaklaşımın izlerini bugün de sürdürdüğünü savunmak ise, aksine pek de güç olmayacak gibidir. Bu noktada dikkat çeken bir husus ise, şudur: Ülkemizde demokrasiye geçildiğini savladığımız çok partili dönemlerin siyasal anlayışındaki “*demokratik elitist*” anlayışın halkın demokrasiye katılımına uygun bir ortam ve olgunluktan görece söz edilebilecek bir zaman diliminde elitist ve halk iradesini uzakta tutan bir felsefenin esiri olması nedense genel olarak eleştiriye maruz

¹⁸⁵ İnalçık, Halil; Atatürk ve Demokratik Türkiye, 3. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 235.

¹⁸⁶ Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 209.

¹⁸⁷ Doğan, İlyas; Türkiye’de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum, SBArD, Sy. 9, Mart 2007, s. 2.

¹⁸⁸ Baydur’dan aktaran: İbid.

bırakılmamaktadır. Buna karşın, Cumhuriyet'in kuruluşunda halkın cumhuriyet ve demokrasi yönünde bir isteminden söz edilmesi bir yana “*ütopya*” olarak hayallerde dahi zorlukla yer alabildiği anlarda¹⁸⁹ Cumhuriyet kurucularının halkı bilinçlendirerek siyasal ortama entegre etmeye yönelik iradelerine “*elitist*” damgası kolayca vurulabilmektedir. Oysa, anılan yıllar, öğretilen bir görüşe göre, “(a)slında otoriterliğin bir anlamda pekala toplumları özgürleştirmek için de kullanılabileceğini gösteren, dolayısıyla üzerinde bayağı durulması gereken yıllardır.”¹⁹⁰

Özetlersek, demokrasi kavramı söz konusu oldukça, tüm bu yukarıdaki kavramsal irdelemelere ve gelişim sürecine ayrıntılı biçimde göz atmak zorunluluğunun doğacağı açıktır. Ne var ki, herhangi bir siyasal iktidarın yasama veya yürütme işlevleri üzerinden ortaya koyduğu eylem veya işlemler, anayasa veya idare hukuku kuramcıları tarafından demokrasi kavramı –bu kavramın içeriği ve ülkemizde uygulamasındaki çarpıklıklar sanki hiç sorgulanmaksızın- bir kaldıraç gibi kullanılmak suretiyle, hukuk (yargı) denetiminden aşırılamaya cevaz verilebilmektedir.¹⁹¹ Sözgelimi, Anayasa Mahkemesi'ne Meclis tarafından üye seçimi tartışılırken “*ulusal iradeye yönelik iflah olmaz güvensizlik*”ten bahseden ve giderek “(ü)lkenin hiçbir gerçeği, parlamentonun anayasa mahkemesi üyelerinin çoğunluğunu seçmesine mani değildir” savını vurgulayan görüşlerde, ulusal iradenin oluşumuna dair irdelemelere gitme gereksinimi duyulmayabilmektedir.¹⁹²

Yine, “*bürokratik kuşatmaya maruz kalmış olan demokratik siyasetin de önünün açılmasına katkıda bulunacağı*” söylenen “*Anayasa*

¹⁸⁹ Bkz. Arı, Kemal; *Atatürk'ün Düşünce Dünyasında Halk ve Demokrasi*, TBB tarafından 10 Kasım, 2010 tarihinde düzenlenen konferans, (TBB'd ekidir), s. 11, 12. “*Kullardan oluşan bir cemaat ve tebaa yapılanması; şeriat hukukuna dayanan bir hukuk anlayışı ve katı monarşik bir yönetim biçiminde, bir demokrasi kültürü oluşması elbette beklenemezdi. Ne demokrasi kültürü ne de bu kültürü oluşturacak olan yönelişler ve ilkeler...*” (İbid, s. 12).

¹⁹⁰ Soysal, Mümtaz; *1982 Anayasası'nın Türkiye'nin Anayasalaşma Süreci İçindeki Yeri*, Ali Ülkü Azrak'a 75. Yaş Armağanı, Yayına Hazırlayan: N. Şebnem Sayhan / Yücel Karlıklı, Yayınlayan: Nazife Şebnem Sayhan, İstanbul, 2008, s. 360.

¹⁹¹ Örneğin bkz. Hakyemez, *Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı*, op. cit., s. 150-161, 348-370; Aslan, *Anayasa Teorisi*, op. cit., s. 184, 185, 257-264; Ulusoy, Ali, *Kamu Hizmeti İncelemeleri*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004, s. 57; Gözler, Kemal; *Anayasa Yargısının Mesruiyeti Sorunu*, AÜSBFD, C. 61, Sy. 3, 2006, s. 131-166); Gözler, Kemal; *İdare Hukuku*, C. II, Ekin Kitabevi, Bursa, 2003, s. 91.

¹⁹² Bkz. Aslan, *Anayasa Teorisi*, op. cit., s. 261, 263, 264.

Mahkemesi'ne Meclis tarafından üye seçilmesi” keyfiyetine değinilirken¹⁹³, hangi meclis yapısının yahut hangi seçim kurgusunun demokratik iradenin cisimleştiği altyapıyı belirlediği de gözden ırak tutulabilmektedir. Benzer bir değiniye göre de, demokrasiyi sadece klasik anlamında algılayarak, seçimlerle gelen temsilcilerin koyduğu kurallar üzerinden erk uygulaması şeklinde ele almak söz konusu olacaksa, bu durumda, seçilmemiş yargıçların hükümler verdiği günümüz hükümetlerinin yapısı demokratik sayılmayacak demektir.¹⁹⁴ Oysa, Kanada uygulamasında görüldüğü üzere, sözgelimi rızaya dayalı kimi etkinliklerin suç sayılarak ceza yaptırımına bağlanmaları gibi örneklerde gözlenen ‘*yargısal denetimin temel haklar bağlamındaki denetimi*’, yargı ile siyasal erk arasındaki çelişmelere ilişkin olarak düşünceleri davet edecek nitelikte görünmektedir.¹⁹⁵ Keza, yine bu bağlamdaki “*politik anayasa*” ile “*içtihadî anayasa*” ayırımını da dikkate almakta yarar bulunacaktır.¹⁹⁶

Şu halde, özetlersek, açıktır ki demokrasi kavramının çağcıl algılamasının ne olduğuna ve buna karşın özellikle ülkemizde nasıl uygulandığına bakmaksızın, sadece beş yılda bir sandığa gitme keyfiyetine dayanılarak parlamento iradesine koşulsuz itaat öngören –ve böylece demokrasi sürecini sandık fetişizmine ‘*ustalıkla damıtan*’¹⁹⁷ bir anlayış içerisinde beliren¹⁹⁸ – “*Schumpeterci*”¹⁹⁹ bir düzen, anayasal çoğunlukçu

¹⁹³ İbid., s. 263.

¹⁹⁴ Bkz. Troper, Michel; The Judicial Power and Democracy, EJLS, Vol. 1, Sy. 2, 2007, s. 15.

¹⁹⁵ Bkz. Young, Alan; Fundamental Justice and Political Power: A Personal Reflection on Twenty Years in the Trenches, SCLR, Vol. 16, Sy. 2, 2002, s. 122, 123.

¹⁹⁶ Buna göre, “**kurucu yazım**”la gerçekleştirilen ve kamu iktidarlarını düzenleyen politik anayasaya karşın, sivil toplumu ve onun hak ve özgürlüklerini koruyan, sivil toplumdan anayasaya bakmayı gerektiren, yargısal temelli bir de “**içtihadî anayasa**” bulunur; hak ve özgürlükler işte bu “**içtihadî yazım**”la gerçekleşir (bkz. Çağlar, Anayasa'nın Hukuku ve Anayasa'nın Yargıcı Yenilenen Anayasa Kavramı Üzerine Düşünceler, op. cit., s. 28, 29) (“**vurgu**”, yazarına aittir).

¹⁹⁷ İfade, Attila İlhan'ın “Karantinalı Despina” adlı şiirinden ödünç alınmıştır.

¹⁹⁸ Bkz. Jacobson / McCormick; The Business of Democracy is Democracy, op. cit., s. 2.

¹⁹⁹ Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 49. Keza, Schumpeter’in katılımcı demokrasiyi benimsememesinin ardında “halka güvenilemeyeceği” yolunda seçkin bir yaklaşımın bulunması konuyu daha da ilginç bir duruma getirmektedir (bkz. Mackie, Gerry; Schumpeter’s Leadership Democracy, s. 2-9 (Political Theory Dergisi, Sy. 37, 2009 sayısında yayımlanmıştır) (<http://www.polisci.ucsd.edu/~gmackie/documents/SchumpetersLeadershipDemocrac.pdf>).

düzen değildir.²⁰⁰ Keza, iyi bilinir ki “(d)emokrasi, dünyanın hiçbir yerinde, dört ya da beş yılda bir gidilebilen sandıklarla istenilen düzeyde gerçekleşmez.”²⁰¹ Yargı uygulamasından gelen bir görüşe göre de, “(a)nayasal bir yönetim, demokrasilerde sadece bir yönetme ve karar alma tekniği olarak yer bulan sayısal çoğunluğa dayanarak kendi hukukunu üreten ve meşruiyetini bu hukuktan yer alan bir yönetim değildir.”²⁰² Ayrıca, Kuçuradi’nin isabetle değindiği üzere;

“(ç)okpartili seçimlere indirgenen “demokrasi” sivil toplumun yönetim biçimi –yani bir ülkede kamunun, bütün yurttaşların insan hakları korunacak biçimde yönetimi- olmasa gerek. Olsa olsa, siyasal partiler olarak organize olan bazı grupların iktidara gelmek için ve bu iktidarı, taraftarlarını memnun eden ama insan haklarını korumayan bazı uygulamaları “meşru” bir şekilde serbestçe gerçekleştirmek için izledikleri bir yol oluyor.”

Dolayısıyla, yeterinden fazla açıktır ki, Schumpeter’in anlayışıyla hareket ederek demokrasiye sadece liderlik yarışı yahut tek işlevi liderlerin seçimine ilişkin –kendi içinde içkin değer taşımayan yahut anlam içermeyen- bir yöntem olarak bakılması²⁰³, kuşkusuz kabul göremez. Bu bağlamda kullanılan çarpıcı bir metaforla değinilen, “demokrasi düzeninin, halkın oluşturduğu atların çektiği arabada seçimden seçime arabacının değişmesi

f). Zira, ülkemizde katılımcı demokrasiyi isteyenler genellikle “vesayetçi” olarak itham edilen kesimler iken, “vesayet”ten kurtulup “ileri demokrasi”ye geçiş savlarını dile getiren kesimlerin tam bir çelişki yahut tezat içerisinde “Schumpeterci” bir “lider seçimi” anlayışına saplandıkları gözlemlenebilir. Öte yandan, Mackie’nin çok daha çarpıcı bir benzetmeyle, demokratik kurgunun sadece seçimlerin varlığına dayandırılmayacağı hususunu vurguladığı görülüyor. Buna göre, ABD’deki ceza davalarında uygulama alanı bulan jüri sisteminin, sanıkların suçlu olup olmadıklarına ilişkin kararların doğruluğunu ortaya koymayacağı açıktır; tıpkı, demokrasilerde seçimlerin sadece varlığından dolayı böylesi bir yaklaşıma gidilemeyeceği gibi (bkz. ibid., s. 28) (aynı yönde, ceza davalarındaki jüri yönteminin adil yargılama anlamına gelebilse dahi her zaman doğru hükmü ortaya koyamayacağı görüşüne bir diğer örnek için keza bkz. Dahl, Demokrasi ve Eleştirileri, op. cit., s. 206).

²⁰⁰ Bu hususta görece ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Çal, Kamu Hizmeti Kavramı Üzerine Kimi Düşünceler, op. cit., s. 1881-1888.

²⁰¹ Özay, İl Han; Günüşğında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul, Ekim 2004, s. 9; Duran, Lütfi; İdare Hukuku Ders Notları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, s. 308.

²⁰² Özkan, Gürsel; Anayasa Mahkemesine Göre Hukuk Devletinin Anlamı ve Yargının Konumu, TAAD, Sy. 1, Nisan 2010, 113.

²⁰³ Bkz. Mackie, Schumpeter’s Leadership Democracy, op. cit., s. 1, 2, 14 vd..

ve toplumsal mutluluğun ancak atlara yönelen kırbacın marifetiyle sağlanacağı”²⁰⁴ yolundaki anlayış, son zamanların vesayet karşıtı ve fakat her nasılsa katılımcı demokrasiye aykırı görüşleri benimseyebilen yaklaşımların abesliğini ortaya koyma hususunda yardımcı olabilir.²⁰⁵

Bu noktada yine bilge Onar’a başvuralım:

“Klâsik ve hakikî demokrasi, bazılarının zannettiği gibi seçimde ekseriyeti kazanan partinin dilediğini yapması, yani bir ekseriyet tahakkümü değildir. Hattâ memlekette referandum usulü câri olsa ve kararlar sadece Meclisin değil halkın ekseriyetinin tasvibine iktiran etse gene klâsik mânâda bir demokrasi yoktur.”²⁰⁶

İlaveten, bu kez de Kant’a kulak verelim:

“Kelimenin tam anlamıyla demokrasi bir tür despotizmdir, çünkü demokraside bütün yurttaşlar tek yurttaş hakkında, onun katılımı olmadan ve gerektiğinde tek yuttaşa karşı kararlar alabilen bir yürütme kuvveti oluşturuyor; öyle ki kararlar bütün halk tarafından alınıyor, ama yine de bütün halk tarafından alınmış olmuyor. Bu da, genel istemenin kendisiyle, aynı zamanda özgürlükle de çeliştiği anlamına geliyor.”²⁰⁷

²⁰⁴ Bkz. ibid., s. 24.

²⁰⁵ “Yüzyılın döneminde, insan haklarının korunması için “birşeyler” yapmak isteyenlerin sayısında önemli bir artış; ama aynı zamanda değer, değerler ve insan hakları konusunda çok çarpıcı, şaşırtıcı bir bilgisizlik de görüyoruz. Oysa bu bilgiler sayesinde, insan hakları sözcüğünü kullanarak insan haklarına zarar verme önlenabilir; çokpartili seçimlere indirgenmiş demokrasinin, devletin oluşturucu biçimini değiştirmek için, yani yurttaşın yerine cemaati –bu ister etnik, ister kültürel veya dinsel cemaat olsun- koymayı hedefleyen cemaatçiliği teşvik etmek için araç olarak kullanılmasının da önüne geçilebilir...Bir devlette bütün yurttaşların değil, bütün kültürel, dinsel ve diğer cemaatlerin eşit haklara sahip olduğunu öne süren ve demokrasiyle ilgisi olmayan cemaatçilik eğiliminde görülen artış karşısında, Aristoteles’in yurttaş kavramı (:sivil toplumda kamunun yönetimine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılma gücüne sahip, devletini de bir **res publica** olarak düşünen kişi olarak yurttaş kavramı) yalnızca demokrasi kavramını değil, aynı zamanda eğitimdeki öncelikleri yeniden belirlemede yol gösterici bir kavram olabilir” (Kuçuradi, Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları, op. cit., s. 26, 27).

²⁰⁶ Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları, op. cit., s. 1447.

²⁰⁷ Bkz. Kuçuradi, Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları, op. cit., s. 22. ‘Kant, bugünün “demokrasileri”nde sadece seçime katılanların sözgelimi yalnızca yüzde otuzunun oyunu alarak tüm yurttaşlar üzerinde “milli irade” safsatısıyla erkini pervasızca ve gösterişle uygulayanların ortaya çıkabildiğini görseydi nasıl bir irdelemeye

Tüm bu yukarıda yer verilen açıklamalardan hareketle söylenebilir ki, sağlıksız bir zemin üzerinde sağlıklı bina inşa edilmesi de olanaksızdır. Nitekim, öğretilen bir ifade buradaki yargıyı destekleyici nitelikte görünüyor:

*“Türkiye’de politika yapmak ile bina yapmak arasında tuhaf bir bağlantı var. Bu ülke en küçük depremde yıkılıveren dayanaksız binalar ve en küçük krizde dağılan kurumların ülkesi.”*²⁰⁸

Bu meyanda bir sava yer verebiliriz: Ülkemiz uygulaması bakımından “yığınakta” bir temel hata vardır. Hukuk kuramcılarımızın temeldeki (yığınaktaki) bu fahiş yanlışlığı gözardı etmeleri, üste çıkılan binanın yıkılmasıyla toplumun bunun altında kalabileceği gibi bir felaketi de gözden kaçırmaya neden olmaktadır. Deprem kuşağındaki ülkemizin durumu bakımından ilham alınabilecek bir benzetmeyle devam edersek, “*fay hattı üzerindeki yapılaşma, trajik nitelikte faciaları tetikler veya davet eder*”.

Dolayısıyla, “*bir depremde yıkılverecek denli sağlıksız bir yapılaşmaya*” karşı hukuk kuramcılarımızın daha özenli biçimde iştigal alanlarının ve bilimsel ünvanlarının gereğini yerine getirerek, demokrasi bağlamındaki bu “*gecekondu*sal” sağlıksız yapı üzerinde gerekli uyarıcı işlevlerini –olması gerektiği gibi- ortaya koymaları, özellikle seçim sistemlerinin²⁰⁹ sağlıklı ve demokratik düzenin gerektirdiği kurguya ulaşmasına yardımcı olacak analizlere ağırlık vermeleri umulur. Giderek sadece demokrasinin asgari kurumlarının zevahirdeki varlığına dayanarak otoriteryen yaklaşımların sandık perdesi üzerinden meşruiyet korumasına

giderdi’ yollu olası bir sorgulamaya gidilmesi, herhalde zihin açıcı bir egzersiz olarak addolunabilecektir. Kuçuradi devamla şöyle diyor:

“Ne var ki, şu anda, demokratikleşmenin çokpartili seçimlerle eşleştirildiği, bunun sonucunda da, gelişmekte olan birçok ülkede “herşey yapılabilir” ilkesiyle hareket eden siyasal partilerin, olabildiğince fazla oy almak ce iktidara sözümona “demokratik” yoldan gelebilmek için, çoğu zaman, onlara oy verenlerin “hoşuna giden” ama insan haklarına –bu arada da onlara oy verenlerin de insan haklarına- zarar veren şeyler vaad etmeye ve yapmaya çekinmedikleri gözden kaçıyor” (bkz. ibid.).

²⁰⁸ Ögün, Politika ve Kültür, op. cit., s. 197.

²⁰⁹ Seçim sistemleri ile seçimde temsili adalet ile istikrar ilkeleri arasında –Anayasa m. 67 gereği öngörülmüş bulunan- uzlaşma gereksinimi bağlamında bir çalışma için bkz. Türk, Hikmet Sami; Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih, AYD, Sy. 23, 2006, s. 76-102; keza, seçim sistemleri bakımından orantılı temsil ile çoğunluk yaratmaya yönelik kurguya yönelik sistemlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Skach, Cindy; Constitutional Origins of Dictatorship and Democracy, Constitutional Political Economy, Vol. 16, 2005, s. 352-355.

(yahut, maskesine) kavuşturulması gibi bir kavrayışın abesliği ve yanlışlığı üzerinde durulmaması düşünülemez.²¹⁰ Tıpkı, “mahkemelerin varlığı, adalet için sadece bir şans yaratır” deyişinin öngördüğü gibi, yahut, piyango bileti almanın ödüle kavuşmaya sadece bir olasılık tanıdığı üzere.

Nihayet değinmek gerekirse, temsili demokrasinin “*ehven-i şer*” olduğu söylenerek, öğretiden bir tesbite yer vermek yararlı olabilir; Duguit’ye göre “(b)u probleme evrensel bir çare bulunamaz. Çare, muhtelif memleketlerin zihniyetlerine, ekonomik ve sosyal durumlarına göre değişir.”²¹¹

Bu alt başlıkta katılımcı demokrasi bağlamında kimi özelliklere değinmiş olduk. Konuya aykırı bir açıdan bakan bir görüşe daha yer vererek irdelememizi tamamlamak istiyoruz. Buna göre, toplumsal yapılanmalarda eşitliğe öncelik vererek işleri yürütmeye çalışmak, pek de uygun sonuç doğurmamakta ve işlerlik yahut etkinlik sorunuyla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla da, ister istemez, belirli bir “zorlayıcı elit zümre”nin işleri çekip çevirmesi işlevine gereksinim doğmaktadır; zira, aksi halde ortaya bir kaotik yahut çözümsüz durum çıkabilmektedir.²¹²

Bu aykırı anlayış da kuşkusuz kendi içerisinde bir değer içeriyor. Ancak, dar alanlı toplumsal yapılanmaların işlevsel etkinliği bağlamında uygulamadan da aldığı destekle belki geçerli sayılabilecek bu görüşün, ülkedeki demokratik yapılanmada veya ülke yönetiminde katılımın olumsuzlanmasına yol açmayacağını savlamak da, herhalde olanaklı sayılmak gerektir.

V. Demokrasiye İktisat Kavramlarıyla Yaklaşım

Giderek demokrasi kavramına iktisat bilimi kavramları tahtında hareket eden bir bakışla yaklaşmayı denemek suretiyle farklı bir analize gidebilmek de olasıdır kanısındayız.²¹³ Bu hususta öncelikle iktisadi bakış

²¹⁰ Bkz. Diamond, Larry; *Thinking about Hybrid Regimes*, Journal of Democracy, Sy. 13, 2002, s. 24.

²¹¹ Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, op. cit., s. 118.

²¹² Bkz. Rothbard, Murray N.; *Egalitarianism and the Elites*, The Review of Austrian Economics, Vol. 8, Sy. 2, 1995, s. 46-48.

²¹³ Nitekim, elitist demokrasi kuramına öncülük eden Schumpeter, Avusturyalı bir iktisatçıdır ve 1942 yılında yayınlanan –ve çok ses getiren- “*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*” adlı yapıtında kuramını ortaya koyarken, siyasal alandaki olgular ile iktisat alanındaki olgular arasında bir benzerlik kurmaktadır. Buna göre, “tüketiciler nasıl kendilerine

bağlamında kapitalizm ile demokrasi arasında bir “belirleyicilik” ilişkisinin varlığını sorgulayalım. Kapitalizmin yükselişiyle burjuvazinin belirmesi ve bunun da “sivil toplum” alanını geliştirerek demokrasiye geçişte önem taşıdığı savına bu meyanda değinelim.²¹⁴

Ancak, kanımızca burada burjuvazinin sivil toplum özelliğinin tartışılabilirliği yahut en azından hangi koşullarda ne şekilde hangi işlevsellik sınırları içerisinde yer aldığı hususlarının ayrıca değerlendirilmesi gerekeceği, keza kapitalizm ile demokrasi bağdaşıklığı veya hangi kapitalizm anlayışına dayanılacağı soruları belirecektir. Dahası, bu ilişkinin karşılıklı nedensellik içerip içermeyeceği ayrıca tartışma konusu edilebilecektir. Keza, tarihsel gelişimin bu yönde gözlenmiş olması mutlak bir kaçınılmazlığı da göstermese gerektir. O dönemde mutlak monraşi uygulamalarına karşı toplumsal paylaşım odaklı bir ekonomik dağıtım öngören hareketle bu yönde bir “sivil toplum” isteri tecelli etseydi,

yarışma halinde bulunan girişimcilerce sunulan ürünler arasında bir seçim yapıyorlarsa, seçmenler de birbirleriyle yarış halinde bulunan siyasal liderler tarafından sunulan politikalar arasında bir seçim yapmaktadırlar, ilkinde ödül kâr, ikincisinde iktidardır” (bkz. Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 46, 47). Ünlü siyaset bilimci Sartori de benzer yaklaşımdan hareket ederek şöyle demektedir: “(B)ir piyasa sistemi, ekonomi için ne ise demokrasi için de siyaset odur. Oyunun kuralı yarışmadır... (Ancak,) siyasal partiler arasındaki yarışma siyasal tüketicinin (seçmenin) denetiminden kolayca kaçabilir (çünkü) siyasal mallar elle tutulmaz ve kolayca değerlendirilemez” (Sartori’dan aktaran: İbid, s. 55). Giderek, Posner’in de aynı minimalist demokrasi anlayışından hareket etmek suretiyle seçimleri bir tür ‘piyasa’ benzetmesi algısı yahut yaklaşımı içerisinde değerlendirdiğine ilişkin olarak bkz. Jacobson / McCormick; The Business of Democracy is Democracy, op. cit., s. 15. Keza, Downs da benzeri bir yaklaşım içerisinde ve demokrasi bağlamında ekonomideki piyasa mekanizması ile partilerin oy toplamak için birbirleriyle yarıştıkları siyaset alanı açısından benzer özelliklerin gözlemlendiği düşüncesini savlamaktadır; buna göre, demokrasi, yarışma halindeki partilerin oluşturduğu sistemin farklı hükümet politikaların üzerinden toplumun üyelerinin isteklerini birleştirmesinin pratik bir yolu olarak görülebilir (bkz. Köker, İki Farklı Siyaset, op. cit., s. 58). Nihayet, öğretilerdeki bir görüşte değinildiği üzere, iktisat bilimindeki kamu tercihi kuramı bağlamında siyasal karar alma mekanizmasının esasen siyasal süreçte rol alan kimseler arasındaki bir “politik mübadele” olduğu görüşünün benimsendiği; buna göre de, politikada bireylerin kolektif gereksinimlerini tatmine yarayacak mal ve hizmetler ile bunların maliyetlerine yapacakları katkı payları arasında bir mübadelede (değişimde) buldukları ileri sürülmektedir (bkz. Sakal, Mustafa / Şahin, Elif Ayşe; Anayasal İktisat, DEÜSBED, C. 11, Sy. 1, 2009, s. 80).

²¹⁴ Bkz. Bulut, Nihat; Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme), AÜEHFD, C. VII, Sy. 1-2, 2003, s. 70, 82, 83.

demokrasinin doğuşu için kapitalizm yahut burjuvazi yerine “sosyalizmin demokrasiye yol verdiğini” mi savunmak gerekecekti?

Görüleceği üzere, tarihsel olayların gelişimini mutlak dayanak tutmak, her zaman sağlıklı yorumlamaya gitmek için yeterli olmayabilir. Özetle, “*demokrasi(yi) bir ekonomik sistemin yedeği olarak gör(mek yanlış olacaktır).*”²¹⁵ Nitekim, kapitalizmin geliştiği dönemlerde sözgelimi İngiltere’deki “Yoksul Yasaları” marifetiyle yoksul halk üzerindeki zulümlerin devam etmesi, yahut yine sözgelimi bireysel özgürlüklerin sağlam esaslara bağlandığı 18. yüzyıl başlarında İngiltere’nin (Liverpool) köle ticaretinde merkez oluşturması²¹⁶ hayli dikkat çekicidir.²¹⁷

Nitekim, kapitalizm ile demokrasi arasındaki yukarıda değinilen tarihsel bağı yadsımamakla beraber, mantıki bağ kurmanın mümkün olmayacağını vurgulayanlar bulunmaktadır ve giderek demokrasinin kapitalizme aykırı olduğu yahut en azından onu ılımlılaştırıcı (terbiye edici) işlev gördüğü de savlanmıştır.²¹⁸

Öte yandan, bilindiği üzere, iktisat biliminde tüketicilerin piyasada yetkin kararlar verebilmeleri ve serbest piyasanın kâmil biçimde işlerlik kazanabilmesi için, kararlarını verecek tüketici kesimlerin öncelikle tüm bilgilere erişim sağlayabilmesi, kararlarını yetkinlikle alacak koşullar içerisinde bulunması (yoksunluk içerisinde ‘mahkum’ durumda bulunmamak, seçebilme iradesini gösterecek derecede görece ‘rahat’ bir konum sergilemek, tekel veya oligopol gibi sınırlı tedarikçiye mahkum edilmemiş olmak, vbg.) gereklidir. Piyasanın görünmez eli, ancak bu

²¹⁵ bid., s. 88.

²¹⁶ Bu noktada değinelim ki, 1000’li yılların birinci feodal çağ Avrupası’nda, Doğu’dan gelen yükte hafif pahada ağır mallarına karşı satılabilecek üretim malı bulunmadığı için, “karşılık” olarak ancak köle verebildiği hususu gözlenmektedir (bkz. Bloch, Marc; Feodal Toplum, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 4. Baskı, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2005, s. 109, 110).

²¹⁷ Bkz. Özcan, Mehmet Tevfik; Modern Toplum ve Hukuk Devleti – Hukuk Devletinin Toplumsal Koşulları Üzerine Bir Deneme, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 85, 86.

²¹⁸ Bkz. Bulut, Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme), op. cit., s. 70, 71. Nitekim, bu meyanda “*ekonomik alan*” ile “*siyasal alan*” ayrımlaşmasına gidilmesi düşüncesinin ortaya atıldığı, böylece “*kapital*”e fakir halk yığınları (“*demos*”) tarafından el atılması ve paylaşmaya gidilmesine yönelik önerilerin belirmesine ket vurulması babında kimi tasavvurların doğduğu dikkat çekiyor (bkz. ibid., s. 80).

koşulda etkinlik kazanabilecektir. Bir görüşteki ifadeyle, “(f)ırsat eşitliği, demokrasinin en temel ilkelerinden biridir. Bu ilkenin hayata geçirilememesi halinde, bundan hem ekonomik hayatın hem de demokrasinin zarar görmesi kaçınılmazdır.”²¹⁹

Oysa, tam rekabet ortamının bir ideal olduğu ve piyasada tam rekabete hemen hiç bir zaman tam anlamıyla ulaşabilmenin olanaksız olduğu hususu, ekonomi biliminin genel kabulleri arasında sayılır. Bu nedenle, piyasa aksaklıklarının düzeltilmesi amacıyla ekonominin işleyişine kamusal müdahalelerin yapılması gerekliliğinin bulunduğu yaklaşımı²²⁰ –genelbenimsenir. Demokrasilerdeki seçmen de –aynı analogiden hareketle- bir tür tüketici gibidir; kararlarını sağlıklı biçimde verebilmesi için tüm bilgilere erişmesi ve sağlıklı karar verebilecek koşullarla teçhiz edilmiş durumda bulunması (keza, tedarikçi kanadında piyasaya girişte engellerin bulunmaması) gerekir ve burada da anılan öğelerin tam olarak varlığı ancak bir ideal olarak belirir. Dolayısıyla, nasıl ki tam rekabet piyasası ideali gerçek yaşamda olanaksızdır ve müdahaleye gereksinim duyulur; demokrasi bakımından da –anılan ideal yakalanamayacağından ötürü- bir tür müdahale gereğinden bahsedilebilir ki, bunu yargısal denetim yahut sair demokratik baskı gruplarının müdahalesi (başka deyişle, siyasal katılım) bağlamında algılamak gerektiği düşünülebilir.

Yine, rekabetin korunması ilkesi gereği, nasıl ki yeterinden fazla bir ekonomik güce (büyüklüğe) erişen ticari girişimlerin kamusal müdahaleyle parçalara ayrılarak rekabetin ortaya çıkarılması yahut korunması kamusal düzenin bir gereği ve serbest piyasa anlayışının zorunlu bir ögesi olarak benimsenmektedir –hatta giderek ABD gibi en liberal ekonomi siyasetine sahip bir ülkede dahi keskin biçimde uygulanmaktadır-; benzer yaklaşımla, siyasal alanda erk rekabetinin sağlanması da aynı anlayış uyarınca geçerli sayılabilecek bir argüman tahtında değerlendirilebilir.

²¹⁹ Türkkan, Erdal; Ekonomi ve Demokrasi; Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s. 167.

²²⁰ Anılan türden kamusal müdahalelerin daha pek yakın zamanda –ve üstelik de en liberal piyasa mekanizması işlerliğindeki gelişmiş ülkelerde- görüldüğü anımsanacaktır. Giderek bu bağlamda yürütme erkinin eyleme geçmesi ve meclis iradesiyle cevaz verme keyfiyetinin onu ancak arkadan izlemesi gibi bir tür ‘*istim arkadan gelsin*’ anlayışının egemen olması, anayasal erkler ayrılığı anlayışı bağlamında tartışmalara yol açabilmektedir (bkz. Black, Julia; Managing the Financial Crisis – The Constitutional Dimension, LSE Working Paper No. 12/2010, s. 3, 4, 37, 38).

Hemen yukarıdaki paragraflarda yer verdiğimiz irdelemeler, dolayısıyla, bu anlamda bir açmazı veya çelişkiyi de ortaya koymaktadır: Liberal anlayışla ekonomi bilimini yorumlayanların dahi müdahaleden bağımsız piyasa anlayışında sabit kalamadıkları gerçeği dikkate alındığında, özellikle ülkemiz bakımından serbest ekonomi piyasası yaklaşımını benimseyenlerin anılan müdahaleyi kategorik redlerinin sözkonusu bulunmadığı anımsanırsa, aynı anlayışın demokrasi yahut iktidar erki itibariyle değişik odaklardan müdahalelerin, yahut daha doğru bir deyişle iktidar erkine “*şirk koşan*” türden katılmaların demokrasinin bir parçası olduğu anlayışını benimsemeleri gerekmeyecek midir? Aksi durumda, bir yanda ekonomide piyasaya müdahaleyi kabul etmek zorunda kalan serbest piyasa anlayışının, demokrasi ve iktidar bağlamında elitist demokrasiyi yüceltmek suretiyle katılımcı demokrasi yaklaşımından uzak durması, açık bir çelişki oluşturmayacak mıdır?²²¹

²²¹ Bu konuyu biraz daha açmakta yarar vardır kanısındayız. Öncelikle, siyasal özgürlükler ile ekonomik özgürlükleri birbirine eşitleyen ve biri olmadan diğerrinin de olmayacağı görüşünü savlayan liberal anlayışlara değinelim (örneğin bkz. Yayla’dan aktaran: Nişancı, Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerginliğin Ekonomik Nedenleri, op. cit., s. 591). Buna ek olarak, “*liberal demokrasi karşıtı*” olarak belirtilen “*popülist demokrasi*” yahut diğer deyişle “*sosyal devlet anlayışı*”na atf yapalım (bkz. ibid.). Bu iki görüşten liberal demokrasi anlayışı, sosyal devletçi anlayışın piyasayı bozduğu görüşünden hareketle popülist demokrasiye karşı çıkmaktadır (bkz. ibid., s. 592). Böylece, özgürlükler alanında “*liberal demokrasi*” anlayışıyla beliren çerçevede bir yandan ekonomik özgürlükleri siyasal özgürlüklere eşitlemesi sözkonusu iken, diğer yandan demokrasi üzerinden geniş halk kitlelerinin sosyal adaletçi ve ulusal ekonomik gelirden adil paylaşımcı istemlerine karşı çıkılması gibi bir çelişkinin doğabileceği söylenebilir. Aynı çelişkinin popülist demokrasi yahut sosyal devlet anlayışındaki çerçevede de belirdiğini savlayabiliriz: Burada da, bir yandan ulusal ekonomik gelir bakımından paylaşırıcı ve devlet müdahalesini savunan bir anlayışla ekonomik özgürlüklerin karşıtı bir keyfiyet benimseniyorken, diğer yandan siyasal özgürlükler bağlamında ise özgürlükçü bir anlayışın savunulduğu söylenebilir. Böylece, her iki yaklaşım bakımından da ekonomik özgürlükler ile siyasal özgürlükler bağlamında sonuç olarak farklı ve çelişkili tavırlara yer verildiği ileri sürülebilir.

Burada değindiğimiz işbu keyfiyet, aslında ülkemizde “*sol*” ve “*sağ*” olarak ortaya konulan siyasal söylemlerin tam açıklayıcı olmadıkları bir kavramlaştırma içerisinde yer aldıklarını ifşa etmektedir denilebilir. Sözgelimi, ne hikmetse, ekonomide özgürlükçü ve serbest piyasacı yaklaşımları savunan “*sağ*” kesimlerde katılımcı demokrasiye ilişkin yaklaşımlardan eser görülmez ve siyasal özgürlüklerden anlaşılana ya inanç yahut etnisite odaklı kitlesel özgürlüklerin ortaya konulabilmesiyle sınırlı bir kısıt içerisinde belirir. Bu noktada ilginç olan husus ise, sosyal adaletçi bir inanç sisteminin, her nasılsa, emek sömürsüne varabilen ve “*kul hakkı*”nı öncellemeyen bir adaletsiz uygulamalar dizisine alet edilen saptırmacaya veya dönüşüme uğratılabilmesinde beliriyor gibidir. Daha ilginç,

Giderek, demokrasi ile ekonomi arasındaki ilişkiye değinen bir çalışmada, Duverger'ye atfen Batı demokrasilerini aslında “*plüto-demokrasi*” olarak nitelendirmek gerektiği; zira, bunlarda ‘*erk*’, halk (*demos*) ve zenginlik (*wealth*) üzerinden paylaşıldığı veçhile, kısmen demokratik niteliğin belirdiği savlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik gelişmenin gerektirdiği istikrar ile bu özelliğin ortaya çıkmadığı (aksine, bir tür kaotik durumun doğduğu) bireylerin bağımsızlığı anlayışı arasında bir açmaz ortaya çıkar.²²² Benzer bir yaklaşımda da, iktidarın varlık tabanlı (“*asset based*”) veya –kamusal sağlık hizmetleri veya iş olanakları gibi unsurlar üzerinden-devlete veya işverenlere yahut kimi diğer kuruluşlara karşı bağımlılık ilişkisi (“*dependency*”) temelli bir özelliği içerdiği; böylece, yoksulların varsıllara veya devlete kıyasla bir güç eksikliği (“*power deficit*”) sorunu yaşadıkları aktarılmaktadır.²²³

gelir dağılımının son derece adaletsiz biçimde gözlemlenebildiği ülkemizde, yaygınlık ve süreklilik içindeki yoksul halk kitlesinin sosyal adaletçi siyasa yerine bireysel ekonomik çıkarların azamileştirildiği ekonomik yaklaşımları baştaçı yapan siyasal hareketler içerisinde kendini bulması gerçeğidir. İşte bu noktada yine karşımıza ekonomik sömürülerin saptırmaya maruz bırakılmış bir inanç yahut etnsite odaklı siyasa üzerinden kendisini gizleyebilme becerisinin ortaya çıktığı savlanabilir mi? Diğer taraftan, “*sol*” adı verilen siyasada halkın siyasal katılımını artırma bakımından demokratikleşmeyi ısrarla savunan yaklaşımın, konu ekonomi boyutuna geldiğinde baskılayıcı anlayışla belirmesi gibi, “*özgürlükçü*” yaklaşım bağlamında bir çelişkiden de söz edilebilir. Şu halde, özet olarak, bir yandan ülkemiz itibariyle *sol* ve *sağ* kavramlarının siyasal ve ekonomik özgürlükler bağlamında ayrı ayrı değerlendirilmesi gereği beliriyorken, diğer yandan da “*liberal*” tâbirinin ekonomi ve siyasal özgürlükler alanında iki ayrı işleve bürünebildiği gibi bir durum ortaya çıkıyor gibidir.

Nihayet, bir başka önemli sonuç daha çıkarılabilir: Bireylerin özel çıkarlarını azamileştirmelerinin toplumsal yarar doğuracağı şeklindeki liberal piyasacı yaklaşımın demokratik özgürlükler bağlamında kabul görmesi ve devlet müdahaleciliğine karşı gelinmesi, ulus-devlet bağlamında ayrıca sorgulanmayı gerekli kılacaktır. Sözgelimi, bir ülke kendi sınırlarında rekabetsizlik içinde korumalı bir endüstrinin varlığını uluslararası ölçekte rekabet edebilmesinin zorunlu bir koşulu şeklinde değerlendirebilecektir (sözgelimi, Güney Kore'nin bu yöndeki uygulamaları iyi bilinir). Bu gibi durumlar düşünüldüğünde, ekonomik özgürlüklerin olmadığı bir *illiberal* ortam dolayısıyla siyasal özgürlüklerin de bulunmayacağı gibi bir algıya gitmek ne derece makul, mantıklı ve kabul edilebilir konumda bulunacaktır? Bu soruya –yahut açmaza-özellekle “*liberal demokrasi*” yaklaşımını itibariyle bir yanıt bulunması zorunluluğu herhalde açıktır.

²²² Bkz. Krkac, *The Conflict Between Capitalism and Democracy*, op. cit., s. 3.

²²³ Diamond, Michael; *Community Economic Development: A Reflection on Community, Power and the Law*, The Journal of Small & Emerging Business Law, Vol. 8, 2004, s. 160.

Giderek, demokrasi ile ekonomi arasındaki ilişki bağlamında bir diğer değiniye daha yer vermek yararlı olabilir:

*“Toplum düzenini perişan edecek kanunsuzlukların yaygınlaşmasına kullanılan kaynak demokrasidir. Bizde demokrasi yalama edilmiştir. Kültürel gelişimini tamamlamamış toplumlarda her türlü yolsuzluklar için kullanılan kılıf demokratik haklardır.”*²²⁴

Giderek, demokrasi ile istikrar kavramı arasında mutlak bir bağ kurmanın olanaksız bulunduğu yolunda görüşler de vardır. Buna göre, “... demokrasi ile istikrarsızlığın, demokratik olmayan rejimlerle istikrarın özdeşleştirilmesi de yerinde değildir.”²²⁵

Demokrasinin bir ülkede yerleşebilmesini ekonomik analiz içerisinde irdeleyen bir aykırı görüşte ise, özellikle az gelişmiş ülkelerde demokrasinin istikrarlı biçimde uygulanamaması yönündeki ampirik gözlemlerin aşağıdaki biçimde ortaya konulması olanağından söz edilebileceğine değinilmektedir. Buna göre;

*“... az gelişmiş ülkelerde egemen sınıfların alt sınıfların istemlerine çeşitli ekonomik ve sosyal politikalarla yanıt üreterek onlar üzerindeki hegemonyasını genişletebilme olanağı oldukça sınırlıdır. Bu durum, alt sınıfların istemlerinin içerilerek siyasal süreçlere katılmasının değil, depolitize edilerek siyasal süreçlerde dışlanmasının daha baskın bir özellik olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır... Az gelişmiş ülkelerde demokrasinin genellikle “çoğulcu” bir nitelik taşımamasını ve istikrarsız oluşunu açıklayan temel sorun da budur.”*²²⁶

Bir başka görüşte daha, ekonomi ile demokrasi ilintisi bağlamında değerlendirmelere gidildiği görülüyor. Buna göre, ekonomik alanda etkinliklerde bulunan bir ticari şirketin doğrudan toplumsal işlev görmek gibi bir motivasyonu yoktur. Aksine, özel çıkarlarını gözetme yönündeki

²²⁴ Aktaran: Boysan, Aydın; Uzun Yaşamının Sırrı, IV. Baskı, TİBKY, İstanbul, 2008, s. 169.

²²⁵ Köker, İki Farklı Siyaset, op. cit., s. 114.

²²⁶ Ataay, Faruk; Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, Praksis, Sy. 10, 2003, s. 143, 144. Buna göre, işçi sınıfı baskılanarak ücretler üzerinden uluslararası rekabetçi yapıya kavuşulabileceği yolundaki bir anlayış, katılımcı demokrasiye karşıtlığı gerektirmektedir ve bu yüzdendir ki siyasal yasaklara maruz kalanlar daha çok işçi sınıfı olmaktadır. Bundan dolayıdır ki, yazara göre, neoliberal politikalar devam ettirildiği sürece, az gelişmiş ülkelerde demokratik çoğulculuğu içeren bir anlayış egemen olamayacaktır (bkz. ibid., s. 142, 143, 146, 155).

motivasyonları, onların toplumsal bağlamdan uzaklıklarını ortaya koyar. Bir ticari şirketin otomobil üretmesi, onun toplumsal işlevidir; oysa, yöneticilerinin ve şirket sahiplerinin amacı kâr etmektir. Toplumsal işlev ile özel motivasyonlar ayrımı, demokratik siyasal partiler bakımından da geçerlidir. Siyasal partilerin toplumsal işlevi hükümet politikalarını belirleyip uygulamak iken, motivasyonları farklıdır: İktidarda olabildiğince kalarak, erk üzerinden elde ettikleri türlü ayrıcalıkların keyfini sürmek.²²⁷

Yine, demokrasi ile iktisat kavramları kesişimine örnek gösterilebilecek bir diğer görüşte, erkler ayrılığının ileri derecelere götürülmesinin –işlem maliyetlerini yükselttiği veçhile- olumsuz sonuç doğurduğu yönündeki yaklaşımların yanlış olduğu, zira bu yöndeki savların aşırı basitleştirmeye gitme hatasını işlediği ve bu itibarla çoğu kez hatalı sayılabileceği ileri sürülmektedir. Buna göre, tam aksine, dışsal ekonomik maliyetleri de hesaba katan tümel (bütüncül) bir anlayışla konuya eğildiğinde, verilen kararların kalitesindeki yükselme nedeniyle işlem maliyetlerindeki artışın bertaraf edildiği yahut üstesinden gelindiği sonucuna varılacağı gözlemlenebilir.²²⁸ Bundan dolayıdır ki, istikrarlı demokrasiye sahip otuz altı ülkeyi ele alan bir araştırma yapan Lijphart'ın bulgularında yer verildiği üzere, uzlaşa demokrasileri Westminster tipi çoğunlukçu demokrasilere görece daha olumlu sonuçları ortaya koymaktadır.²²⁹

Nihayet, öğretilerde bir görüşte dile getirilen analize de yer vermek yararlı olacaktır. Buna göre, hukuk-siyaset ve hukuk demokrasi arasındaki pozitif ilişki öğretilerde yoğun biçimde vurgulanırken, hukuk-ekonomi ve ekonomi-siyaset arasındaki “*çatışmacı ilişki*” neredeyse hiç dikkate alınmamaktadır.²³⁰ Bu meyanda, demokrasi havarisi yaklaşımların iktidarların ekonomik alandaki yolsuzluklarına karşı sessiz kalabilmeleri, demokrasi kavramının bir tür –taşra panayırlarında gözlenen- “*canbaza bak*”

²²⁷ Bkz. Downs, Anthony; The Origins of an Economic Theory of Democracy, içinde Information, Participation, and Choice – An Economic Theory of Democracy in Perspective, (Ed. Bernard Grofman), University of Michigan Press, 1995, s. 197. Aynı tesbitlerin derinlemesine bir analiz içerisinde gerçekleştirildiği –yine aynı yazara ait- bir diğer çalışma için bkz. Downs, Anthony; An Economic Theory of Political Action in a Democracy, JPE, Vol. 65, Sy. 2, Nisan 1957, s. 136, 150.

²²⁸ Bkz. Berggren / Karlson, Constitutionalism, Division of Power and Transaction Costs, op. cit., s. 13, 21, 22.

²²⁹ Bkz. ibid., s. 22.

²³⁰ Bkz. Bağçe, Emre; Devletin Tarihsel Aşamaları ve Dönüşen İşlevi, 1 Aralık, 2008 (<http://www.siyasaliletisim.org>).

oyununa alet edildiği yönündeki olası bir sava geçit vermeye elverişli görünmektedir.

Nitekim, iktidar denklemi bakımından ABD’de daha ziyade şirket kapitalizmi ile sınıf çatışmasının baskın faktörler şeklindeki bir konumu işgal ettiği vurgulanmaktadır.²³¹ Oysa, ülkemizde gelir dağılımı eşitsizliği ve giderek çalışanların koşullarındaki görece olumsuzluklar belirgin durumda sayılabilecekken, siyasal iktidar denkleminde bu çatışmalar üzerinden kurgulanan bir düzlemin belirmediği savlanabilir. Dolayısıyla, demokrasi ve iktidar tartışmalarında daha çok inanç veya etnik odaklı öğeler üzerinden konuya eğilme yaklaşımının hemen öne çıkıvermesi ve yıllardır en başlıca gündemi oluşturması, giderek bir türlü “vizyondan inmemesi” pratiği, sanki hemen yukarıda değindiğimiz “canbaz” metaforunu akla getiriyor gibidir.²³² Diğer yandan, ekonomik alandaki olumsuzlukların demokrasi inancına ket vurabileceğine değinen bir görüşe göre de, demokrasinin “inanırlığı –ve elbette meşruiyeti- halk sınıflarının artan bir bölümünün yaşam koşullarının karşılaştığı kötüleşmeyi engelleyememesi nedeniyle erimektedir.”²³³

Yine, öğretilen bir görüşe göre, ekonomi bir kaza sonucu doğmamıştır ve fakat toprak mülkiyeti sahipliği yapısındaki değişimlerden dolayı belirebilmiştir. Eşitliğin kurgulanmasıyla aynı zamanda toprak mülkiyeti sahipliği artık siyasal güç odağı olmaya ilişkin baskın imtiyazını yitirmiştir. Sınıfsal eşitlik temelinde beliren bu yaklaşımda, demokrasinin tarihsel bir “karşı durulamaz impulse”a hitap ettiği ve sınıfsal eşitliğin gelmesiyle talihli bir durumun ortaya çıktığı vurgulanıyor.²³⁴ Giderek

²³¹ Bkz. Domhoff, G. William; *Mills’s The Power Elite 50 Years Later*, Contemporary Sociology, Vol. 35, Sy. 6, Kasım 2006, s. 550.

²³² Öğretilen bir görüşteki ifadeye göre, toplumsal eşitsizliğin, belki de haksızlığın, çekilen acıların yahut yaşanan buhranların karşısında, siyasal iktidarlar bunları bilinçli biçimde işleyerek sosyal ve siyasal yaşamda istikrar ve dengenin kurulmasına katkı sağlamak suretiyle, otoritenin işinin kolaylaştırılmasını öngörmüştür (bkz. Gürler, Kadir; *İktidar ve Din*, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 385). Bir diğer görüşe göre de, “artı-emeğe siyasal zor yoluyla el konulduğu kapitalizm öncesi toplumlarda, toplumsal düzenin merkezi unsurunun hukuk devleti değil de, politika ve merkezden denetlenen din olması” gerçeğiyle karşılaşılr (ki bu dönemde “siyasal iktidar bir çatışmanın eseri olarak kurulduğu için eğer olanak bulabilirse yönetilenleri köleleştirmekte hiç tereddüt etmez”) (bkz. Özcan, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti – Hukuk Devletinin Toplumsal Koşulları Üzerine Bir Deneme*, op. cit., s. 376).

²³³ Bkz. Amin, Samir; *Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi*, Mülkiye Dergisi, C. 33, Sy. 262, 2009, s. 95.

²³⁴ Bkz. Molas, *Alexis de Tocqueville: The Traditionalist Roots of Democracy*, op. cit., s. 3.

sınıfsal çatışma odaklı ekonomik yaklaşımın Tocqueville ve Jefferson'da da belirgin biçimde esas alındığı ve yine, demokrasinin ekonomik bakımdan kendine yeterli insanlardan oluşan bir toplumsal yapıyı gerektirdiği vurguları dikkat çekiyor.²³⁵ Öte yandan, görece aykırı bir yaklaşımdan hareketle, sınıf mücadelesinin Marx'ın sandığı kadar "... evrensel bir fenomen, merkezi ve yaygın" olmadığını savunan Berlin'e göre, "(t)oplumsal gerilimler ve adaletsizlikler ne olursa olsun, İngiltere veya Fransa veya Amerika'da açık, şiddetli bir sınıf mücadelesi yoktur."²³⁶

Bu noktada, *Eleştirel Hukuk İncelemeleri* ("Critical Legal Studies") adıyla anılan kuram çerçevesinde dile getirilen görüşlere kulak vermekte yarar görülebilir:

"(H)ukukçuya düşen görev, toplumsal yapıdaki güç ve menfaat ilişkilerini perdelemeye ve olan durumun korunması ve sürdürülmesinde kullanılan mantıksal, tarafsız ve rasyonel bir görünüm veren hukuk uygulaması üzerindeki perdenin kaldırılmasını ve toplumsal ön kabul ve sınıfsal kültürel koşulların olabildiğince gözler önüne serilmesi ve başarılabilirdiği ölçüde bunların sömürülenler lehine uygulamadaki hukuk bazında düzeltilmesini sağlamaktır."²³⁷

Dolayısıyla, buradaki sınıfsal çözümleme yaklaşımı çerçevesinde sınıfsal ilişkilerin "sömürme / sömürülme ilişkisi"²³⁸ içerisinde belirip belirmediği üzerinde durulması, kuşkusuz, demokrasinin işlerliği ve etkinliği bağlamında konuya ayrıca eğilmeyi gerektirebilecektir. Bu anlamda, ülkemizde bu türden bir sömürü boyutuna varan sınıfsal ilişkinin var olup olmadığı, giderek bunun demokrasi tartışmalarında ve halkın demokratik katılımından ne denli yer ettiği herhalde tartışılması öncelikle zorunlu bulunan bir keyfiyeti ortaya koymaktadır.

Şu halde, demokrasiye ekonomik bağlamda bir sınıfsal çözümleme prizmasından bakılması, kuşku yoktur ki, demokrasi kavramının anlaşılabilmesine en azından yardımcı olacaktır. Hemen vurgulayalım ki, bunun için şu veya bu ekonomik anlayışın benimsenmiş olması önemli değildir; yeter ki, sınıfsal değişim ve dönüşümlerin demokrasinin işleyişi

²³⁵ Bkz. ibid., s. 8.

²³⁶ Berlin, *İsaiah Berlin'le Konuşmalar*, op. cit., s. 135.

²³⁷ Bkz. Türkbağ'dan aktaran: Yüksel, *Hukuka Postmodern Yaklaşım*, op. cit., s. 120, 121.

²³⁸ Bkz. Köymen, Oya; *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar – Üretenler – Patronlar*, Mülkiye Dergisi, C. 33, Sy. 262, 2009, s. 26.

üzerindeki etkileri değerlendiriliyor olsun. Unutulmamak gerekir ki, toplumsal değişim ve dönüşümlerin demokrasi rejiminin işlerliğindeki etkisini ayrıntılı biçimde irdelemeksizin doğru sonuçlara ulaşabilmekten söz etmek güç olacaktır.

Sözgelimi, köylü nüfusun şehirleşmesi ne gibi bir toplumsal dönüşüme geçit vermiştir? Köydeki vatandaşlar ile aynı kültürden gelerek varoşlara yerleşen kesimi aynı algılar veya etkenler yahut baskılamalar üzerinden ve giderek aynı sonuçlar tahtında mı demokratik katkılarını ortaya koymaktadır?²³⁹ Yahut, sözgelimi Mills'in düşüncelerini olumlayan Habermas'ın önerdiği gibi toplumsal değişimin günümüz toplumlarını "kamu"dan ("publics") "kitleler"e ("masses") dönüştürdüğü gerçeğiyle karşı karşıya isek, bunun demokrasi üzerindeki etkilerini görmezden gelebilir miyiz?²⁴⁰ Sermayenin yeni toplumsal düzende dağılımı demokrasinin daha yaygınlaşmasına mı, yoksa demokrasi üzerinde daha fazla baskılamalara mı yol açmaktadır?

Bu hususlarda sosyoloji bilimi tahtındaki saha çalışmalarının uzmanlarınca yapıldığını düşünmek doğaldır.²⁴¹ Ancak, hukuk alanında demokratikleşmeye ilişkin analizler bakımından anılan sosyolojik çalışmalara yoğun biçimde yer verilmesi, öncelikle ele alınması gereken bir zorunluluk şeklinde beliriyor.²⁴²

²³⁹ Köyde türkü dinleyen kesimin kent varoşlarında arabeske geçiş yapması keyfiyeti, herhalde dönüşümün derecesine ilişkin izdüşümler içerecek etmenlerden sadece birisidir. Bu meyanda sözgelimi, "Ben de şu dünyaya geldim geleli / emanetten bir don giymişe döndüm / sahibi geldi de elimden aldı / kuru yerde kuzu yaymışa döndüm" (bkz. Özüğurlu, Metin; Eşitlik Körü "Demokratikleşme" Programlarının Eleştirisi, Praksis, Sy. 10, 2003, s. 27) türküsüne karşılık gelen bir varoş şarkısına arabesk kültürde rastlanıp rastlanmayacağı sorusu, ilgi çekici bir analizin başlangıcı çerçevesinde değerlendirilebilir.

²⁴⁰ Bkz. Habermas'dan aktaran: Peschek, Joseph G.; C. Wright Mills and American Democracy, NPS, Vol. 30, Sy. 3, Eylül 2008, s. 395.

²⁴¹ Konuya bu yönde örneklerle eğilen bir çalışmaya atıf yapabiliriz. Buna göre: "(n)üfusun küçük bir bölümü, zenginliğin saltanatını kendileri için inşa ettikleri "steril" yaşam alanlarında kozmopolit bir kültürle sürdürmekte; kendi okullarını, kendi hastanelerini, kendi alışveriş, eğlence ve spor merkezlerini kurmaktadır. Onların yaşamlarını, onların medyasında memleketin en önemli haberleri olarak izleyen nüfusun büyük çoğunluğu ise, değersizleşen, kalitesizleşen kendi yaşam alanlarında ekme kavgası vermektedir" (bkz. Özüğurlu, Eşitlik Körü "Demokratikleşme" Programlarının Eleştirisi, op. cit., s. 25).

²⁴² Bu yönde umut verici bir çalışma için bkz. Akad, Mehmed / Bulut, Nihat / Hakyemez, Yusuf Şevki / Okutan, Cevat; Küreselleşme ve Türkiye, (Ed. Cevat Okutan), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

Özetlersek, toplumsal dönüşümleri ele alan –ve bu bağlamda ekonomik alandaki sınıfsal değişimleri ve çatışmaları ayrıca mercek altında tutan- bir irdeleme, mutlak bir zorunluluktur. İşbu çalışmada anılan çözümlenmeye girişmek ise, burada tüketilemeyecek genişlikteki bir kapsamı oluşturması nedeniyle olanak dışıdır; dolayısıyla, bu zorunluluğun gereğini ayrı bir çalışmaya bırakmak kaçınılmaz görünüyor. Ancak, yine de, bu yönde çalışmalara gidilmesinin bir zorunluluk olduğunu özellikle vurgulamadan geçemeyeceğiz ve bu husustaki çok kısıtlı sayıda olduğu gözlenen çalışmalara atıfta bulunmakla yetineceğiz.²⁴³

Keza, demokrasinin özgürlük bağlamındaki açılımları bağlamında ilave analizlere girişmek bir ayrı boyut olarak gündeme gelebilmektedir. Bir görüşe göre, sözgelimi ekonomik özgürlük, bireysel özgürlüğün önemli bir parçasıdır; ancak, ekonomik gelişme, ekonomik liberallerin algıladığı gibi ‘*kendi içinde bir amaç*’ değildir. Eğitim ve sağlık gibi toplumsal özgürlüklere erişim özgürlüğü hâlâ kısıtlı kalabilmekte; sözgelimi Afrika kökenli Amerikalıların ortalama yaşam süresi üçüncü dünyadaki halklardan daha düşük çıkabilmektedir, ki bu durum bir “*yoksunluğun*” ifadesidir. Dahası, bu analizlerde küreselleşmeye ilişkin “*ticaret serbestisi*”nin ulusal düzeydeki özgürlükleri ne denli geliştirici etki yarattığı gibi –yine sınıfsal nitelikte- hususlara ilişkin değerlendirmelere gitme gereksinimini ortaya koyan isabetli algılamalar gözlemlenebilmektedir. Bu da, küreselleşmeyle gelen yapıda demokrasinin hangi konuma yerleştirileceği ve değerlendirileceği sorunsalını gündeme getirmektedir.²⁴⁴

Bu altbaşlığı bir başka alıntıya daha giderek tamamlamak istiyoruz:

“(Ülkemizde b)aşta az gelişmişlik olmak üzere çok sayıda faktör sağlıklı bir demokrasinin yerleşmesini önlemiştir... (D)emokrasi hem kitlesel düzeyde, hem elit düzeyinde kendine özgü kurumları, kuralları olan bir yaşam biçimi olarak değil, salt iktidarı ele geçirme savaşı olarak değerlendirilmektedir... (S)avaşın kazanılması için her şey “mübah”tır.”²⁴⁵

²⁴³ Bkz. ibid.; keza, bkz. Özüğurlu, Eşitlik Körü “Demokratikleşme” Programlarının Eleştirisi, op. cit., s. 11-34.

²⁴⁴ Bkz. Scott, Alan; Identity and Democracy in the Age of Globalization, Institut für Soziologie/Universität Innsbruck, Working Paper, 2003, s. 3-11.

²⁴⁵ Mumcuoğlu, Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, op. cit., s. 177.

Oysa, “*hegemonyalar arası savaş son tahlilde savaşın hegemonyasını üretmez mi*” sorusunu yönelten Ögün’e göre, bir savaş senaryosuna dayanmanın anlamı yoktur; ama “... *Gramscici yaklaşımın, sivil toplumun sivilliğini tartışan tesbitlerinin son derece önemli olduğu aşikar*(dır).”²⁴⁶

Sonuç

Çalışmamızın içerisinde değinildiği üzere, demokrasi belki “*sonsuz*” bağlamında algılanabilecek bir süreçtir. Diğer yandan, ülkemizde demokrasiye geçişin ‘*aşağıdan-yukarıya*’ nitelikte ve dolayısıyla halk tabanlı bir kurgudan ziyade, “*seçkin*” anlayışların beraberinde getirilebildiği de söylenebilir. Kaldı ki, tiranlığın karşısına özgürlüğü değil de adaleti koyan Doğulu toplumsal yapıda, esasen bunun doğal karşılanması gerektiği dahi savlanabilir.

Bu meyanda, her ne kadar demokrasi ‘*yukarıdan-aşağıya*’ nitelik içeren bir yöntemle getirilmiş olsa da, toplumun bu noktadan sonra demokrasiyi “*hak etmesi*”²⁴⁷ için çaba göstermesi gerekeceği aşikardır. Öğretiden bir görüşteki ifadeyle, “*X’i hak edişimizin temelinde bazan X’i almadan önce yaptıklarımızdan daha fazla X’i aldıktan sonra yaptıklarımız yatar.*”²⁴⁸

Demokrasiyi mitoslaştırmaya ve gerçek anlamından saptırmaya gidilmemesi gereğine ise, vurgulanmaya değer bir diğer sonuç bağlamında değinilebilir. Nitekim, öğretiden bir görüşe göre, reel “*sosyalizm*” sosyalist ideallerin, banal ve reel “*milliyetçilik*” de milli ideallerin tasfiyesine yol açmıştır.²⁴⁹ Aynı analogiden hareketle, bu kez de “*reel demokrasi*”nin demokrasi ideallerinin tasfiyesine yol açmaması için ayrıca dikkatli olmak ve özel bir özen göstermek gerektiği savlanabilir.

Genel olarak, demokrasi kurgusu üzerinden seçilmişlerin temsili yoluyla yönetim anlayışına bakıldığında, özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından temsilcilere kısıtsız erk tanınması ve bunun da demokrasi adına kutsallaştırılması eğilimine rastlandığı söylenebilir. Bu bakımdan öğretideki bir görüşe atfen özellikle değinmek gerekirse, “(ü)lkemizde uygulanan

²⁴⁶ Ögün, *Politika ve Kültür*, op. cit., s. 191.

²⁴⁷ “*Hak etme*” kavramı ile türlü açılardan açıklmaları hakkında bkz. Çal, *Halkbilim, Ekonomi ve Hukuk Üçgeninde Bir Gezinti...*, op. cit., s. 175, 179, 200.

²⁴⁸ Schmidt, David; *Adaletin Unsurları*, (Çev. Hayrettin Özler), Liberte Yayınları, Ankara, 2010, s. 65, 66.

²⁴⁹ Ögün, *Politika ve Kültür*, op. cit., s. 144.

demokrasi, tüm temel kararların parti lideri tarafından belirlendiği bir demokrasidir. Anayasaya rağmen parti içi demokrasi sözde bırakılmış(tır)”²⁵⁰.

Böylece, demokrasinin bir tür “*mitos*” olarak erk kullanımını “*aklayıcı*” niteliğe büründürülmesi eğilimi gözlenebilmektedir. Oysa, demokrasilerin yozlaşmasında diğer etkenlerle beraber sınırsız demokrasilerin de etkili olduğu söylenebilir; “*günümüzde temel problem demokrasi değil, sınırlandırılmamış demokrasidir.*”²⁵¹

Bu durum, ülkemizde anayasa ve idare hukuku öğretisine kadar sirayet etmiş görünmektedir. Sözgelimi, idari işlemlerin yargısal denetimine ilişkin ‘*yerindelik denetimi*’ yasağına ilişkin olarak, yahut sıradan ticari ilişkilerin uluslararası anlaşmalar kurgusuna büründürülmesi²⁵² yöntemiyle her tür denetimden bağışık kılınabilmesi gibi uygulamalar, hemen ‘*demokrasi silgisi*’ sayesinde toplumsal alanın olumsuzlar listesinden çıkarılabilmekte ve hukuksal alandaki hayli itibarlı bir baş köşeye kolayca yerleştirilebilmektedir. Böylesi yaklaşımlardan destek bulan uygulamalara kısaca bir göz atılırsa, keyfiyetin bilhassa ekonomik alandaki işlemler bakımından topluma çok olumsuz sonuçlarıyla dönüş yaptığı savlanabilecektir.²⁵³

Dolayısıyla, kanımız odur ki, bu konulara ilişkin olarak öğretide kuramsal olumlamalara hükmedebilmek ve ‘*meşrulaştırıcı iksir*’ veya ‘*her derde deva reçete*’ görünümündeki kuramsal değerlendirmelerde ‘*demokrasi*

²⁵⁰ Sağlam, Fazıl; Anayasal Gelişim Sürecinde Dikkati Çeken Tehlikeler, Ali Ülkü Azrak’a 75. Yaş Armağanı, op. cit., s. 510.

²⁵¹ Nişancı, Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerginliğin Ekonomik Nedenleri, op. cit., s. 586.

²⁵² Örneğin, nükleer (çekirdek) enerji yöntemiyle elektrik üretimine ilişkin olarak ihaleye çıkmaksızın ve rekabet kurgusuna yer vermeksizin, bir ülkeyle ikili uluslararası anlaşma imzalanması yoluyla yerel hukuk kurgusu pekâlâ bertaraf edilebilmektedir. Yine, sözgelimi ticari nitelikteki bir boru hattı yapımı için aynı kurguya gidilebilmektedir (buna ilişkin bir çalışma için bkz. Çal, Sedat; Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, AÜSBFD, C. 63, Sy. 4, 2008, s. 89-134.

²⁵³ Bu yöndeki çok sayıda uygulamadan sadece ikisine işaret eden iki ayrı çalışmaya göz atmak, durumun vahametini ortaya koymaya yeterince elverişli sayılabilir kanısındayız (bkz. Çal, “Intuitu Personae” veya İmtiyaz Sözleşmelerinde İdarenin İmtiyazcıyı Seçme Hakkı Üzerine..., op. cit.; Çal, Sedat; Araç Muayenesi Hizmetinin “Özelleştirilmesi”, AÜHFD, C. 57, Sy. 2, 2008, s. 63-113.

ilacı'ndan yararlanabilmek için, öncelikle demokrasi kavramının ayrıntılı biçimde irdelenmesine gidilmesi mutlak bir gereklilik ve giderek zorunluluk şeklinde duyumsanmalıdır. Aksi halde, “*demokrasi*” kavramının bir tür “*paganlaştırılmış*” konuma düşürüldüğü ileri sürülebilir. Açıktır ki, böylesi bir kurgudan sağlıklı toplumsal sonuçlar elde edebilme olanağını görebilmek çok güçleşir.

Bu itibarla, işbu çalışmada ele alınan konu, sözü edilen eksikliğin giderilmesine yönelik naçiz bir çaba meyanında değerlendirilirse, en başta öngörülen veya amaçlanan işlevini yerine getiriyor demektir. Hiç kuşku yoktur ki, güncel siyasal algılamalar içerisinde konuyu ele alış ile bilimin gerektirdiği bakış açısından demokrasiye yaklaşım arasında geniş bir uçurumlar silsilesi bulunur ve bu ikisi –birbiriyle imtizaç etmesi olanaksız– çok farklı türküleri çıkarır.

Bu çalışmada yerine getirmeyi öngördüğümüz husus ise, kavramın irdelenmesinde bilimsel anlayışın egemen kılınmasını amaçlamaktadır. Bunu yaparken de, özellikle yabancı öğretilerden geniş ölçekli alıntılara gitmek suretiyle, ülkemiz öğretilerindeki bilimsel bakış açılarına ek açılımlar sağlayabilmeye yönelik yahut umut eden bir naif anlayıştan beslenmektedir.

Öte yandan, ülkemizin demokrasi serüveninde henüz arzu edilecek bir noktadan uzak kaldığı söylenebilir. Türü siyasal ve toplumsal gelişmelerin bu bağlamda bir içtepkileşim sürecinden geçerek “*autopoiesis*” bir oluşumla daha sağlıklı bir demokrasi anlayışına evrilmesi, ümitlerden birisi ve belki en önemlisidir. Öğretilerden bu yönde katkılar beklemek ise, herhalde toplumdaki her bireyin hakkı olarak görülse yeridir.

Üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husus ise, yukarıda 10 no.lu dipnot içerisinde değinilen “*homo civicus*”un ülkemiz bakımından toplumsal yapıda ne ölçüde gözlemlenebileceğine ilişkin olarak gündeme geliyor. Ülkemizin gündeminde ‘*seçkincilikten kurtulan bir demokrasi*’ anlayışının pek yaygın bir biçimde benimseniverdiği, ilk bakışta rahatça gözlenebiliyor gibidir. Böylece, sanki ‘*çıkarlarına dokunulduğunda nasırına basılmış gibi heyecanla sıçrayarak, demokratik taleplerini anında ve hararetle ortaya koyan*’ bir toplumsal yapıya tesadüf edilebildiği savlanabilir.

Ancak, seçkinciliğe karşı çıkarlarını korumaya koşan halkın hangi ‘*çıkar algılaması*’na sahip olduğu veya bu ‘*çıkar*’ların hangi ‘*değer*’ler kümesinden oluştuğu ayrıca irdelenmek gerekir. Zira, öyle görünüyor ki, inanç veya etnisite odaklı hak veya özgürlükler bakımından çıkarlarını

korumakta ziyadesiyle hassasiyet gösteren kitlelerin, konu ekonomik bağlamdaki çıkarlarına gelip dayandığında bunlara yönelik olarak neredeyse hiç bir duyarlılık alâmeti göstermediği hususu sanırız dikkat çekici biçimde ortaya çıkmaktadır yahut kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Özetle, ekonomik yolsuzluklar karşısında pekâlâ derin bir sessizliğe şahit olunabilmektedir. Dolayısıyla, özellikle vurgulamak istediğimiz bu konuya gerek toplum bilimcilerin (sosyologların) ve gerek –bahis konusu ekonomik hak ve özgürlükler olmakla- anayasa ve idare hukuku öğretisinin özellikle eğilmeleri kaçınılmaz bir zorunluluktur kanısındayız.

Burada sorgulanması gereken bir önemli sorun, ekonomik çıkarların neden dolayı toplumda hassasiyet gösterilmeyen bir özelliğe büründüğüdür. Kitlelerde “*menfaatlerinin ihlal edildiği*” algısı neden dolayı ekonomik konularda kendisini göstermemekte ve neden dolayı kitleler –“*homo politicus*” yerine “*homo civicus*” nitelikleriyle belirebilseler dahi- anılan ekonomik çıkarları konusunda itirazlarını yükseltmemektedir?

Bir bakış açısıyla, inanç veya etnisite gibi farklı öğeler üzerinden ekonomik paylaşma yönelik çıkar algılamalarının önünün kesildiği ve böylece kitlelerin dikkatlerini farklı alanlara yoğunlaştırma suretiyle ekonomik sömürünün devamında başarı sağlanarak saptırmaların süregittiği savlanabilir mi? Giderek bizatihi –saptırmaya konu edildiği belki ileri sürülebilecek- anılan öğelerin kendi içkin değerlerinde burada sözü edilen saptırmalara yer verilmesini olumlayan bir ‘*değerler iç-bütünlüğü*’nün yer ettiği söylenebilir mi? Bu yöndeki olası savlara ilişkin olarak, mutlaka ayrıntılı analizlerin yapılması gereklidir kanısındayız.

Sonuçta, hukuksal kurguların, ister çoğunluk ister azınlık içerisinde yer alsın, bireysel istemlerin azami ölçekte yaşama geçirildiği bir yapıya varmayı öngören anlayışla ölçülebilecek bir demokrasi anlayışına gereksinim duyurduğunu savlayabiliriz. Bu noktada ise, ekonomik rantların dağıtımında hak ve özgürlükler temelinde yükselen, olabildiğince geniş tabanlı ve “*eşit*” yahut “*adil*” rant dağılımını sağlayan bir hukuksal yapının kurgulanması önemli ve zorunlu bir öge şeklinde beliriyor.²⁵⁴

Aksi durumda, demokrasi söylemleri üzerinden ekonomik sömürünün ve rant arayıcı (“*rent-seeking*”) etkinliklerin daha uzun bir süre egemenliğini sürdürmesine yol açılabilir. Bu bağlamda “*hukuksuzluğun günlük hayatı teslim aldığı*”, “*buna mukabil fırsatlar ve yağma alanının genişlediği*” ve

²⁵⁴ Bu konuda bkz. yukarıda 96 no.lu dipnot.

bunun “*hukuksuzluğu daha da artırıp yağmayı daha da derinleştirdiği*” bir “*kronik*” durum ortaya çıkıyor, ki buradaki keyfiyet şu soruyu kaçınılmaz biçimde gündeme getiriyor: “*Nereye kadar?*”²⁵⁵

Özellikle idare hukuku öğretisinin ve genelinde anayasa hukuku alanında iştilal eden hukuk bilimi erbabının –en azından büyük çoğunluğu itibariyle-, değinilen bu hususlara yeterince özen göstermekten uzak, hatta belki ayırdına dahi varılmadığı savlanabilecek kayıtsızlığı üzerinde öncelikle durulması gereksinimi ise, bir diğer önemli sonuç bağlamında ayrıca vurgulanmayı hak ediyor denilebilir.

Demokrasi kavramının yerinde bir algılamaya muhatap kılınmasına yardımcı olmayı amaçlayan bu çalışma, konunun enginliği²⁵⁶ nedeniyle ister istemez kapsamlı bir hacme ulaşmış bulunuyor. Ümidimiz odur ki, okuyucu işbu satırlara değin sebat gösterebildiyse, eriştiği kanı Fransız atasözündeki “*beaucoup de bruit, peu de fruit*”²⁵⁷ deyişini çağrıştırmasın.

Son olarak, bu çalışmayı gerçekleştirmek üzere nasıl bir espriden hareketle yola çıktığımıza değinmek bakımından, bilge Onar’dan bir alıntıya giderek sözümüzü bağlamak istiyoruz:

*“Buralardaki tenkitler hiç bir siyasî emeli ve ihtirası olmayan, her şeyden evvel memleketinin ve milletinin muasır medeniyet ve cemiyet içinde, tarihine lâyık şerefli bir mevkide bulunduğunu ve milletimizin ve müesseselerimizin de bu hataya müsavî şartlarla iştirak ettiğini, aynı tarzda yaşadığını görmekten başka bir emel ve arzusu olmayan naçiz bir ilim müntesibinin senelerdenberi duyduğu ıstırapların ve hüsrانların ifadesinden başka bir şey değildir.”*²⁵⁸

²⁵⁵ Bkz. Ögün, *Politika ve Kültür*, op. cit., s. 175. Bu soru, ister istemez Timur Selçuk’un bestelediği “*Payidar*” şiirindeki “*çıkamaz bu yol bir yere, Payidar*” seslenişini anımsatmaktadır (bkz. Çiğdem Talu’nun “Nereye Payidar” adlı şiiri (Bilgesu Erenus’un aynı adlı tiyatro oyunu için yazılmıştır)).

²⁵⁶ Bir “kamyoncu edebiyatı” ürünü olarak Ankara’da yıllar önce bir kamyonun arkasında tesadüf ettiğimiz yazılı ifadeye atıf yapmadan geçemeyeceğiz; buna göre, “*yıldıza engin bakılmaz*”.

²⁵⁷ “*Çok patırtı eder, az yemiş verir*” (aktaran: Bacon, Francis; Denemeler, (Çev. Akşit Göktürk), 8. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, s. 202).

²⁵⁸ Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, op. cit., s. XXV.

Kısaltmalar

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AnBD	: Ankara Barosu Dergisi
APSR	: American Political Science Review
AUJILP	: The American University Journal of International Law and Policy
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYD	: Anayasa Yargısı Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Bkz.	: Bakınız
BLR	: Buffalo Law Review
C.	: Cilt
CUP	: Cambridge University Press
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DEÜSBED	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
DÜSBD	: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
E.	: Esas
Eds.	: Editörler
EJIL	: The European Journal of International Law
EJLS	: European Journal of Legal Studies
EJIR	: European Journal of International Relations

ESBD	: Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi
ESI	: European Stability Initiative
FLR	: Fordham Law Review
GÜHFD	: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
HfSA	: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi
HLR	: Harvard Law Review
HÜEFD	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
IJCL	: International Journal of Constitutional Law
IJPL	: Italian Journal of Public Law
ILP	: International Law and Politics
İbid	: Aynı yerde
İHİD	: İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi
İÜHFMD	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
JPE	: The Journal of Political Economy
K.	: Karar
KHuKa	: Kamu Hukuku Araştırmaları
LSE	: Law, Society and Economy
MLR	: Minnesota Law Review
NDI	: National Democratic Institute for International Affairs
No.	: Numara
NPS	: New Political Science
NULR	: Northwestern University Law Review
Op. cit.	: Aynı kaynak
S.	: Sayfa
SBArD	: Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi

SCLR	: Supreme Court Law Review
Sy.	: Sayı
TAAD	: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TİBKY	: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UMLJ	: University of Maryland Law Journal
UMSL	: University of Maryland School of Law
Vb.	: Ve benzeri
Vbg.	: Ve bunun gibi
Vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume (Cilt)
Vs.	: Ve saire
Y.	: Yıl
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YLJ	: The Yale Law Journal
ZaöRV	: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Ackerman, Bruce; The Living Constitution, HLR, Vol. 120, Sy. 7, 2007.
- Ackerman, Bruce; The New Separation of Powers, HLR, Sy. 633, 2000.
- Akad, Mehmed / Bulut, Nihat / Hakyemez, Yusuf Şevki / Okutan, Cevat; Küreselleşme ve Türkiye, (Ed. Cevat Okutan), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Akıllıoğlu, Tekin; Yönetim Hukukumuz ve Geleceği (www.idare.gen.tr).
- Akman, Haşim; Gönül Dağında Bir Garip – “Neşet Ertuş Kitabı”, TİBKY, İstanbul, 2006.
- Aliefendioğlu, Yılmaz; Temsili Demokrasinin “Seçim” Ayağı, TBBD, Sy. 60, 2005.
- Althusser, Louis; Montesquieu – Siyaset ve Tarih, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
- Amin, Samir; Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi, Mülkiye Dergisi, C. 33, Sy. 262, 2009.
- Arasly, Oya; Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekilliği Adaylığı, AÜHF Yayını, Ankara, 1972.
- Archibugi, Daniele; Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review, EJIR, Vol. 10, Sy. 3, 2004.
- Arı, Kemal; Atatürk’ün Düşünce Dünyasında Halk ve Demokrasi, TBB tarafından 10 Kasım, 2010 tarihinde düzenlenen konferans, (TBBD ekidir).
- Arıkan, Gülay; Kırsal Kesimde Kadın Olmak, HÜEFD, C. 5, Sy. 2, 1988.
- Arslan, Zühtü; Anayasa Teorisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Aslan, Seyfettin; Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm, ESD, C. 9, Sy. 33, 2010.

- Ataay, Faruk; Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, Praksis, Sy. 10, 2003.
- Aurelius, Marcus; Düşünceler, (Çev. Şadan Karadeniz), 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2009.
- Aytmatov, Cengiz / Şahanov, Muhtar; Şafak Sancısı, (Kazakça'dan çev. Damira İbragim), Da Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Azrak, A. Ülkü; İdari Yargı Denetiminin Sınırı Olarak İdarenin Takdir Yetkisi, İHİD (Vakur Versan'a Armağan Özel Sayısı), Y. 6, Sy. 1-3, 1985.
- Azrak, Ali Ülkü; Türkiye'de İdari Yargının Bağımsızlığı, AYD, Sy. 25, 2008.
- Azrak, Ülkü; Yargı ve İdare – İki Fonksiyonun Karşılaştırılması Üzerine Bir Teorik Deneme, (Ayrı Bası), İÜHFİM, C. XXXIV, Sy. 1-4, 1969.
- Bacon, Francis; Denemeler, (Çev. Akşit Göktürk), 8. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.
- Bağçe, Emre; Devletin Tarihsel Aşamaları ve Dönüşen İşlevi, 1 Aralık, 2008 (<http://www.siyasaliletisim.org>).
- Barnett, Randy E.; Kurt Lash's Majoritarian Difficulty, Georgetown Law Faculty Working Papers, Ocak 2008 (<http://ssrn.com/abstract=1079104>).
- Barnett, Randy E.; The Misconceived Assumption About Constitutional Assumptions, NULR, Vol. 103, Sy. 2, 2009.
- Barraclough, Geoffrey; An Introduction to Contemporary History, Pelican (Basic) Books, Baltimore, 1967.
- Batum, Süheyl; 99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa, 2. Baskı, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Berggren, Niclas / Karlson, Nils; Constitutionalism, Division of Power and Transaction Costs (<http://ssrn.com/abstract=1491527>).
- Berlin, İsaiah; İsaiah Berlin'le Konuşmalar, (Söyleşi: Ramin Jahanbegloo; Çev. Zeynel Kılınç), YKY, İstanbul, 2009.

- Bilir, Faruk; Siyasi Partilerin Güncel Sorunları ve Demokratikleşme (<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi1.pdf>).
- Black, Julia; Managing the Financial Crisis – The Constitutional Dimension, LSE Working Paper No. 12/2010.
- Bloch, Marc; Feodal Toplum, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 4. Baskı, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2005.
- Boysan, Aydın; Uzun Yaşamının Sırrı, IV. Baskı, TİBKY, İstanbul, 2008.
- Bulut, Nihat; Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi, AÜEHFD, C. VII, Sy. 1-2, 2003.
- Bulut, Nihat; Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme), AÜEHFD, C. VII, Sy. 1-2, 2003.
- Cartledge, Paul; Greek Political Thought: the Historical Context, içinde *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* (Eds. Christopher Rowe / Malcolm Schofield), CUP, 2000.
- Chevallier, Jacques; Hukuk Devleti, (Çev. Ertuğrul Cenk Gürçan), İmaj Yayınevi, Ankara, 2010.
- Chibundu, Maxwell O.; Political Ideology as a Religion: The Idolatry of Democracy, UMLJ Race, Religion, Gender and Class (UMSL Legal Studies Research Paper No. 2007/38), Vol. 6, 2006.
- Colomer, Josep M.; It's Parties That Choose Electoral Systems (or, Duverger's Laws Upside Down), Political Studies, Vol. 53, 2005.
- Compte, Guillem; Accountable Democracy: Citizens as the 4th Power of Governments, 20 Temmuz, 2008 (<http://ssrn.com/abstract=1168289>).
- Çağlar, Bakır; "Hukuk"la Kavranan "Demokrasi" ya da "Anayasal Demokrasi", AYD, C. 10, 1993.
- Çağlar, Bakır; Anayasa'nın Hukuku ve Anayasa'nın Yargıcı Yenilenen Anayasa Kavramı Üzerine Düşünceler, AYD, C. 8, 1991.
- Çağlar, Bakır; Anayasa Mahkemesi Kararlarında "Demokrasi", AYD, C. 7, 1990.

- Çal, Sedat; “Intuitu Personae” veya İmtiyaz Sözleşmelerinde İdarenin İmtiyazcıyı Seçme Hakkı Üzerine..., (anılan çalışma AnBD’ne iletilmiş ve olumlu hakem raporuna istinaden önümüzdeki ilk sayısında yayımlanmak üzere kabul edilmiştir).
- Çal, Sedat; Araç Muayenesi Hizmetinin “Özelleştirilmesi”, AÜHFD, C. 57, Sy. 2, 2008.
- Çal, Sedat; Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, AÜSBFD, C. 63, Sy. 4, 2008.
- Çal, Sedat; Halkbilim, Ekonomi ve Hukuk Üçgeninde Bir Gezinti..., Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, Sy. 51-52, 2008.
- Çal, Sedat; Hukukta Bilimsel Yaklaşımın Önemi, TBBD, Sy. 88, 2010.
- Çal, Sedat; İdare Hukukunda Bilimsel Yaklaşım Sorunu -I, TBBD, Y. 23, Sy. 92, 2011
- Çal, Sedat; Kamu Hizmeti Kavramı Üzerine Kimi Düşünceler, içinde Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’ye Armağan, C. 2, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2009.
- Çal, Sedat; Türkiye’de Kamu Hizmeti ve İmtiyazın Dönüşüm Öyküsü, TOBB Yayını, Ankara, 2008.
- Çaykara, Emine; Tarihçilerin Kutbu ‘Halil İncelik Kitabı’, 8. Baskı, TİBKY, İstanbul, 2009ç
- Çelebi, Volkan; ‘Bizimle gelecek arasında bir Jean-Luc Nancy...’, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 2010.
- D’Aspremont, Jean; Legitimacy of Governments in the Age of Democracy, ILP, Vol. 38, 2006.
- Dahl, Robert A.; Demokrasi ve Eleştirileri, (Çev. Levent Köker), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- Davis, James C.; İnsanın Hikayesi, (Çev. Barış Bıçakçı), TİBKY, 11. Baskı, İstanbul, 2007.
- Dawood, Yasmin; Democracy, power, and the Supreme Court: Campaign finance reform in comparative context, IJCL, Vol. 4, Sy. 2, Nisan 2006.

- De Benoist, Alain; The First Federalist: Johannes Althusiust, (Çev. Julia Kostova) (orijinal hali *Krisis* dergisinde yayımlanmıştır (Sy. 22, Mart 1999).
- Deringil, Selim; İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2007.
- Derviş, Kemal / Asker, Serhan / İpýk, Yusuf; Kemal Derviş Anlatıyor: Krizden Çýkýp ve Çađdaş Sosyal Demokrasi, 2. Baský, Dođan Kitapçýlýk, İstanbul, 2006.
- Diamond, Larry; Thinking about Hybrid Regimes, *Journal of Democracy*, Sy. 13, 2002.
- Diamond, Michael; Community Economic Development: A Reflection on Community, Power and the Law, *The Journal of Small & Emerging Business Law*, Vol. 8, 2004.
- Doğan, İlyas; Türkiye’de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum, SBArD, Sy. 9, Mart 2007.
- Domhoff, G. William; Mills’s *The Power Elite* 50 Years Later, *Contemporary Sociology*, Vol. 35, Sy. 6, Kasım 2006.
- Downs, Anthony; An Economic Theory of Political Action in a Democracy, *JPE*, Vol. 65, Sy. 2, Nisan 1957.
- Downs, Anthony; The Origins of an Economic Theory of Democracy, içinde Information, Participation, and Choice – An Economic Theory of Democracy in Perspective, (Ed. Bernard Grofman), University of Michigan Press, 1995.
- Drew, James; Flemish and French Media: Another Dividing Line?, *Together Magazine*, No. 7, Brüksel, Mart-Nisan 2008.
- Dubber, Markus Dirk; “The Power to Govern Men and Things”: Patriarchal Origins of the Police Power in American Law, *BLR*, Vol. 52, Sy. 4, 2004.
- Duguit, Leon; Kamu Hukuku Dersleri, (Çev. Süheyp Derbil), AÜHF Yayını, Ankara, 1954.
- Duran, Lútfi; İdare Hukuku Ders Notları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.

- Erdoğan, Mustafa; Anayasal Demokrasi, 8. Tıpkı Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.
- Eroğul, Cem; Devlet Nedir?, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2002.
- Fotopoulos, Takis; The Inclusive Democracy Project: A rejoinder, The International Journal of Inclusive Policy, Vol. 1, Sy. 3, Mayıs 2005.
- Fuchs, Christian; The Antagonistic Self-Organisation of Modern Society, Studies in Political Economy, Vol. 73, Bahar-Yaz 2004.
- Fuchs, Christian; The Self-Organisation of Politics, Power and the Nation State (<http://ssrn.com/abstract=385222>).
- Furtun, Ayşe; Thomas Hobbes ve Doğa Kanunları, Asil Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Geuss, Raymond; Kamusal Şeyler, Özel Şeyler, (Çev. Gülayşe Koçak), YKY, İstanbul, 2007.
- Glander, Timothy; C. Wright Mills and the Rise of Psychological Illiteracy, Educational Change, Bahar 1996.
- Gözler, Kemal; Anayasa Yargısının Meşruiyeti Sorunu, AÜSBFD, C. 61, Sy. 3, 2006.
- Gözler, Kemal; İdare Hukuku, C. II, Ekin Kitabevi, Bursa, 2003.
- Gözler, Kemal; Kurucu İktidar, Ekin Kitabevi, Bursa, 1998.
- Gülsoy, Mehmet Tevfik; Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri ve Meşruluğu, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.
- Gülsoy, Tevfik; Milletin Temsili, KHuKa, Eylül 2006.
- Güran, Sait; Anayasa'nın Kuvvetler Ayrılığı İlkesine ve Yönetim Yargı İlişkilerine Bakış Açısında Değişiklik, AYD, C. 11, 1994.
- Güriz, Adnan; Türkiye'de Hukuki Pozitivizm, AYD, C. 8, 1991.
- Gürler, Kadir; İktidar ve Din, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010.
- Hakyemez, Yusuf Şevki; Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, AÜHFD, C. 52, Sy. 4, 2003.

- Hakyemez, Yusuf Þevki; Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesi'nin Yargýsal Aktivizmi ve Ýnsan Haklarý Anlayýþý, Yetkin Yayýnlarý, Ankara, 2009.
- Hardin, Russell; Liberalism, Constitutionalism, and Democracy, Chinese Public Affairs Quarterly, Vol.1, Sy. 4, 2005.
- Hardt, Michael / Negri, Antonio; Empire, 7. Bası, Harward University Press, 2001.
- Hassan, Ümit; İbn Haldun – Metodu ve Siyaset Teorisi, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982.
- Heper, Metin; Türkiye'de Devlet Geleneği, 3. Baskı, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2010.
- Humphreys, Stephen; Theatre of the Rule of Law – Transnational Legal Intervention in Theory and Practice, Cambridge University Press, 2010.
- Huntington, Samuel P.; Demokrasinin Üçüncü Dalgası, (Çev. Ergun Özbudun), içinde Demokrasinin Küresel Yükseliþi (Der. Larry Diamond / Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- İnalcık, Halil; Atatürk ve Demokratik Türkiye, 3. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.
- İnalcık, Halil; Örfi – Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları, AÜSBFD, C. 13, Sy. 2, 1958.
- İpek, Aydın; Ulus Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırması ve Yeni Anayasa İçin Halk Egemenliği Önerisi, DÜSBD, Sy. 20, 2008.
- Jacobson, Arthur J. / McCormick, John P.; The Business of Democracy is Democracy, IJCL, Vol. 3, 2005 (<http://ssrn.com/abstract=804545>).
- Jensen, Jay; Liberalism, Democracy and the Mass Media, University of Illinois at Urbana-Champaign Yayını, 1976.
- Johnston, Michael; Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives – Political Finance Policy, Parties, and Democratic Development, NDI, 2005.
- Julander, Treg A.; Democracy Without Political Parties (<http://www.rutan.com/publications/Treg%20Julander.pdf>).

- Kankal, Ahmet; Ermeni Toplumunda ve Aile Hayatında Kadın, SBArD, Eylül 2004.
- Kapani, Münci; Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar, Bülent Nuri Esen'e Armağan, AÜHF Yayını, Ankara, 1977.
- Kaplan, İbrahim; "Demokrasi – Hukuk – Otorite", AÜSBFD (Prof. Dr. İlhan Öztrak'a Armağan), C. 49, Sy. 1-2, 1994.
- Karamuk, Gümeç; Modern Demokrasi'nin Batıdaki Düşünce Temellerine Genel Bir Bakış, HÜEFD, Sy. 1, 1986.
- Keane, John; The Life and Death of Democracy, Pocket Books, 2009.
- Kışlalı, Ahmet Taner; Atatürk ve Cumhuriyet, HÜEFD, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998.
- Kızıl, Neşe Erkelli; Medyatikleşme Olgusu ve Politika Karşısında Bilimsel Gerçekler, İHİD, Y. 12, Sy. 1-3, 1991.
- Kim, Sung Ho; Max Weber's Politics of Sivil Society, CUP, 2004.
- Kittrie, Nicholas N.; Democracy: An Institution Whose Time Has Come – From Classical Greece to the Modern Pluralistic Society, AUJILP, Vol. 8, 1993.
- Kontacı, Ersoy; Demokrasi Tartışmalarında Sınır Aşan Bir Kavramlaştırma Denemesi: "Kırılgan Demokrasiler" ve Belçika Örneği, AÜHFD, C. 59, Sy. 3, 2010.
- Köker, Levent; Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
- Köker, Levent; İki Farklı Siyaset, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
- Köker, Levent; Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Köymen, Oya; Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar – Üretenler – Patronlar, Mülkiye Dergisi, C. 33, Sy. 262, 2009.
- Krisch, Nico; The Case for Pluralism in Postnational Law, LSE Working Papers No. 12/2009.
- Krkac, Kristijan; The Conflict Between Capitalism and Democracy (<http://mora.rente.nhh.no/projects/EqualityExchange/ressurser/articles/krkac2.pdf>).

- Krouse, Richard W.; Polyarchy & Participation: The Changing Democratic Theory of Robert Dahl, Polity, Vol. 14, Sy. 3, 1982.
- Kuçuradi, İoanna; Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları, HÜEFED, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998.
- Kumm, Mattias; The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis, EJIL, Vol. 15, Sy. 5, 2004.
- Levinson, Daryl J. / Pildes, Richard H.; Seperation of Parties, Not Powers, HLR, Vol. 119, Sy. 8, 2006.
- Locke, John; Hükümet Üzerine Birinci İnceleme – Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı, (Çev. Fahri Bakırcı), Kırılgaç Yayınevi, Ankara, 2007.
- Maalouf, Amin; Çivisi Çıkmış Dünya, (Çev. Orçun Türkay), 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2009, s. 145.
- Mackie, Gerry; Schumpeter's Leadership Democracy (Political Theory Dergisi, Sy. 37, 2009 sayısında yayımlanmıştır)
(<http://www.polisci.ucsd.edu/~gmackie/documents/SchumpetersLeadershipDemocrac.pdf>).
- Mccormick, John P.; Contain the Wealthy and Patrol the Magistrates: Restoring Elite Accountability to Popular Government, APSR, Vol. 100, Sy. 2, Mayıs 2006.
- Mehmet Emin Efendi; İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Molas, Isidre; Alexis de Tocqueville: The Traditionalist Roots of Democracy, Universitat Autònoma de Barcelona, Working Paper No. 9, Barcelona, 1990.
- Mouffe, Chantal; Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism, Institute for Advanced Studies, Political Science Series No. 72, Viyana, Aralık 2000.
- Mumcuoğlu, H. Maksut; Antik Demokrasinin Kuruluş Süreci, AÜHF Yayını, Ankara, 2001.
- Mumcuoğlu, Maksut H.; Kendine Özgü Bir Siyasal Topluluk - Antik Çağ Polis'i, AÜHF Yayını, Ankara, 2001.

- Mumcuoğlu, Maksut; Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi, AÜHF Yayını, Ankara, 1982.
- Nişancı, Murat; Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerginliğin Ekonomik Nedenleri, AÜEHFD, C. 5, Sy. 1-4, 2001.
- Oktay, Cemil; Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği, AYD, C. 1, 1984.
- Onar, Sıddık Sami; İdare Hukukunun Umumî Esasları, (Birinci Baskıya Önsöz), C. 1, Üçüncü Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.
- Ortaylı, İlber; Son İmparatorluk Osmanlı (Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek 2), Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber; Türkiye’nin Yakın Tarihi, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Öden, Merih; Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.
- Öğün, Süleyman Seyfi; Politika ve Kültür, Dora Yayınları, Bursa, 2010.
- Özalp, Ahmet; Liberal Demokrasinin Derinleştirilmesi Gereği ve Müzakereci Demokrasi (<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi17.pdf>).
- Özay, İl Han; “Başkanlık” mı “Başkanlı Sistem” mi? Ya da Kaş Yapayım Derken..., İHİD, Y. 12, Sy. 1-3, 1991.
- Özay, İl Han; Günüşğinde Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul, Ekim 2004.
- Özcan, Mehmet Tevfik; Modern Toplum ve Hukuk Devleti – Hukuk Devletinin Toplumsal Koşulları Üzerine Bir Deneme, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Özkan, Gürsel; Anayasa Mahkemesine Göre Hukuk Devletinin Anlamı ve Yargının Konumu, TAAD, Sy. 1, Nisan 2010.
- Özügürlü, Metin; Eşitlik Körü “Demokratikleşme” Programlarının Eleştirisi, Praksis, Sy. 10, 2003.
- Özyörük, Mukbil; Hukuka Giriş, AÜHF Yayını, Ankara, 1959.

- Pamir, Aybars; Türkler'in Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku'na Etkisi, AÜHFD; C. 52, Sy. 4, 2003.
- Peschek, Joseph G.; C. Wright Mills and American Democracy, NPS, Vol. 30, Sy. 3, Eylül 2008.
- Petersen, Niels; The Reception of International Law by Constitutional Courts through the Prism of Legitimacy, Max Planck Institute for Research on Collective Goods, Bonn, Sy. 39, 2009.
- Pinelli, Cesare; New Challenges to Political Representation and Democracy, IJPL, Vol. 2, 2009.
- Plattner, Marc F.; Demokrasi Anı, (Çev. Ergun Özbudun), içinde Demokrasinin Küresel Yükselişi (Der. Larry Diamond / Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- Rawls, John; Political Liberalism: Reply to Habermas, The Journal of Philosophy, Vol. 92, Sy. 3, 1995.
- Ringin, Stein; Demokrasi Neye Yarar?, Özgürlük ve Ahlakî Yönetim Üzerine, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul, 2010.
- Rothbard, Murray N.; Egalitarianism and the Elites, The Review of Austrian Economics, Vol. 8, Sy. 2, 1995.
- Rousseau, Jean-Jacques; Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, (Çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- Saar, Martin; The Power of Democracy – Spinoza on Collective Action, Amerikan Siyasal Bilimler Derneği'nin 5 Eylül, 2009 tarihinde Kanada, Toronto'da düzenlenen yıllık toplantısında sunulan bildiri.
- Sağlam, Fazıl; Anayasal Gelişim Sürecinde Dikkati Çeken Tehlikeler, Ali Ülkü Azrak'a 75. Yaş Armağanı, Yayıma Hazırlayan: N. Şebnem Sayhan / Yücel Karlıklı, Yayımlayan: Nazife Şebnem Sayhan, İstanbul, 2008.
- Sakal, Mustafa / Şahin, Elif Ayşe; Anayasal İktisat, DEÜSBED, C. 11, Sy. 1, 2009.
- Saygılı, Abdurrahman; Modern Devlet'in Çıplak Sureti, AÜHFD, C. 59, Sy. 1, 2010.

- Schmidtz, David; Adaletin Unsurları, (Çev. Hayrettin Özler), Liberte Yayınları, Ankara, 2010.
- Schmitter, Philippe C. / Karl, Terry Lynn; Demokrasi Nedir.... Ne Değildir, (Çev. Levent Gönenç), *içinde* Demokrasinin Küresel Yükselişi (Der. Larry Diamond / Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- Scott, Alan; Identity and Democracy in the Age of Globalization, Institut für Soziologie/Universität Innsbruck, Working Paper, 2003.
- Sevinç, Murat; Anayasa Yazıları, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010.
- Sex and Power in Turkey, ESI Raporu, Berlin-İstanbul, 2 Haziran, 2007.
- Skach, Cindy; Constitutional Origins of Dictatorship and Democracy, Constitutional Political Economy, Vol. 16, 2005.
- Smith, Peter J.; The Marshall Court and the Originalist's Dilemma, MLR, Vol. 90, 2006.
- Somin, Ilya; "Active Liberty" and Judicial Power: What Should Courts Do to Promote Democracy?, NULR, Vol. 100, Sy. 4, 2006.
- Soysal, Mümtaz; 1982 Anayasası'nın Türkiye'nin Anayasalaşma Süreci İçindeki Yeri, Ali Ülkü Azrak'a 75. Yaş Armağanı, Yayına Hazırlayan: N. Şebnem Sayhan / Yücel Karlıklı, Yayımlayan: Nazife Şebnem Sayhan, İstanbul, 2008.
- Spigelman, James J.; The Integrity Branch of Government – The First Lecture in the 2004 National Lecture Series for the Australian Institute of Administrative Law, Sydney, 29 Nisan 2004.
- Spigelman, James; Judicial Review and the Integrity Branch of Government Address, Dünya Hukukçular Birliği Kongresi, Şanghay, 8 Eylül, 2005.
- Stramignoni, Igor; Seizing Truths: Art, Politics, Law, LSE Working Paper No. 14/2010.
- Şahbaz, İbrahim; Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006.
- Şimşek, Şaban; Allah bu memleketi cemaatçilikten korusun!... Amin. (1), Yeni Akit Gazetesi, 7 Kasım, 2010.

- Taşkent, Kâzım; Yaşadığım Günler, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2008.
- Tamer, Mine Gözübüyük; Tarihsel Süreçte Sivil Toplum, HÜEFD, C. 27, Sy. 1, 2010.
- Tanör, Bülent; Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, 16. Baskı, YKY, İstanbul, 2007.
- Torun, Yıldırım; Ronald Dworkin'in Hukuk ve Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik ve Özgürlük Sorunu, Savaş Yayınevi, Ankara, 2008.
- Troper, Michel; The Judicial Power and Democracy, EJLS, Vol. 1, Sy. 2, 2007.
- Tuncay, Aydın H.; Danıştayın Yargısal Yönü, içinde Yüzyıl Boyunca Danıştay, İkinci Baskı, Danıştay Yayını, Ankara, 1986.
- Tunç, Hasan; Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı, GÜHFD, C. XII, Sy. 1-2, 2008.
- Tunç, Hasan; Önsöz, içinde Yavuz, Bülent; Parlamenter Hükümet Sisteminde ve 1982 Anayasası'nda Başbakan, Asil Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Turan, Müslüm; Özne ve İktidar, ESD, C. 6, Sy. 22, 2007.
- Turhan, Mehmet; Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere, AYD, C. 8, 1991.
- Türk, Hikmet Sami; Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih, AYD, Sy. 23, 2006.
- Türkkan, Erdal; Ekonomi ve Demokrasi; Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- Ulusoy, Ali; Kamu Hizmeti İncelemeleri, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004.
- Uluşahin, Nur; Liberal Demokrasinin Çıkması: Çatışma Karşısında Barış İçin Azınlık-Çoğunluk İlişkisini Yeniden Düzenleme Gereği, AYD, C. 24, 2007.
- Uzun, Cem Duran; Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010.
- Vera-Zavala, America; Katılımcı Demokrasi – Dünyadaki katılımcı Demokrasi Deneyimleri, (Çev. Naile Aras), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006.

- Villoro, Luis; Which Democracy?, içinde Democracy: Its Principles and Achievement, Inter-Parliamentary Union, Cenevre, 1998.
- Waldron, Jeremy; Legislating With Integrity, FLR, Vol. 72, Sy. 2, 2003.
- Waldron, Jeremy; The Core of the Case Against Judicial Review, YLJ, Vol. 115, 2006.
- Webber, Grégoire C. N.; What is an Original Constitution?, LSE Working Papers No. 19/2009.
- Weiler, J. H. H.; The Geology of International Law – Governance, Democracy and Legitimacy, ZaöRV, Vol. 64, 2004.
- Wilson, James Lindley; Consideration, Persuasion and Power: A Theory of Fair Deliberation and Political Equality, Amerikan Siyasal Bilimler Derneği'nin 4 Eylül, 2010 tarihinde düzenlenen Yıllık Toplantısı'nda sunulan bildiri).
- Wolfe, Oel D.; Varieties of Participatory Democracy and Democratic Theory, The Political Science Reviewer (http://www.mmisi.org/pr/16_01/wolfe.pdf).
- Yararsoy, Dursun; Demokrasi Teorisi
(<http://websitem.gazi.edu.tr/dursun.yararsoy/DosyaIndir?DosyaNo=a82fd4d0a12cc6f43ac06813183add1a>).
- Yavuz, Bülent; Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları, GÜHFD, C. 13, Sy. 1-2, 2009.
- Yavuz, Bülent; Parlamentar Hükümet Sisteminde ve 1982 Anayasası'nda Başbakan, Asil Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Young, Alan; Fundamental Justice and Political Power: A Personal Reflection on Twenty Years in the Trenches, SCLR, Vol. 16, Sy. 2, 2002.
- Yüksel, Murat; Hukuka Postmodern Yaklaşım, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Yüzak, Özlem; 'Gerçek Demokrasi' kimsede yok, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 2010.
- Zabunoğlu, Yahya; (Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak) Devlet Kudretinin Sınırlandırılması, AÜHF Yayını, Ankara, 1963.

Zakaria, Fareed; The Rise of Illiberal Democracy, Foreign Affairs, Vol. 76, Sy. 6, Kasım/Aralık 1997

Zuiderhoek, Arjan; On the Political Sociology of the Imperial Greek City, The Imperial Greek City, Greek, Roman, and Byzantine Studies, C. 48, 2008.

Yargı Kararları

AYM'nin 3, 4 ve 6 Mayıs, 1968 tarih ve E. 1968/15, K. 1968/13 sayılı kararı.